

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΠΑΝΤΕΙΟΝ UNIVERSITY OF SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

ΣΧΟΛΗ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑΣ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΙ ΝΕΟΤΕΡΗ ΙΣΤΟΡΙΑ»
ΕΙΔΙΚΕΥΣΗ: ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ
ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

Η Εξέλιξη του Δικομματισμού στην Ελλάδα: Οι εκλογές ορόσημα του 2009 και 2019

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Κωστούλας Κωνσταντίνος

A.M.: 01251119M031

Αθήνα, 2021

Τριμελής Επιτροπή

Μοσχονάς Γεράσιμος, Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου (Επιβλέπων)

Κουντούρη Φανή, Επίκουρη Καθηγήτρια Παντείου Πανεπιστημίου

Σεφεριάδης Σεραφείμ, Αναπληρωτής Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου

Copyright © Κωνσταντίνος Θ. Κωστούλας, 2021

All rights reserved. Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας διπλωματικής εργασίας εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν την χρήση της διπλωματικής εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τον συγγραφέα.

Η έγκριση της διπλωματικής εργασίας από το Πάντειον Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών δεν δηλώνει αποδοχή των γνωμών του συγγραφέα.

Στους γονείς μου

Συντομογραφίες

ΑΝΕΛ = Ανεξάρτητοι Έλληνες

ΔΗΜΑΡ = Δημοκρατική Αριστερά

ΔΗΣΥ = Δημοκρατική Συμπαράταξη

ΗΠΑ = Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής

ΚΙΔΗΣΟ = Κίνημα Δημοκρατών Σοσιαλιστών

ΚΙΝΑΛ = Κίνημα Αλλαγής

ΚΚΕ = Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδος

ΛΑΕ = Λαϊκή Ενότητα

ΛΑΟΣ = Λαϊκός Ορθόδοξος Συναγερμός

ΝΔ = Νέα Δημοκρατία

ΠΑΣΟΚ = Πανελλήνιο Σοσιαλιστικό Κίνημα

ΣΥΡΙΖΑ = Συνασπισμός Ριζοσπαστικής Αριστεράς

Ευχαριστίες

Σε αυτό το σημείο θα ήθελα να ευχαριστήσω, αρχικά, του καθηγητές μου κατά την διάρκεια των Προπτυχιακών σπουδών μου, στο Τμήμα Κοινωνικής Πολιτικής του Παντείου Πανεπιστημίου, Καθηγητή κ. Κουζή Ιωάννη και Καθηγητή κ. Σακελλαρόπουλο Σπυρίδων, για τις πολύτιμες συμβουλές και την ακαδημαϊκή τους υποστήριξη κατά την προσπάθεια μου να εισαχθώ στο ΠΜΣ «Πολιτική Επιστήμη και Νεότερη Ιστορία» στην Κατεύθυνση «Πολιτική Κοινωνιολογία».

Επιπλέον, ευχαριστώ όλους του καθηγητές και όλες τις καθηγήτριές μου κατά την φοίτηση μου στο μεταπτυχιακό πρόγραμμα (κ. Β. Γεωργιάδου, κ. Θ. Γούμενο, κ. Μ. Κακεπάκη, κ. Α. Κόλλια, κ. Φ. Κουντούρη, κ. Σ. Σεφεριάδη) για όλες τις γνώσεις τις οποίες μου μεταλαμπάδευσαν και συνέβαλλαν τα μέγιστα στην ακαδημαϊκή μου εξέλιξη.

Ιδιαίτερες ευχαριστίες, θα ήθελα να εκφράσω, στον επιβλέποντα Καθηγητή της παρούσας εργασίας, κ. Γεράσιμο Μοσχονά, για την πολύτιμη συμβολή και υποστήριξή του, καθώς και για τις συμβουλές, ερευνητικές και ακαδημαϊκές, που μου παρείχε, κατά τη διάρκεια εκπόνησης της παρούσας εργασίας, όπως επίσης και στα υπόλοιπα μέλη της τριμελούς εξεταστικής επιτροπής, την επίκουρη Καθηγήτρια κ. Κουντούρη Φανή και τον αναπληρωτή Καθηγητή κ. Σεφεριάδη Σεραφείμ.

Τέλος, θέλω να ευχαριστήσω τους γονείς μου, Έφη και Θωμά, και την κοπέλα μου, την Έφη, για την αμέριστη ηθική, συναισθηματική, αλλά και οικονομική τους υποστήριξη καθ' όλη την διάρκεια φοίτησης μου στο μεταπτυχιακό και εκπόνησης της παρούσας διπλωματικής εργασίας.

Περιεχόμενα

	Σελ.
Συντομογραφίες	4
Ευχαριστίες	5
Περιεχόμενα	6
Κατάλογος Πινάκων	8
Περίληψη	10
Abstract	11
Εισαγωγή	12

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

Κεφάλαιο Πρώτο: Η έννοια του δικομματισμού και η ελληνική περίπτωση	15
1.1 Τι είναι ο Δικομματισμός;	15
1.2 Τα βασικά χαρακτηριστικά ενός δικομματικού συστήματος	19
1.3 Η «ιδιαιτέρη» ελληνική περίπτωση	22

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

Κεφάλαιο Δεύτερο: Οι εκλογές του 2009: Το «Κύκνειο Άσμα» του ΠΑΣΟΚ και το τέλος του Δικομματισμού	28
2.1 Η πορεία προς τις Εθνικές εκλογές και οι Ευρωεκλογές του Ιουνίου 2009	29
2.2 Οι προεκλογικές εκστρατείες των δυο κομμάτων	31
2.3 Οι Εθνικές εκλογές της 4 ^{ης} Οκτωβρίου	34
2.4 Τα κοινωνικά και δημογραφικά στοιχεία της ψήφου	36
2.5 Αποτίμηση εκλογικού αποτελέσματος	38
2.6 Το μέλλον του ΠΑΣΟΚ και του πολιτικού συστήματος εν γένει	39
Κεφάλαιο Τρίτο: Οι εκλογές του 2019: Η επάνοδος της Νέας Δημοκρατίας, η εδραίωση του ΣΥΡΙΖΑ και η αυγή ενός νέου δικομματισμού	44
3.1 Η πορεία προς τις εθνικές εκλογές και οι Ευρωεκλογές του Μαΐου 2019	46
3.2 Οι προεκλογικές εκστρατείες των δυο κομμάτων	47
3.3 Οι Εθνικές εκλογές της 7 ^{ης} Ιουλίου	49
3.4 Τα κοινωνικά και δημογραφικά στοιχεία της ψήφου	52
3.5 Άλλοι παράγοντες που επηρέασαν το εκλογικό αποτέλεσμα	54
3.6 Τα αίτια της ήττας του ΣΥΡΙΖΑ	55

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ

Κεφάλαιο Τέταρτο: Η μετάβαση από το ΠΑΣΟΚ στον ΣΥΡΙΖΑ και η ανάδυση του νέου δικομματισμού	61
4.1 Η μετάβαση από το ΠΑΣΟΚ στον ΣΥΡΙΖΑ	61
4.2 Η αποστοίχιση και επαναστοίχιση του ελληνικού κομματικού συστήματος	65
4.3 Η ανάδυση του νέου δικομματισμού	68
Κεφάλαιο Πέμπτο: Ομοιότητες και διαφορές μεταξύ των κομμάτων του δικομματισμού σε επιλεγμένες εκλογικές περιφέρειες	74
Συμπέρασμα	92
Βιβλιογραφία	96

Κατάλογος Πινάκων

	Σελ.
Πίνακας 1. Αποτελέσματα Εθνικών Εκλογών 4 ^{ης} Οκτωβρίου 2009	35
Πίνακας 2. Αποτελέσματα Εθνικών Εκλογών 7 ^{ης} Ιουλίου 2019	50
Πίνακας 3. Ποσοστά Δικομματισμού περιόδου 2009-2019	71
Πίνακας 4. Κορυφαίες 8 εκλογικές περιφέρειες για κάθε κόμμα στις εκλογές του 2009	75
Πίνακας 5. Κορυφαίες 8 εκλογικές περιφέρειες για κάθε κόμμα στις εκλογές του 2019	75
Πίνακας 6. Ποσοστά κομμάτων εξουσίας στην Επικράτεια 2009 - 2019	76
Πίνακας 7. Ποσοστά κομμάτων εξουσίας στην εκλογική περιφέρεια Ηρακλείου 2009 - 2019	78
Πίνακας 8. Ποσοστά κομμάτων εξουσίας στην εκλογική περιφέρεια Αχαΐας 2009 - 2019	80
Πίνακας 9. Ποσοστά κομμάτων εξουσίας στην εκλογική περιφέρεια Λακωνίας 2009 - 2019	81
Πίνακας 10. Ποσοστά κομμάτων εξουσίας στην εκλογική περιφέρεια Σερρών 2009 - 2019	82
Πίνακας 11. Ποσοστά κομμάτων εξουσίας στην εκλογική περιφέρεια Β' Αθηνών 2009 – 2015β	83
Πίνακας 12. Ποσοστά κομμάτων εξουσίας στην εκλογική περιφέρεια Β' Αθηνών (Β1-Β2-Β3) 2019	84
Πίνακας 13. Σύγκριση ποσοστών κομμάτων εξουσίας Δεξιάς (ΝΔ) – Αντιδεξιάς (ΠΑΣΟΚ/ΔΗΣΥ/ΚΙΝΑΛ – ΣΥΡΙΖΑ) την περίοδο 2009-2019 στις υπό μελέτη εκλογικές περιφέρειες	86
Πίνακας 14. Σύγκριση ποσοστών κομμάτων εξουσίας Δεξιάς (ΝΔ) – Αντιδεξιάς (ΠΑΣΟΚ/ΔΗΣΥ/ΚΙΝΑΛ – ΣΥΡΙΖΑ) στην εκλογική περιφέρεια Β'	89

Αθηνών (B1-B2-B3) 2019

Περίληψη

Στην παρούσα διπλωματική εργασία προσπαθούμε να διερευνήσουμε την εξέλιξη του δικομματισμού στην Ελλάδα, κατά την τελευταία δεκαετία της οικονομικής και πολιτικής κρίσης. Η υπό μελέτη θεματική εξετάζεται μέσα από το πρίσμα των κομμάτων εξουσίας της χώρας, που αποτελούν ταυτόχρονα και τους πόλους του δικομματισμού και την πορεία τους στις εκλογικές αναμετρήσεις της περιόδου 2009 – 2019 και κυρίως σε αυτές του 2009 και 2019, που αποτέλεσαν σημεία ορόσημα για το πολιτικό και κομματικό σύστημα. Αρχικά, αφού γίνει μια θεωρητική ανασκόπηση στην έννοια του δικομματισμού και στα βασικά χαρακτηριστικά γνωρίσματά του, γίνεται αναφορά στην ιδιόμορφη περίπτωση του ελληνικού δικομματισμού, κυρίως όπως εμφανίζεται από το 1981 και έπειτα. Στη συνέχεια, γίνεται μια περιοδολόγηση των εκλογικών αναμετρήσεων που χαρακτήρισαν το ελληνικό πολιτικό σύστημα την τελευταία δεκαετία, δίνοντας μεγαλύτερη έμφαση στις εκλογές του 2009 και του 2019. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στο γιατί αυτές οι δυο εκλογικές αναμετρήσεις αποτελούν σημεία σταθμούς για την εξέλιξη του δικομματισμού στη χώρα και, καταληκτικά, εντοπίζουμε ομοιότητες και διαφορές των δυο εκλογικών αναμετρήσεων. Έπειτα, κάνουμε μια εισαγωγή στην συζήτηση/ιδέα περί ανάδυσης ενός νέου δικομματισμού κυρίως από το 2019 και έπειτα. Συγκεκριμένα, παρουσιάζουμε το πέρασμα από το ΠΑΣΟΚ στον ΣΥΡΙΖΑ, και τυχόν ομοιότητες, διαφορές ή συνέχειες μεταξύ των δυο κομματικών σχηματισμών υπό το πρίσμα της έννοιας του δικομματισμού. Για να υποστηρίξουμε τις παραπάνω θέσεις, γίνεται και σε μια συγκριτική ανάλυση των εκλογικών αποτελεσμάτων της περιόδου 2009 έως 2019 σε συγκεκριμένες εκλογικές περιφέρειες της χώρας, οι οποίες μπορούν εύκολα, μέσω της συστηματικής μελέτης και παρατήρησης των εκλογικών αποτελεσμάτων να χαρακτηριστούν ως «Εκλογικά κάστρα» του ενός ή του άλλου κόμματος. Οι εν λόγω περιφέρειες είναι οι εξής: Ηρακλείου, Αχαΐας, Λακωνίας, Σερρών και Β' Αθήνας. Η επιλογή έγινε με βάση τα εκλογικά ποσοστά των κομμάτων, όπως βλέπουμε και αναλυτικά στο αντίστοιχο κεφάλαιο. Τέλος, κλείνοντας την εργασία παρουσιάζονται όλα τα ευρήματα μας και γίνεται προσπάθεια απάντησης των ερευνητικών ερωτημάτων τα οποία τέθηκαν.

Λέξεις Κλειδιά: ΠΑΣΟΚ, ΣΥΡΙΖΑ, Νέα Δημοκρατία, Δικομματισμός, Εκλογές

Abstract

In the present dissertation we try to investigate the evolution of bipartisanship in Greece, during the last decade of the financial and political crisis. Our main subject is being examined through the study of the country's ruling parties, which are the main poles of bipartisanship, and their electoral performance in the period 2009-2019 and especially in the elections of 2009 and 2019, which were milestones for the political and party system. Firstly, after a theoretical approach of the concept of bipartisanship and its main features, we are referring to the peculiar case of Greek bipartisanship, as it appears from 1981 onwards. Then, there is a presentation of the elections that characterized the Greek political system in the last decade, giving more emphasis to the elections of 2009 and 2019. We emphasize to why these two electoral contests are milestones for the development of bipartisanship in the country. and, finally, we are searching for similarities and differences between the two election periods. Afterwards, a reference to the discussion/notion of the emergence of a new bipartisanship in Greece, from 2019 onwards, is being made. Specifically, we present the transition from PASOK to SYRIZA, mentioning any similarities, differences or continuities between these two parties in the concept of bipartisanship. In order to support the positions, stated above, a comparative analysis of the election results of the period 2009 to 2019 is being made, in specific constituencies of the country, which can easily, through the systematic study and observation of the election results, be characterized as "Electoral castles" of one or the other party. These specific regions are: Heraklion, Achaia, Laconia, Serres and the Second Constituency of Athens. The choice was made based on the electoral performance of the parties, as we see in detail in the respective chapter. Finally, closing the dissertation, all our findings are presented and an attempt to answer our research questions is being made.

Keywords: PASOK, SYRIZA, New Democracy, Bipartisanship, Elections

Εισαγωγή

Σύμφωνα με τη θεωρία, η μελέτη ενός κομματικού συστήματος αναφέρεται σε ένα γενικότερο πλαίσιο που διέπει όχι μόνο τη λειτουργία των κομμάτων, αλλά και τις μεταξύ τους αλληλεπιδράσεις καθώς και τους κανόνες που οφείλουν να ακολουθούν. Συνολικά, μπορούμε να πούμε πως ως κομματικό σύστημα ορίζεται το συνολικό μοντέλο των κομμάτων μιας συγκεκριμένης χώρας. Χαρακτηριστικά γνωρίσματα ενός τέτοιου συστήματος αποτελούν ο αριθμός και η σπουδαιότητα των κομμάτων, η αλληλεπίδραση μεταξύ τους, καθώς και το νομικό σύστημα το οποίο τα διέπει. (Hague and Harrop, 2011) Στο παραπάνω πλαίσιο, εισάγεται και η έννοια του Δικομματισμού, ως το κομματικό σύστημα όπου κυριαρχούν δύο κόμματα. Είμαστε σε θέση να διακρίνουμε μεταξύ απόλυτου δικομματισμού, σε χώρες όπως οι ΗΠΑ, όπου τα δύο κυρίαρχα κόμματα εναλλάσσονται στην εξουσία και μονοπωλούν την πολιτική σκηνή, και διευρυμένου όπου ναι μεν τα δυο μεγάλα κόμματα εναλλάσσονται στην εξουσία, αλλά η πολιτική σκηνή περιλαμβάνει και άλλους μικρότερους κομματικούς σχηματισμούς. (Πρετεντέρης, 2019) Ωστόσο, αξίζει να αναφέρουμε πως ο καθαρός και απόλυτος δικομματισμός, αποτελεί περισσότερο έναν ιδεότυπο, παρά μια συγκεκριμένη πραγματικότητα, καθώς πολύ συχνά, ακόμα και στα κλασικά δικομματικά συστήματα εμφανίζονται είτε περίοδοι απόλυτου δικομματισμού, είτε περίοδοι που και μικρότερα κόμματα διεκδικούν μερίδιο της εξουσίας. Γι' αυτό γίνεται λόγος για την ύπαρξη δυοπωλίων, όπου τονίζεται ως βασικό στοιχείο το γεγονός πως ένα από τα δυο ισχυρά κόμματα κατέχει την κυβερνητική εξουσία, η οποία εναλλάσσεται ανά περιόδους με το άλλο, χωρίς να συμμετέχουν τρίτα κόμματα, τα οποία παρόλα αυτά υπάρχουν στο πολιτικό σύστημα. Βασικό στοιχείο, επομένως, δεν αποτελεί ο αριθμός των κομμάτων, αλλά το πως εναλλάσσεται η εξουσία. (Meny, 1997)

Η περίπτωση της Ελλάδας, έχει ενδιαφέρον, καθώς χαρακτηρίζεται από μια ιδιαίτερη περίπτωση δικομματισμού, όπως θα δούμε και αναλυτικότερα στη συνέχεια. Από τη Μεταπολίτευση και έπειτα, και κυρίως από τις εκλογές του 1977 έως και εκείνες του 2009 διαμορφώνεται ένας δικομματισμός στον έναν πόλο του οποίου βρίσκεται το κόμμα της Νέας Δημοκρατίας και στον άλλον το κόμμα του ΠΑΣΟΚ. (Πρετεντέρης, 2019) Οι εκλογές του 2009 ήταν και οι τελευταίες όπου ο ιστορικός δικομματισμός του ελληνικού πολιτικού συστήματος, έκανε την εμφάνιση του,

έχοντας στους δύο πόλους του αυτά τα κόμματα, συγκεντρώνοντας ένα ποσοστό κοντά στο 77% (77,39%). (ypes.gr)

Στη συνέχεια, μεσολαβεί μια δεκαετία πολιτικής αστάθειας και αλλαγής. Από το 2009 έως το 2019 διενεργήθηκαν στην Ελλάδα έξι εθνικές εκλογικές αναμετρήσεις, ένα δημοψήφισμα και η χώρα γνώρισε 7 διαφορετικούς πρωθυπουργούς, εκ των οποίων οι δύο ήταν υπηρεσιακοί, ο ένας μη εκλεγμένος πρωθυπουργός οικουμενικής κυβέρνησης και ο Αλέξης Τσίπρας ανέλαβε δυο φορές πρωθυπουργός (μετά τις εκλογικές αναμετρήσεις του 2015). Επιπλέον, μέσα σε αυτή τη δεκαετία υπήρξαν 4 κυβερνήσεις συνεργασίας, μια οικουμενική υπό τον Λουκά Παπαδήμο με τη σύμπραξη ΠΑΣΟΚ, Νέας Δημοκρατίας και ΛΑΟΣ, μια υπό τον Αντώνη Σαμαρά με τη σύμπραξη Νέας Δημοκρατίας, ΠΑΣΟΚ και ΔΗΜΑΡ και τέλος δύο υπό τον Αλέξη Τσίπρα με τη σύμπραξη ΣΥΡΙΖΑ και ΑΝΕΛ.¹

Στις επόμενες εκλογικές αναμετρήσεις, του Μαΐου και Ιουνίου του 2012, συντελέστηκε στην Ελλάδα το φαινόμενο εκείνο, το οποίο οι Βούλγαρης και Νικολακόπουλος (2014), χαρακτήρισαν διπλό εκλογικό σεισμό. Ο ένας κραταιός πυλώνας, του πάλαι ποτέ δικομματισμού, κατέρρευσε. Το ΠΑΣΟΚ, παρά το γεγονός ότι βρισκόταν στην κυβέρνηση, τιμωρήθηκε για τις πολιτικές που ακολούθησε και συρρίκνωσε την εκλογική του δύναμη σε ποσοστά κοντά στο 10%, τα οποία έγιναν μονοψήφια το 2015. (Ιωαννίδης, Τσαουσάκης, 2020)

Σε αυτές τις εκλογές, οι εκλογείς τιμώρησαν τους δυο κραταιούς πόλους του δικομματικού πολιτικού συστήματος και άνοιξαν το δρόμο για νέους δρώντες στην κεντρική πολιτική και κομματική σκηνή, καθώς και σε ένα ενδεχόμενο νέο πόλο του δικομματισμού, όπως θα εξετάσουμε στο τελευταίο μέρος της εργασίας. Το κόμμα του ΣΥΡΙΖΑ, εξαργύρωσε την αντιμνημονιακή ρητορική του και την παρουσία του ως ένα γνήσιο αντισυστημικό κόμμα, αρχικά καταλαμβάνοντας τη θέση της αξιωματικής αντιπολίτευσης στις διπλές εκλογές του 2012 και στη συνέχεια ως κυβερνών κόμμα στις εκλογές του 2015. (Kygiazi, 2019)

Όσον αφορά τις εκλογές του 2015, και κυρίως εκείνες του Ιανουαρίου, έχουμε να παρατηρήσουμε ότι η διαιρετική δομή που κυριάρχησε και καθόρισε την εκλογική συμπεριφορά των Ελλήνων ψηφοφόρων δεν ήταν, ως συνήθως, η «Δεξιά-Αριστερά», αλλά η «Μνημόνιο-Αντιμνημόνιο». Το γεγονός αυτό, οδήγησε σε μια

---

¹ Είναι χαρακτηριστικό το γεγονός πως ποτέ άλλοτε κατά την διάρκεια της Μεταπολίτευσης η Ελλάδα δεν γνώρισε τόσες πολλές και συστηματικά σχηματισμένες κυβερνήσεις συνεργασίας. Μόνη εξαίρεση αποτελεί η διετία 1989-1990 όπου η χώρα βίωσε και πάλι μια πρωτοφανή για τα δεδομένα της εποχής πολιτική και κομματική κρίση.

αντιμνημονιακή ψήφο ή ψήφο διαμαρτυρίας στον ΣΥΡΙΖΑ, τον Ιανουάριο, καθώς και σε μια ψήφο «δεύτερης ευκαιρίας», στο ίδιο κόμμα το Σεπτέμβριο. Η ΝΔ, διατήρησε και στις δυο εκλογικές αναμετρήσεις τη δεύτερη θέση. (Ιωαννίδης, Τσαουσάκης, 2020)

Κατά τις εκλογές του 2019, τα δύο μεγάλα κόμματα, ήτοι ΣΥΡΙΖΑ και ΝΔ, συγκεντρώνουν ένα ποσοστό της τάξης του 71% περίπου. Το ύψος αυτού του ποσοστού, είναι ενδεχομένως μια ένδειξη δικομματισμού, ο οποίος, όπως προαναφέρθηκε κατέρρευσε κατά τις διπλές εκλογές του 2012. (Μαυρής, 2020)

Κλείνοντας, σε αυτό το σημείο, αξίζει να αναφέρουμε πως σημαντικό ρόλο στην ανάλυσή μας θα επιτελέσει και η θεωρία της αποστοίχισης και επαναστοίχισης του κομματικού συστήματος. Η διαδικασία αυτή, προϋποθέτει έναν κύκλο εκλογικών αναμετρήσεων, οι οποίες πρέπει να έχουν συνοχή μεταξύ τους. Την ολοκλήρωση του κύκλου, αυτού, θα την επισφραγίσουν οι εκλογές «εμπέδωσης». (Μοσχονάς, 2019β) Με βάση την παραπάνω θεωρία, λοιπόν, και υπό το γενικότερο πρίσμα του ερωτήματος περί παλαιού και νέου δικομματισμού, θα προσπαθήσουμε να εντάξουμε και να χαρακτηρίσουμε τις εκλογικές αναμετρήσεις της τελευταίας δεκαετίας.

Με βάση όλα τα παραπάνω, τα ερευνητικά ερωτήματα τα οποία θα μας απασχολήσουν καθ' όλη την έκταση της εργασίας μας είναι τα ακόλουθα:

1. *Τι είναι ο δικομματισμός και πώς εμφανίζεται στην Ελλάδα;*
2. *Πώς εφαρμόζεται η θεωρία της αποστοίχισης/επαναστοίχισης στην ελληνική περίπτωση;*
3. *Εμφανίζεται ένας νέος δικομματισμός στο ελληνικό πολιτικό σύστημα μετά τις εκλογές του 2019;*
4. *Υπάρχουν συνέχειες και ασυνέχειες μεταξύ παλαιού και νέου δικομματισμού;*
  - 4.1. *Υπάρχει συνέχεια μεταξύ ΠΑΣΟΚ(έως 2009) και ΣΥΡΙΖΑ;*
  - 4.2. *Υπάρχει συνέχεια μεταξύ ΝΔ (έως 2009) και ΝΔ (μετά το 2009);*

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

Κεφάλαιο Πρώτο

Η έννοια του Δικομματισμού και η ελληνική περίπτωση

1.1 Τι είναι ο Δικομματισμός;

Όπως αναφέραμε και εισαγωγικά, χαρακτηριστικά γνωρίσματα ενός κομματικού συστήματος αποτελούν ο αριθμός και η σπουδαιότητα των κομμάτων, η αλληλεπίδραση μεταξύ τους, καθώς και το νομικό σύστημα το οποίο τα διέπει. (Hague and Harrop, 2011) Τα κόμματα αυτά καθ' αυτά επηρεάζουν τη μορφή και τον τρόπο λειτουργίας ενός κομματικού συστήματος, ωστόσο το ίδιο συμβαίνει και από την αντίθετη κατεύθυνση. Το ίδιο το κομματικό σύστημα επηρεάζει και επιδρά στα πολιτικά κόμματα. (Ball & Peters, 2001, σ. 173) Τα κόμματα συνυπάρχουν, ανταγωνίζονται, αντιγράφουν πρακτικές δράσης και οι καινοτομίες και οι δραστηριότητες τους αναφορικά με την εξεύρεση χρηματικών πόρων ή την εξασφάλιση στήριξης κατά τις προεκλογικές εκστρατείες εκτείνονται σε όλο το φάσμα του κομματικού συστήματος. Είναι σύνηθες, οι ισχυρές κομματικές δομές, να μεταβάλλονται δύσκολα στην πορεία των χρόνων και γι' αυτό, τα πολιτικά κόμματα βρίσκονται στη βάση και στηρίζουν το δημοκρατικό εποικοδόμημα. (Hague and Harrop, 2011, σ.391)

Γι' αυτό το λόγο, συναντάται πληθώρα τρόπων ταξινόμησης και χαρακτηρισμού ενός κόμματος ή ενός κομματικού συστήματος. Τα συχνότερα κριτήρια που θα πρέπει να λαμβάνονται υπόψιν, είναι τα εξής: ο αριθμός των κομμάτων, η δύναμη και η επιρροή ενός κόμματος, οι ιδεολογικές διαφοροποιήσεις μεταξύ των εκάστοτε κομματικών σχηματισμών και η εσωτερική δομή του κάθε κόμματος. Με βάση τα παραπάνω, οι Ball & Peters (2001) οδηγούνται στην εξής ταξινόμηση:

A) Μονοκομματικά συστήματα, όπου ένα μόνο κόμμα λειτουργεί νόμιμα και κυριαρχεί στην πολιτική σκηνή.

B) Συστήματα με ένα κυρίαρχο κόμμα, όπου αν και υπάρχουν περισσότερα του ενός κόμματα που ανταγωνίζονται στις εκλογές, μόνο ένα έχει τη δύναμη να πρωταγωνιστεί.

Γ) Διακριτά Δικομματικά συστήματα όπου τα δύο μεγαλύτερα κόμματα εναλλάσσονται στην εξουσία. Δεν υπάρχει περιορισμός στην ύπαρξη περισσότερων κομμάτων.

Δ) Μη διακριτά δικομματικά συστήματα, όπου χαρακτηριστικό γνώρισμα των κομμάτων είναι η απουσία συνεκτικών ιδεολογιών, κεντρικής ιεραρχικής δομής και ο μικρός αριθμός των εγγεγραμμένων μελών. Το σύστημα αυτό, συναντάται κυρίως στις ΗΠΑ και σε μικρότερο βαθμό στην Ιρλανδική Δημοκρατία.

Ε) Συστήματα δυόμιση κομμάτων, όπου κυριαρχούν δύο κόμματα, αλλά σπάνια συγκεντρώνουν την απαραίτητη πλειοψηφία για να κυβερνήσουν, και έτσι χρειάζεται να συμμετάσχουν σε κυβερνήσεις συνεργασίας με άλλα μικρότερα κόμματα.

ΣΤ) Σταθερά πολυκομματικά συστήματα, όπου η εκλογική δύναμη των κομμάτων καθιστά αναγκαία την ύπαρξη πολυκομματικών κυβερνήσεων συνεργασίας. Οι πολιτικές και οι ιδεολογικές διαφορές μεταξύ των κομμάτων, πολύ συχνά κάμπτονται ώστε να επιτευχθεί η συνεργασία.

Ζ) Ασταθή πολυκομματικά συστήματα. Εμφανίζονται σε χώρες όπως η Ιταλία, όπου μεγάλος αριθμός κομμάτων (π.χ περισσότερα από 14 κόμματα μετά τις εκλογές του 1992) καταφέρνουν να εισέλθουν στο κοινοβούλιο και λόγω των ιδεολογικών και πολιτικών διαφοροποιήσεων, οι εκάστοτε κυβερνήσεις συνεργασίας δεν έχουν σταθερή και μεγάλη διάρκεια ζωής.

Αντίθετα, οι Hague & Harrop (2011) καταλήγουν σε τρεις βασικές μορφές οργάνωσης των κομματικών συστημάτων. Εντοπίζουν, λοιπόν, το σύστημα του κυρίαρχου κόμματος (ένα κόμμα κατέχει μόνιμα την εκτελεστική εξουσία), το δικομματικό σύστημα (βασικό χαρακτηριστικό η συνύπαρξη δύο μεγάλων κομμάτων που εναλλάσσονται στην εξουσία) και το πολυκομματικό σύστημα (περισσότερα κόμματα αποκτούν κοινοβουλευτική εκπροσώπηση και ευνοείται ο σχηματισμός κυβερνήσεων συνεργασίας). Το δικομματικό χαρακτηρίζεται από την ύπαρξη δυο μεγάλων, κυρίαρχων και σχετικά ισοδύναμων κομματικών συνδυασμών, οι οποίοι ανταγωνίζονται για την εξασφάλιση της πλειοψηφίας των ψήφων των εκλογών. Τα υπόλοιπα κόμματα έχουν, συνήθως, ελάχιστη ή μηδενική συμμετοχή στην άσκηση της κυβερνητικής πολιτικής. Αξίζει να σημειώσουμε πως κανένα από τα δύο κόμματα

δεν κυριαρχεί έναντι του άλλου και πως και τα δύο από κοινού στηρίζουν το κομματικό σύστημα. (Hague and Harrop, 2011, σ.397-399)

Ωστόσο, αξίζει να τονίσουμε, πως το κομματικό σύστημα σε ένα εκάστοτε κράτος, χαρακτηρίζεται από «ίδιες» δυνάμεις και τις εκάστοτε πολιτικές, κοινωνικές και οικονομικές ιδιαιτερότητες που επικρατούν στη χώρα. Επομένως, είναι λογικό το γεγονός πως δεν υφίσταται μια καθολικά αποδεκτή ταξινόμηση των κομματικών σχηματισμών, αλλά μια παράθεση και κατηγοριοποίηση των συνηθέστερων τύπων και παραδειγμάτων. (Ball & Peters, 2001, σ. 173-178)

Όπως αναφέρει ο Pappas (2003), ένα δικομματικό σύστημα είναι αρκετά εύκολο να διακριθεί από ένα πολυκομματικό, καθώς, όπως δηλώνει και το όνομά του, κυριαρχούν δυο κόμματα, τα οποία είναι καθ' όλα ικανά να κερδίσουν την πλειοψηφία των εδρών στο κοινοβούλιο.

Συμπεραίνουμε, λοιπόν, πως Δικομματισμός είναι το κομματικό σύστημα όπου κυριαρχούν δύο κόμματα. Ωστόσο, αξίζει να αναφέρουμε πως ο καθαρός και απόλυτος δικομματισμός, αποτελεί περισσότερο έναν ιδεότυπο, μια θεωρητική έννοια παρά μια μορφή πολιτικού συστήματος που εφαρμόζεται στην πράξη, σε απόλυτο βαθμό. Είναι σύνηθες το φαινόμενο, σε χώρες και συστήματα στα οποία φαινομενικά κυριαρχεί ο δικομματισμός, να εμφανίζονται ανά περιόδους τρίτα κόμματα, τα οποία διεκδικούν μερίδιο της εξουσίας. Γι' αυτό το λόγο ο Sartori (2016, σ. 116) αναφέρει την έννοια των δυοπωλίων, όχι απαραίτητα κομμάτων, αλλά και τάσεων, όπου τονίζεται ως βασικό στοιχείο το γεγονός πως ένα από τα δυο ισχυρά κόμματα κατέχει την κυβερνητική εξουσία, η οποία εναλλάσσεται ανά περιόδους με το άλλο, χωρίς να συμμετέχουν τρίτα κόμματα, τα οποία παρόλα αυτά υπάρχουν στο πολιτικό σύστημα. Άρα, ένα ακόμη βασικό χαρακτηριστικό είναι ο τρόπος εναλλαγής της εξουσίας και όχι τόσο ο αριθμός των κομματικών σχηματισμών. (Meny, 1997, σ. 218-219)

Λαμβάνοντας υπόψιν και τον περιορισμό που θέτει ο Meny (1997), γίνεται εύκολα κατανοητή και η επιπλέον ταξινόμηση των δικομματικών συστημάτων την οποία παρουσιάζει ο Πρετεντέρης (2019). Όντας σύνθετα και ποικιλόμορφα συστήματα, που επηρεάζονται όπως προαναφέραμε από τις εκάστοτε πολιτικές, κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες, επιδέχονται περαιτέρω ανάλυση πέραν της διάκρισης μεταξύ απόλυτου και διευρυμένου δικομματισμού. Αρχικά, λοιπόν, έχουμε την περίπτωση δυο ισχυρών κομμάτων, τα οποία εναλλάσσονται στην εξουσία (π.χ. Ισπανία). Επιπλέον, παρουσιάζεται η περίπτωση διπολισμού μεταξύ δύο αντίπαλων και πολυκομματικών εκλογικών συνδυασμών (π.χ. Σουηδία).

Επιπλέον, ο Sartori (2016, σ. 165) αναφέρει πως συνθήκες δικομματισμού παρουσιάζονται σε οποιοδήποτε σύστημα, τα τρίτα κόμματα δεν είναι σε θέση να αποτρέψουν τα δυο μεγαλύτερα να δημιουργήσουν αυτοδύναμες κυβερνήσεις. Βλέπουμε, λοιπόν, πως ο Sartori θέτει ως κριτήριο του δικομματισμού τις κοινοβουλευτικές έδρες που αποκτά κάθε κόμμα και όχι τα εκλογικά του ποσοστά αυτά καθ' αυτά. Αυτό συμβαίνει καθώς οι πολιτικές που ασκεί ένα κόμμα, πόσο μάλλον ένα κυβερνητικό κόμμα, καθορίζονται και βασίζονται στην ισχυρή κοινοβουλευτική του παρουσία και πλειοψηφία. Αυτό σημαίνει πως στα συστήματα δύο κομμάτων, οποιοδήποτε κόμμα εκτός των δύο μεγάλων θα πρέπει να θεωρείται ασήμαντο, με βάση τα κριτήρια που θέτει ο ίδιος συγγραφέας. Αξίζει βέβαια να αναφέρουμε πως ο Ιταλός θεωρητικός κάνει μια διάκριση μεταξύ δικομματισμού και συστήματος δυο κομμάτων, καθώς στη δεύτερη περίπτωση είναι ανοιχτό το ενδεχόμενο ύπαρξης και τρίτων κομμάτων. (Pappas, 2003, σ.17)

Ο Maurice Duverger υπήρξε από τους πρώτους που έκαναν τη σύνδεση μεταξύ εκλογικού συστήματος και αριθμού των πολιτικών κομμάτων που συμμετέχουν ενεργά και με επιτυχία σε αυτό. Σύμφωνα, λοιπόν, με το λεγόμενο νόμο του Duverger, το δικομματικό σύστημα είναι απότοκο ενός εκλογικού πλειοψηφικού συστήματος με ένα γύρο (το λεγόμενο first past the post). (Grofman, Bowler & Blais, 2009 , σ. 2) Παρόλα αυτά, εμφανίζονται και εξαιρέσεις, όπως η περίπτωση της Ελλάδας, που θα παρουσιάσουμε εκτενώς και στη συνέχεια, όπου διαμορφώθηκε ισχυρό δικομματικό σύστημα από το 1977 και έπειτα, παρά το γεγονός ότι τα εκλογικά συστήματα που χρησιμοποίησε δεν ήταν κατά βάση καθαρά πλειοψηφικά (π.χ. σύστημα ενισχυμένης αναλογικής). (Πρετεντέρης, 2019, σ. 11-12)

Η παραπάνω προσέγγιση του Duverger, μπορεί να επεξηγηθεί τόσο με λογικούς, όσο και με ψυχολογικούς όρους. Συγκεκριμένα, στις μονοεδρικές εκλογικές περιφέρειες, εκ των πραγμάτων, τα μικρότερα κόμματα τείνουν προς την πολιτική εξαφάνιση, καθώς το ίδιο το σύστημα τα αποτρέπει από τη διεκδίκηση των εδρών, καθώς μόνο το μεγαλύτερο και πιο ισχυρό κόμμα στην περιφέρεια είναι σε θέση να κερδίσει την εν λόγω έδρα. Επιπλέον, το ίδιο σύστημα, επιτρέπει στα μεγαλύτερα κόμματα να καταλάβουν έδρες αναλογικά περισσότερες σε σχέση με τις ψήφους που έλαβαν και έτσι να υπερεκπροσωπούνται. Αντίθετα, τα μικρά κόμματα λαμβάνουν λιγότερες έδρες σε σχέση με τις ψήφους τους, με αποτέλεσμα σε αρκετές περιπτώσεις να υποεκπροσωπούνται. (Grofman, Bowler & Blais, 2009 , σ. 2)

Όσον αφορά τους ψυχολογικούς παράγοντες που ενισχύουν την εμφάνιση δικομματικών συστημάτων, αυτοί έχουν να κάνουν κυρίως με τη διαμόρφωση της εκλογικής συνείδησης των ψηφοφόρων. Συγκεκριμένα, οι εκλογείς, όταν αντιληφθούν ότι τα μικρότερα κόμματα, έχουν και μικρότερες πιθανότητες επιτυχίας, θα μετακινηθούν προς ένα άλλο, μεγαλύτερο κόμμα, με πιο πολλές πιθανότητες επιτυχίας και εκλογικής νίκης. Επιπλέον, όπως επισημαίνει και ο Διαμαντόπουλος (2020), σχετικά με την ελληνική περίπτωση, ο φόβος της ύπαρξης μιας ασταθούς κυβέρνησης και της συνεχούς προσφυγής στις κάλπες, είναι διάχυτος, και γι' αυτό το λόγο όσες φορές το εκλογικό σύστημα βασίστηκε στην λεγόμενη «απλή» αναλογική, οι κυβερνήσεις δεν είχαν, παρά ολιγόμηνη διάρκεια. Το ίδιο συνέβη και σε άλλες χώρες του Ευρωπαϊκού Νότου. Βλέπουμε, λοιπόν, πως ο φόβος της μη ικανοποιητικής και σταθερής διακυβέρνησης, επιδρά στον τρόπο ψηφοφορίας των εκλογέων, η πλειονότητα των οποίων προτιμούν σταθερά συστήματα, με σταθερές κυβερνήσεις. Επιπλέον, εν δυνάμει νέοι πολιτικοί αποθαρρύνονται από το να συμμετάσχουν στις εκλογές υπό έναν αδύναμο εκλογικό συνασπισμό και προσπαθούν να διεκδικήσουν την ψήφο μέσα από τα ψηφοδέλτια ενός ισχυρού και μεγάλου κόμματος. (Grofman, Bowler & Blais, 2009 , σ. 2)

1.2 Τα βασικά χαρακτηριστικά ενός δικομματικού συστήματος

Ο Πρετεντέρης (2019) εντοπίζει, εκτός των άλλων και τρία βασικά χαρακτηριστικά που διέπουν τη λειτουργία ενός δικομματικού συστήματος. Αρχικά, ένα βασικό χαρακτηριστικό είναι η περιοδική εναλλαγή των κομμάτων στην εξουσία. Πρόκειται πρακτικά για μια αντιστροφή ρόλων μεταξύ των δύο κομματικών πόλων, δηλαδή μεταξύ κυβέρνησης - αξιωματικής αντιπολίτευσης. Δεύτερον, ο έντονος και σταθερός ανταγωνισμός των δύο κομμάτων και, τέλος, τρίτον, το εν λόγω σύστημα οφείλει να μπορεί να λειτουργεί κάτω από συνθήκες ελεγχόμενης αποδιοργάνωσης.

Η συνύπαρξη και των τριών παραπάνω χαρακτηριστικών, εξασφαλίζει τη βιωσιμότητα, τη διατήρηση και την εξέλιξη του συστήματος. Αυτό συμβαίνει διότι, η ίδια η εναλλαγή στην εξουσία επιτρέπει στα αντίπαλα κόμματα τόσο να αναλαμβάνουν τη διακυβέρνηση, όσο και να κρίνονται τα πεπραγμένα τους από τους πολίτες μέσω των εκλογών. Αυτό σημαίνει ότι το ίδιο το σύστημα διαθέτει μηχανισμούς οι οποίοι το εξελίσσουν και επεκτείνουν την ύπαρξή του. Η εναλλαγή

βοηθά τα δύο κόμματα να κριθούν και από τις δύο πλευρές της πολιτικής αντιπαράθεσης (κυβέρνηση και αντιπολίτευση), χωρίς να είναι απαραίτητη η ύπαρξη ή εμφάνιση ενός τρίτου κόμματος-διεκδικητή της εξουσίας. (Πρετεντέρης, 2019, σ. 10)

Οι συνθήκες πόλωσης μεταξύ των δύο αντιπάλων, λειτουργούν με τον ίδιο ακριβώς τρόπο, διασφαλίζοντας το πρώτο χαρακτηριστικό, την εναλλαγή στην εξουσία. Συγκεκριμένα, μέσω της πόλωσης δημιουργείται ένα πολιτικό ισοζύγιο όπου τα λάθη του ενός σχηματισμού μετατρέπονται σε οφέλη για τον άλλο. Επικρατεί δηλαδή μία μετακίνηση «αναποφάσιτων» ψηφοφόρων μεταξύ των δύο κομμάτων, αναλόγως με το πώς κρίνεται το έργο τους και έτσι επιτυγχάνεται η εναλλαγή στην εξουσία.

Ένας από τους βασικότερους θεωρητικούς, οι οποίοι ανέλυσαν τον τρόπο λειτουργίας του δικομματικού συστήματος, ο Antony Downs, στο κλασικό του έργο «Μια οικονομική θεωρία της Δημοκρατίας» (1957, σ. 64), όπως παρουσιάζει και ο Παππάς (2001), αναφέρει πως είναι συχνό το φαινόμενο, σε συνθήκες δικομματισμού τα κόμματα να υιοθετούν απόψεις και πολιτικές που είναι αποδεκτές από μεγάλο μέρος των εκλογέων. Γι' αυτό, σε αντίθεση με τον Πρετεντέρη (2009), αναγνωρίζει ως βασικά χαρακτηριστικά ενός δικομματικού συστήματος την εξασθένιση της πόλωσης μεταξύ των κομμάτων και των ιδεολογιών και τον κεντρομόλο ανταγωνισμό. Υποστηρίζει πως σε ένα δικομματικό σύστημα, οι δυο κομματικοί πόλοι, τείνουν να κινούνται προς το κέντρο του εκλογικού-πολιτικού άξονα (κεντρομόλος ανταγωνισμός), καθώς οι εκλογείς αυτού του χώρου είναι περισσότεροι, επομένως ένα συνδυασμός στοχεύει στα μεγαλύτερα δυνατά εκλογικά οφέλη.

Ο κεντρομόλος ανταγωνισμός μόνο κέρδη μπορεί να προσφέρει σε έναν εν δυνάμει κομματικό πόλο ενός δικομματικού συστήματος. Αυτό συμβαίνει καθώς η πλειοψηφία των μετριοπαθών και πολλές φορές αναποφάσιτων ψηφοφόρων (floating voters) κινούνται στο λεγόμενο κέντρο του πολιτικού άξονα, στο χώρο μεταξύ των δύο ισχυρών κομμάτων. Σε αντίθετη περίπτωση, αν η πλειοψηφία των εκλογέων είχαν εξτρεμιστικά χαρακτηριστικά, προσκείμενη είτε στην άκρα δεξιά, είτε στην άκρα αριστερά, τότε ο κεντρομόλος ανταγωνισμός δεν θα μπορούσε να έχει εφαρμογή και θα γινόταν λόγος για ένα σύστημα φυγόκεντρων δυνάμεων. (Sartori, 2016, σ. 170)

Τα παραπάνω αποδεικνύονται και ιστορικά, καθώς είναι γεγονός πως όσο μεγαλύτερη είναι η σύγκλιση των απόψεων, τόσο πιο ομαλά λειτουργεί ένα δικομματικό σύστημα. Αντίθετα, αν οι ιδεολογικές διαφορές κυριαρχούν και είναι έντονες, τότε το δικομματικό σύστημα λειτουργεί μεν, αλλά με δυσκολίες. Γι' αυτό είναι σύνηθες να γίνεται λόγος για συστήματα δικομματισμού που στηρίζονται σε συναινετικές πολιτικές και κομματικές βάσεις, χωρίς έντονες ιδεολογικές διαφορές (Sartori, 2016, σ.170). Βλέπουμε, λοιπόν, πως πρόκειται για μια στρατηγική πολιτική πόλωση, με στόχο τη μεγιστοποίηση των εκλογικών οφελών και όχι τόσο πόλωση πολιτικών θέσεων ή ιδεολογικού αφηγήματος.

Η ελεγχόμενη αποδιοργάνωση και συνακόλουθα επαναδιοργάνωση του δικομματικού συστήματος είναι εκείνο το χαρακτηριστικό που διασφαλίζει την ανανέωση και επεκτείνει τη βιωσιμότητά του, κυρίως μετά από περιόδους μεγάλων κρίσεων. Το δικομματικό σύστημα, ως σύστημα με δυο διακριτούς ρόλους, της κυβέρνησης και της αντιπολίτευσης, προϋποθέτει την ανταπόκριση κάθε κόμματος στο ρόλο που του αναθέτει το εκλογικό σώμα, η οποία είναι άμεσα συνυφασμένη με τη σταθερότητα και την αναπαραγωγή του ίδιου του συστήματος. (Πρετεντέρης, 2019, σ. 11)

Ο Sartori (2016, σ. 165), κινείται σε παρόμοιο πλαίσιο και τονίζει πως πέρα από την απουσία ισχυρού τρίτου κόμματος, για την ύπαρξη δικομματισμού θα πρέπει, αρχικά, τα δυο κόμματα να μάχονται για την πλειοψηφία των εδρών στο κοινοβούλιο, όπου ένα από τα δυο θα το καταφέρει, σχηματίζοντας αυτοδύναμη κυβέρνηση. Το κριτήριο αυτό, προϋποθέτει πως και τα δύο κόμματα είναι ικανά να αποκτήσουν την απαιτούμενη απόλυτη πλειοψηφία. Με απλά λόγια, για να υπάρξει δικομματισμός δεν πρέπει ένα κόμμα να μάχεται για την πλειοψηφία των εδρών απέναντι σε μια συμμαχία κομμάτων, αλλά απέναντι σε ένα άλλο εξίσου σημαντικό πολιτικό κόμμα. (Sartori, 2016, σ. 166) Τέλος, όσον αφορά τη διατήρηση του συστήματος, θα πρέπει να παραμένει πιθανή και δυνατή η εναλλαγή των δύο στην εξουσία, καθώς εάν κυβερνά μονίμως το ίδιο κόμμα διαμορφώνεται ένα σύστημα του κυρίαρχου κόμματος. Κατανοούμε, λοιπόν, πόσο σημαντικό χαρακτηριστικό αποτελεί η εναλλαγή στην εξουσία για ένα δικομματικό σύστημα. (Pappas, 2003)

Καταληκτικά, λοιπόν, είναι εύκολο να συμπεράνουμε ότι ο δικομματισμός είναι περισσότερο ένα σταθερό κομματικό σύστημα παρά ένα αντιπροσωπευτικό. Όπως συμπεραίνει και ο Παππάς (2001), για να λειτουργήσει ικανοποιητικά ένα δικομματικό σύστημα θα πρέπει, πρώτον τόσο τα κόμματα, όσο και οι ψηφοφόροι να

κινούνται με ορθολογικό τρόπο όσον αφορά τον πολιτικό ανταγωνισμό και, δεύτερον η πλειονότητα των ψηφοφόρων, αναποφάσιστων και μη, να τοποθετούνται στο χώρο ανάμεσα στους δυο πόλους, ώστε να έχει εφαρμογή ο κεντρομόλος ανταγωνισμός. Σε αυτό συμβάλλει και η έλλειψη συνεκτικών και σταθερών ιδεολογιών μεταξύ των κομμάτων. Τα μεγάλα κόμματα, είναι συνήθως πολυσυλλεκτικοί σχηματισμοί, οι οποίοι στην προσπάθειά τους να προσελκύσουν ολοένα και μεγαλύτερο μέρος του εκλογικού σώματος, διευρύνουν τόσο την ιδεολογική γραμμή όσο και το κοινό στο οποίο απευθύνονται. Κάθε κόμμα εξουσίας που αποτελεί και τον έναν πόλο του συστήματος θα πρέπει να δρα με στόχο τη μεγιστοποίηση την εκλογικής συγκομιδής του και την απόσπαση όσο το δυνατόν περισσότερων εδρών στο κοινοβούλιο, για να σχηματίσει αυτοδύναμη κυβέρνηση και τέλος, μετά την εκλογική νίκη, να διεκδικεί την επανεκλογή του, ώστε να μπει το ίδιο το σύστημα σε τροχιά διατήρησης. Επομένως, ο ανταγωνισμός είναι καθαρά στρατηγικός και ελάχιστα ιδεολογικά φορτισμένος. Για τους παραπάνω λόγους, λοιπόν, ο δικομματισμός συγκροτεί ένα καθολικά σταθερό κομματικό σύστημα. Το ίδιο συμβαίνει και στην ελληνική περίπτωση, που, όπως θα δούμε στη συνέχεια, τα μεγάλα κόμματα, πέρα από την εκλογική τους βάση, προσπαθούν να διευρύνουν το ακροατήριό τους με κεντρομόλες τακτικές και στρατηγικές.

1.3 Η «ιδιαιτέρη» ελληνική περίπτωση

Ο Γεώργιος Μαυρογορδάτος (Mavrogordatos, 1983, σ. 5), ήδη από τη δεκαετία του 1980 παρουσιάζει το ελληνικό κομματικό σύστημα να έχει μια τριπολική δομή με κύριους πυλώνες τη Δεξιά (ΝΔ), το Κέντρο (ΠΑΣΟΚ) και την Αριστερά (ΚΚΕ). Στην προσπάθειά του να εντάξει την παραπάνω κομματική μορφή στην τυπολογία του Sartori, που αναφέραμε, τονίζει την ύπαρξη ισχυρής πόλωσης μεταξύ των δύο μεγάλων κομμάτων, ήτοι ΠΑΣΟΚ και ΝΔ, ονομάζοντας το ελληνικό σύστημα ως «περιορισμένο, αλλά πολωμένο πολυκομματισμό». Όπως αναφέρει ο Παππάς (2001), και ο Ηλίας Νικολακόπουλος υιοθετεί μια παρόμοια τυπολογία εντάσσοντας το σύστημα στην κατηγορία του «απόλυτου και πολωμένου τρικομματισμού». Η επιμονή των παραπάνω συγγραφέων σε ένα τρικομματικό ή τριπολικό σύστημα, οφείλεται στην προσπάθεια σύνδεσής του με το προϋπάρχον προδικτατορικό κομματικό σύστημα, όπου πράγματι, κυριαρχούσαν οι τρεις πόλοι που προαναφέραμε.

Ωστόσο, στην παρούσα εργασία, υιοθετούμε, αρχικά, την προσέγγιση του Παππά (2001) και στη συνέχεια και άλλων συγγραφέων (Πρετεντέρης, 2019, σ.13), πως κατά την περίοδο της μεταπολίτευσης και ιδιαίτερα μετά τις εκλογές του 1981, διαμορφώνεται στην Ελλάδα ένα υποδειγματικό, μη πολωμένο, δικομματικό σύστημα. Η χρήση και υιοθέτηση αυτής της τυπολογίας είναι η πιο αξιόπιστη καθώς παρουσιάζει όλη τη δομή ενός κομματικού συστήματος, ξεκινώντας από τη μορφή του πολιτικού ανταγωνισμού και καταλήγοντας στον αριθμό των κομμάτων και στην ιδεολογική πόλωση μεταξύ τους.

Από τις εκλογές του 1981², λοιπόν, έως και εκείνες του 2009 διαμορφώνεται ένας δικομματισμός στον έναν πόλο του οποίου βρίσκεται το κόμμα της Νέας Δημοκρατίας και στον άλλον το κόμμα του ΠΑΣΟΚ. Το δικομματικό αυτό σύστημα αν και αρχικά ήταν κάτι πρωτόγνωρο για τα ελληνικά δεδομένα, στέφθηκε με μεγάλη επιτυχία, όπως μαρτυρά και η πορεία του στο χρόνο. Η επιτυχία του, σύμφωνα με τον Παππά (2003), οφείλεται σε δύο παράγοντες. Αρχικά, η εμφάνιση του ελληνικού δικομματισμού είναι αποτέλεσμα μακροχρόνιων διαδικασιών όπως η προοδευτική συγκέντρωση των πολιτικών δυνάμεων σε δύο πόλους, κυρίως μετά τις εκλογές του 1981 και, δεύτερον, η μείωση της πόλωσης μεταξύ των κομμάτων η οποία ξεκίνησε από τα πρώτα χρόνια της μεταπολίτευσης και ολοκληρώθηκε περίπου το 1985.

Στην πράξη, όμως, θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε πως πρόκειται για μια μορφή διευρυμένου δικομματισμού, καθώς πάντα πίσω από τα δύο μεγάλα κόμματα έρχεται ένας αριστερός σχηματισμός (κυρίως το Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδος) με ποσοστά περίπου έως 10%. Η κυριαρχία των δύο μεγάλων κομμάτων όμως, είναι ισχυρή σε κάθε βαθμίδα της διοίκησης (από το κεντρικό κράτος, μέχρι και τον τελευταίο βαθμό της αυτοδιοίκησης). (Πρετεντέρης, 2019, σ. 14-15) Το γεγονός αυτό σε συνδυασμό με τις ακόλουθες θέσεις του Sartori περί σημαντικών και μη κομμάτων, ενισχύει την άποψη που διατύπωσε ο Παππάς για μη πολωμένο δικομματικό σύστημα.

Συγκεκριμένα, σύμφωνα με την τυπολογία του Sartori, πέρα από τον τύπο ενός κομματικού συστήματος και τον αριθμό των κομμάτων που συμμετέχουν στις κοινοβουλευτικές διαδικασίες, ένα άλλο κριτήριο το οποίο πρέπει να λάβουμε υπόψη είναι το κατά πόσο τα κόμματα που συμμετέχουν είναι σημαντικά ή μη. Σημαντικά,

---

² Ο Πρετεντέρης (2019) εντάσσει σε αυτό το διάστημα και τις εκλογές του 1977.

λοιπόν, είναι τα κόμματα τα οποία συμμετέχουν στο κοινοβούλιο και πληρούν τις παρακάτω προϋποθέσεις (Παππάς, 2001, Sartori, 2016, σ. 267):

- A) Έχουν τη δυνατότητα σχηματισμού αυτοδύναμης κυβέρνησης,
- B) Έχουν τη δυνατότητα συμμετοχής σε κυβέρνηση συνεργασίας και
- Γ) Είναι σε θέση να προβούν σε πρακτικές εκλογικού εκβιασμού.

Συγκεκριμένα, όσον αφορά τη δεύτερη προϋπόθεση, όπως αναφέρει ο Παππάς (2001), σε πολυκομματικά συστήματα, πολλές φορές χρειάζεται η συνεργασία μεταξύ δύο ή περισσότερων κομμάτων για τη δημιουργία μιας σταθερής κυβέρνησης. Επομένως, σε αυτή τη περίπτωση, σημαντικά θεωρούνται όσα έχουν την προοπτική να συμμετάσχουν σε μια κυβέρνηση, γεγονός που τα καθιστά πιθανούς κυβερνητικούς εταίρους. Εκ των πραγμάτων, δηλαδή, από αυτή τη κατηγορία εξαιρούνται τα κόμματα που δρουν εκτός του κατεστημένου συστήματος και στοχεύουν στην ολοκληρωτική αλλαγή του, τα λεγόμενα αντι-συστημικά. (Sartori, 2016, σ. 118)

Σχετικά με την τρίτη προϋπόθεση, ο Sartori, αναφέρεται κυρίως σε μικρότερα κόμματα που και όταν δεν μπορούν να συμμετάσχουν σε κυβέρνηση συνεργασίας, είναι σε θέση να «εκβιάσουν» και να επηρεάσουν τις πολιτικές κινήσεις και εξαγγελίες άλλων κομμάτων, ακόμα και στο βαθμό που αλλάζουν τη μορφή του εκλογικού ανταγωνισμού. Πρόκειται κυρίως για κόμματα των άκρων του κομματικού συστήματος που έχουν την τάση να επηρεάζουν τα πιο μετριοπαθή, τα οποία με τη σειρά τους στοχεύουν να διευρύνουν το ακροατήριό τους, είτε προς τα δεξιά, είτε προς τα αριστερά του κομματικού άξονα. Ο πολιτικός ανταγωνισμός και το σύστημα συνολικά, αποκτούν, κατά αυτό το τρόπο, φυγόκεντρο χαρακτήρα. (Παππάς, 2001)

Ωστόσο, ακόμα και στην περίπτωση που πληρούνται κάποιες από τις παραπάνω προϋποθέσεις, θα πρέπει να εξαιρεθούν από τα σημαντικά κόμματα όσα δραστηριοποιούνται μόνο σε μια ή δύο εκλογικές αναμετρήσεις και δεν έχουν σταθερή διάρκεια και πορεία εντός του συστήματος και όσα, ναι μεν έχουν διάρκεια, αλλά πληρούν μόνο πρόσκαιρα τις παραπάνω προϋποθέσεις. (Παππάς, 2001)

Με βάση τα παραπάνω, ο συγγραφέας, καταλήγει στο συμπέρασμα ότι κατά Sartori σημαντικά κόμματα στην Ελλάδα είναι μόνο η ΝΔ και το ΠΑΣΟΚ και επομένως το ελληνικό κομματικό σύστημα, όπως το γνωρίζουμε από τη Μεταπολίτευση και έπειτα, κατατάσσεται στα δικομματικά συστήματα. Σε αυτό το σημείο αξίζει να αναφέρουμε τους λόγους για τους οποίους ο Παππάς δεν κατατάσσει το ΚΚΕ μεταξύ των σημαντικών κομμάτων, όπως προηγουμένως έπραξε ο

Μαυρογορδάτος (1983, σ. 5). Είναι γεγονός πως το ΚΚΕ έχει μεγάλη ιστορία και διάρκεια μέσα στο ελληνικό κομματικό σύστημα, ενώ παράλληλα, ως κύρια συνιστώσα του Συνασπισμού της Αριστεράς και της Προόδου, συμμετείχε πρώτα σε κυβέρνηση συνεργασίας με τη ΝΔ υπό τον Τζαννή Τζαννετάκη και στη συνέχεια στην Οικουμενική κυβέρνηση υπό τον Ξενοφώντα Ζολώτα, μετά τις τριπλές εκλογές του 1989.

Ωστόσο, παρά τη φαινομενική πλήρωση κάποιων προϋποθέσεων, το ΚΚΕ δεν συγκαταλέγεται στα σημαντικά κόμματα για δυο λόγους. Αρχικά, οι συγκυβερνήσεις της περιόδου 1989-1990 ήταν αποτέλεσμα ιδιαίτερων συνθηκών και όχι ένας κανόνας των εκλογών της μεταπολίτευσης, καθώς από το 1981 έως το 2009 ήταν η πρώτη φορά που δεν σχηματίστηκε αυτοδύναμη κυβέρνηση, με τη χώρα να βρίσκεται σε πολιτικό αδιέξοδο. Επιπλέον, η συμμετοχή του σε κυβέρνηση, ολοκλήρωσε κατά κάποιον τρόπο τη διαδικασία νομιμοποίησής του, η οποία άρχισε κατά τη Μεταπολίτευση. Το γεγονός αυτό, όπως είναι σύνηθες με τα μικρότερα κόμματα, είχε ως αποτέλεσμα την εκροή ψηφοφόρων κυρίως προς την πλευρά του ΠΑΣΟΚ που βρισκόταν σε συγγενή πολιτικό χώρο. Βλέπουμε, λοιπόν, πως στην πραγματικότητα το ΚΚΕ δεν απέκτησε σε άλλη περίπτωση σημαντική προοπτική συμμετοχής σε κυβέρνηση συνεργασίας και, επιπλέον, δεν κατάφερε να εκβιάσει πολιτικά το σοσιαλιστικό ΠΑΣΟΚ. Επομένως, δεν μπήκε ποτέ σε θέση ρυθμιστή/τρίτου κόμματος που θα ανέκοπτε τη δυναμική των δυο μεγάλων κομμάτων και την εναλλαγή τους στην εξουσία. (Παππάς, 2001)

Συμπερασματικά, βλέπουμε, πως όπως τονίζει και ο Sartori (2016, σ. 165), ο δικομματισμός αναπτύσσεται όταν η ύπαρξη τρίτων κομμάτων δεν εμποδίζει τα δυο μεγαλύτερα να σχηματίζουν αυτοδύναμη κυβέρνηση. Αυτό ακριβώς συμβαίνει και στην ελληνική περίπτωση, όπου ο μακροχρόνιος έλεγχος της πλειοψηφίας των εδρών στο κοινοβούλιο σε συνδυασμό με το εκλογικό σύστημα της ενισχυμένης αναλογικής οδηγεί σε ισχυρές αυτοδύναμες κυβερνήσεις. Παρόλα αυτά, η δυνατότητα δημιουργίας αυτοδύναμης κυβέρνησης δεν αποτελεί αποκλειστικό κριτήριο του δικομματισμού. Όπως παρουσιάστηκε και στην προηγούμενη ενότητα, είναι αναγκαία και η συνεχής εναλλαγή των δυο κομμάτων μεταξύ κυβέρνησης και αντιπολίτευσης.

Το παραπάνω συνέβη κατά κόρον στην ελληνική περίπτωση, παρά τα χρόνια επικυριαρχίας του ΠΑΣΟΚ. Την περίοδο 1974 έως 2012, στις 15 εκλογικές αναμετρήσεις που διεξήχθησαν, η ΝΔ κέρδισε τις 9 και το ΠΑΣΟΚ τις 6. Από το

1977 έως το 2009, σε 12 εκλογικές αναμετρήσεις, τα δύο αυτά κόμματα κατέλαβαν τις 2 πρώτες θέσεις. Είναι γεγονός λοιπόν, πως κατά την περίοδο της μεταπολίτευσης το κομματικό σύστημα που κυριάρχησε στη χώρα και επηρέασε άμεσα τη διακυβέρνησή της ήταν ο δικομματισμός. Ωστόσο, με το ξέσπασμα της οικονομική κρίσης του 2009, και το ίδιο το πολιτικό και κομματικό σύστημα περιήλθε σε μια ιδιότυπη μορφή κρίσης. Τα θεμέλια του έως τότε κραταιού δικομματισμού κλονίστηκαν και τα δύο μεγάλα κόμματα, επικρίθηκαν σφοδρά για τα πεπραγμένα, τα λάθη και τις παραλείψεις του παρελθόντος. (Πρετεντέρης, 2019, σ. 15)

Ο πρώτος, αν και δυσδιάκριτος, τριγμός στο ελληνικό δικομματικό σύστημα εντοπίζεται το Σεπτέμβριο του 2007. Στις εκλογές της 16^{ης} Σεπτεμβρίου το συνολικό ποσοστό των δυο μεγάλων κομμάτων έπεσε οριακά κάτω από 80% (συγκεκριμένα 79,94%), για δεύτερη μόλις φορά μετά τις εκλογές του 1996. Τα ποσοστά αυτά συνδυάστηκαν και με μια εύθραυστη για τα δεδομένα της εποχής, κυβερνητική πλειοψηφία της ΝΔ με 152 έδρες. Το γεγονός αυτό σε συνδυασμό με πληθώρα πολιτικών προβλημάτων που προέκυψαν για το κυβερνών κόμμα, όπως η υπόθεση της Μονής Βατοπεδίου, τα γεγονότα του Δεκεμβρίου 2008 στο κέντρο της Αθήνας μετά τη δολοφονία του Α. Γρηγορόπουλου, καθώς και η επικείμενη κατάρρευση της ελληνικής οικονομίας, επιβάρυναν το κλίμα γύρω από την κυβέρνηση. Ως αποτέλεσμα της αδυναμίας της να αντιμετωπίσει τα παραπάνω προβλήματα και κυρίως τη δημοσιονομική κατάρρευση, η κυβέρνηση οδηγήθηκε αρχικά σε ανασχηματισμό τον Ιανουάριο του 2009 και στη συνέχεια στην προκήρυξη πρόωρων εκλογών τον Οκτώβριο του 2009. (Ιωαννίδης, 2017, Πρετεντέρης, 2019)

Οι εκλογές του 2009 αποτέλεσαν, όπως έχει ειπωθεί από αρκετούς συγγραφείς, τις τελευταίες εκλογές του δικομματικού συστήματος, όπως το γνωρίσαμε κατά τη διάρκεια της μεταπολίτευσης. (Ιωαννίδης, 2017). Όπως θα δούμε και πιο αναλυτικά σε επόμενο κεφάλαιο, τα ποσοστά της Νέας Δημοκρατίας, μειώθηκαν αισθητά σε σχέση με τις προηγούμενες εθνικές εκλογικές αναμετρήσεις και το ΠΑΣΟΚ επικράτησε σχετικά εύκολα. Το μεγαλύτερο μέρος των ψηφοφόρων που απομακρύνθηκαν από τη Νέα Δημοκρατία, οδηγήθηκαν απευθείας στον έτερο πόλο, στο ΠΑΣΟΚ, γεγονός που αποτελεί κύριο χαρακτηριστικό ενός κλασσικού δικομματικού συστήματος. Παρατηρούμε, επίσης, πως για δεύτερη συνεχόμενη εκλογική αναμέτρηση το συνολικό ποσοστό των δύο μεγάλων κομμάτων πέφτει κάτω από το κραταιό 80% (77,39%).

Την ολοένα και αυξανόμενη πτώση του δικομματισμού έρχονται να επιβεβαιώσουν οι εκλογές του Μαΐου του 2012, 6 μήνες μετά την ανάληψη της εξουσίας από την οικουμενική κυβέρνηση του Λ. Παπαδήμου, όπου τα δύο μεγάλα κόμματα και από κοινού, αλλά και ξεχωριστά συγκέντρωσαν ιστορικά χαμηλά ποσοστά (ΝΔ – 18,85%, ΠΑΣΟΚ – 13,18% και συνολικά 32,03%). Επιπλέον, αναμεσά τους βρισκόταν ο ΣΥΡΙΖΑ με ένα ποσοστό της τάξης του 16,78%, γεγονός που επιβεβαιώνει τη μεγάλη ρωγμή του δικομματικού συστήματος αφού για πρώτη φορά από το 1977 και μετά κάποιος τρίτος κομματικός σχηματισμός παρεμβάλλεται μεταξύ ΠΑΣΟΚ και Νέας Δημοκρατίας. Συνολικά, στις εκλογές του Μαΐου του 2012 σημειώθηκε η μεγαλύτερη μετακίνηση ψηφοφόρων της περιόδου της Γ' Ελληνικής Δημοκρατίας. (Πρετεντέρης, 2019, σ. 74-75)

Είναι γεγονός ότι η συγκυβέρνηση των δύο κομμάτων, καθώς και η ψήφιση του δεύτερου Μνημονίου και από τα δύο, δεν επέτρεψε σε αυτά να λειτουργήσουν το ένα ως αντίπαλος του άλλου, ώστε να διασφαλιστεί μια ενδεχόμενη μετακίνηση ψηφοφόρων και εναλλαγή στην εξουσία. Επιπλέον, η εξασθένηση των πελατειακών σχέσεων μεταξύ των δύο κομμάτων και των ψηφοφόρων, κυρίως λόγω της οικονομικής κρίσης, έπαιξε πολύ σημαντικό ρόλο, στην παράλληλη πτώση των εκλογικών τους ποσοστών. (Πρετεντέρης, 2019, σ. 81)

Με αυτόν τον τρόπο, γίνεται κατανοητό, πως το σύστημα του δικομματισμού βρίσκεται υπό κρίση και οδηγείται σταδιακά προς την κατάρρευση. Η άνοδος του ΣΥΡΙΖΑ στη θέση της αξιωματικής αντιπολίτευσης καθώς και η επικράτησή του επί της Νέας Δημοκρατίας στις επόμενες δυο εκλογικές αναμετρήσεις του 2015 εγείρει ερωτήματα περί της κατάρρευσης του δικομματισμού και της ανάδυσης μιας νέας μορφής του. Τα ερωτήματα αυτά, όπως προαναφέραμε, είναι αυτά που θα μας απασχολήσουν στα δύο επόμενα μέρη της παρούσας εργασίας.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

Κεφάλαιο Δεύτερο

Οι εκλογές του 2009: Το «Κύκνειο Άσμα» του ΠΑΣΟΚ και το τέλος του δικομματισμού

Οι εκλογές του Οκτωβρίου του 2009, αποτελούν σημείο αναφοράς για την πολιτική και εκλογική ιστορία της Ελλάδας. Πριν προβούμε σε περαιτέρω ανάλυση και χαρακτηρισμούς, αξίζει να αναφέρουμε πως σε αυτές σημειώθηκε τόσο η μεγαλύτερη αποχή, όσο και το χαμηλότερο ποσοστό του δικομματισμού κατά τη διάρκεια της Μεταπολίτευσης (από το 1981 και έπειτα). (Σταθόπουλος, 2009)

Σύμφωνα με τον Ιωαννίδη (2017, σ. 18)³, αλλά και τον Παππά (2017, σ. 197), οι εθνικές εκλογές του 2009 θα μπορούσαν πολύ εύκολα να χαρακτηριστούν ως οι τελευταίες της περιόδου της μεταπολίτευσης. Ο χαρακτηρισμός αυτός, μπορεί εύκολα να εξηγηθεί, μελετώντας πρωτίστως τις εκλογές του 2009, αλλά και τις μεταγενέστερες εκλογικές αναμετρήσεις. Με τις εκλογές του 2009 κλείνει μια μακρά περίοδος (της Μεταπολίτευσης) η οποία ξεκίνησε το 1981, όπου η Νέα Δημοκρατία και το ΠΑΣΟΚ μονοπωλούσαν την κεντρική πολιτική σκηνή, όντας οι δυο πόλοι του δικομματισμού που εναλλάσσονταν στην εξουσία, συγκεντρώνοντας συνδυαστικά ποσοστά άνω του 80%. Στις εκλογές του Οκτωβρίου του 2009, αυτή η περίοδος ολοκληρώθηκε καθώς ήταν οι τελευταίες εκλογές που διενεργήθηκαν χωρίς την επισκίαση των πολιτικών που επέφεραν στη χώρα η οικονομική κρίση και τα μνημόνια και όπου ο δικομματισμός Νέας Δημοκρατίας και ΠΑΣΟΚ συγκέντρωσε το 77,4% των ψήφων.

Ο παραπάνω χαρακτηρισμός είναι απολύτως λογικός, καθώς το ΠΑΣΟΚ σε καμία από τις επόμενες εκλογές έως και το 2019 δεν κατέλαβε είτε την πρώτη, είτε την δεύτερη θέση και χαρακτηριστικό παράδειγμα του παραπάνω γεγονότος αποτελεί ο «Διπλός Εκλογικός Σεισμός» που συνέβη κατά τις εκλογές Μαΐου και Ιουνίου του 2012. (Βούλγαρης και Νικολακόπουλος, 2014)

---

³ Αξίζει να αναφέρουμε πως σύμφωνα με τον ίδιο συγγραφέα (Ιωαννίδης, 2017), ο χαρακτηρισμός «Τέλος της Μεταπολίτευσης» έχει χρησιμοποιηθεί αρκετές φορές στο παρελθόν και από άλλους αναλυτές και συγγραφείς με αφορμή σημαντικά γεγονότα της πολιτικής ιστορίας, όπως η άνοδος του ΠΑΣΟΚ το 1981, η κυβερνητική συνεργασία Νέας Δημοκρατίας και Συνασπισμού το 1989, ο θάνατος του Α. Παπανδρέου το 1996, ακόμα και η ένταξη της χώρας στην Ευρωζώνη το 2002. Ωστόσο, από άποψη εκλογικών αναμετρήσεων και μελετώντας και τα αποτελέσματα των επόμενων εκλογών, υιοθετούμε την άποψη του Ιωαννίδη.

Ενώ, λοιπόν, την περίοδο 1981-2009 ο δικομματισμός συγκέντρωνε ποσοστά κατά μέσο όρο της τάξης του 82%, τον Μάιο του 2012 τα δύο κόμματα εξουσίας συγκέντρωσαν από κοινού 32%. Το γεγονός αυτό συνέβαλε και σε καταγιτιστικές εξελίξεις στο πεδίο του κοιμματικού και κοινοβουλευτικού κατεστημένου της χώρας, αφού, παράλληλα, σημειώθηκε ραγδαία αύξηση των ποσοστών του ΣΥΡΙΖΑ⁴, η εμφάνιση νέων διαιρετικών τομών στο εκλογικό γίνεσθαι («Μνημόνιο – Αντιμνημόνιο»), η είσοδος της Χρυσής Αυγής στο κοινοβούλιο, καθώς και ο σχηματισμός κυβέρνησης συνεργασίας της Νέας Δημοκρατίας, του ΠΑΣΟΚ και του κόμματος της Δημοκρατικής Αριστεράς, για πρώτη φορά μετά την οικουμηνική κυβέρνηση του 1989.

Εκτός, λοιπόν, από τον χαμηλό δείκτη δικομματισμού, τόσο στις εκλογές του 2007, όσο και σε αυτές του 2009 παρατηρούνται συνεχόμενα ρεκόρ αποχής καθώς και σημαντική μείωση της αυτοτοποθέτησης των εκλογέων στον τυπικό άξονα Αριστερά-Δεξιά, γεγονός που αποδεικνύεται και από την υπό εξέλιξη γέννηση νέων διαιρετικών τομών, όπως αναφέραμε. (Ιωαννίδης, 2017, σ. 20) Το ποσοστό της εκλογικής συμμετοχής ανήλθε στο 70,9%, γεγονός που αποτέλεσε το μικρότερο ποσοστό μέχρι το 2009 (μόλις 3,3% λιγότερο από τις προηγούμενες εκλογές όπου το εκλογικό σώμα είχε παρόμοια σύνθεση). Βλέπουμε, λοιπόν, πως σταδιακά αναδύεται ένα φαινόμενο αποχής που απασχολεί το ελληνικό πολιτικό σύστημα και το οποίο, θα ενταθεί στο μέλλον. (Σταθόπουλος, 2009)

2.1 Η πορεία προς τις Εθνικές εκλογές και οι Ευρωεκλογές του Ιουνίου 2009

Η αρχή της πτώσης των ποσοστών της Νέας Δημοκρατίας, αρχικά δημοσκοπικά και στη συνέχεια, όπως αποδείχθηκε και εκλογικά, άρχισε μετά την ομιλία του τότε πρωθυπουργού, Κώστα Καραμανλή στη Διεθνή Έκθεση της Θεσσαλονίκης, τον Σεπτέμβριου του 2008, όπου όσον αφορά τα θέματα των σκανδάλων που κυριαρχούσαν γύρω από την κυβέρνηση του, δεν κατάφερε να δώσει πειστικές απαντήσεις. Έτσι βρέθηκε στο κέντρο της επικαιρότητας και οι πολιτικές επιλογές του άρχισαν να επικρίνονται ολοένα και πιο σφοδρά. Αντίθετα, το ΠΑΣΟΚ και ο Γιώργος Παπανδρέου, βρέθηκαν κερδισμένοι μετά τη ΔΕΘ. Παρά τη συνήθη τακτική του, ο αρχηγός της αξιωματικής αντιπολίτευσης παρέλειψε να κάνει ευθεία επίθεση

---

⁴ Παρόλα αυτά, ήδη πριν από τις εκλογές του 2009, τα μικρότερα κόμματα και κυρίως ο ΣΥΡΙΖΑ κέρδιζαν ολοένα και μεγαλύτερη αναγνωρισιμότητα και συνακόλουθα δημοσκοπική άνοδο, γεγονός που αποδεικνύει τους πρώτους τριγμούς του δικομματισμού, κάτι που επιβεβαιώθηκε τα επόμενα χρόνια. (Γερούλιανος, 2017)

και κριτική στην κυβέρνηση και προτίμησε να παρουσιάσει τις προτάσεις του ΠΑΣΟΚ, ως ένας διαφορετικός πόλος της εξουσίας, με στόχο την έξοδο της Ελλάδας από το αδιέξοδο. Έδωσε, συνεπώς, στην ομιλία του έναν άτυπο προεκλογικό χαρακτήρα. (Ιωαννίδης, 2017, σ. 84-86)

Το ΠΑΣΟΚ, όσο πέραγε ο καιρός, εδραίωνε τη διαφορά του από τη Νέα Δημοκρατία, προωθώντας ένα προφίλ και μια ρητορική που δεν έμοιαζε σε τίποτα με όσα πρόσβευε η δεξιά παράταξη. Υιοθετώντας αυτή την αντι-Δεξιά λογική, προσπαθούσε όλο και πιο ανοιχτά να προσεγγίζει το κόμμα και το χώρο του ΣΥΡΙΖΑ, κάνοντας λόγο ακόμη και για κυβέρνηση συνεργασίας. Όπως θα δούμε και στη συνέχεια της εργασίας, στο κοινωνικό σύνολο υπήρχε μεγάλο ρεύμα ψηφοφόρων που επιθυμούσαν μια τέτοια μετεκλογική συνεργασία, γεγονός που είχε αντίκτυπο και στα δημοσκοπικά ποσοστά του ΣΥΡΙΖΑ, τα οποία διαρκώς μειώνονταν, λόγω των συνεχών αρνήσεων του κόμματος για συνεργασία με το ΠΑΣΟΚ. (Ιωαννίδης, 2017, σ.92-93)

Ένα ακόμα κύριο γεγονός που συνετέλεσε στην πτώση της Νέας Δημοκρατίας και κατά κάποιο τρόπο προδίκασε το αποτέλεσμα των εκλογών του 2009 ήταν η δολοφονία του Αλέξανδρου Γρηγορόπουλου το Δεκέμβριο του 2008, η εξέγερση και οι αναταραχές που εκδηλώθηκαν μετέπειτα. Θα μπορούσαμε άτυπα να δώσουμε στην περίοδο τον χαρακτηρισμό «Δεκεμβριανά» του 2008. Συγκεκριμένα, η ίδια η κυβέρνηση μέσω του κυβερνητικού της εκπροσώπου δεν αναγνώρισε, πίσω από τα επεισόδια, το μαζικό ξεσηκωμό των νέων και την αντίθεσή τους προς τις πολιτικές και τη διαχείριση όχι μόνο της κυβέρνησης, αλλά και του συνόλου του πολιτικού συστήματος. (Παππάς, 2017, σ.196) Η στάση της Νέας Δημοκρατίας να αναφερθεί μόνο στα επεισόδια, ήταν μια στάση αποποίησης και απόκρυψης των όποιων πολιτικών ή μη ευθυνών της.

Συμπερασματικά, λοιπόν, η κυβερνητική θέση και διαχείριση των επεισοδίων και της κινητοποίησης των νέων, αποδυνάμωσε το κόμμα της Νέας Δημοκρατίας στα μάτια του εκλογικού σώματος και για πρώτη φορά ο Γ. Παπανδρέου εμφανίστηκε σε δημοσκόπηση καταλληλότερος πρωθυπουργός από τον Κ. Καραμανλή. Εύλογα λοιπόν, η Νέα Δημοκρατία κατατάσσεται στους χαμένους του Δεκεμβρίου, ενώ το ΠΑΣΟΚ με τη στρατηγική της μικρότερης δυνατής εμπλοκής, ταυτίστηκε σε μεγαλύτερο βαθμό με την κοινή γνώμη. Στους χαμένους, μπορεί εύλογα να καταταχθεί και ο ΣΥΡΙΖΑ, ο οποίος είδε τα ποσοστά του να μειώνονται, καθώς εξ αρχής υποστήριξε το αφήγημα της κοινωνικής εξέγερσης και στελέχη του

συμμετείχαν σε διαδηλώσεις, αναμένοντας μια πτώση του πολιτικού συστήματος, που εν τέλει δεν ήρθε. Στο αφήγημα αυτό, βρήκε απέναντί του, τόσο τα υπόλοιπα κόμματα, όσο και τα ΜΜΕ και την κοινή γνώμη. (Ιωαννίδης, 2017, σ. 104-105)

Όσον αφορά της Ευρωεκλογές του Ιουνίου, η Νέα Δημοκρατία επιθυμούσε όσο το δυνατόν μικρότερη διαφορά με το ΠΑΣΟΚ, ενώ το ΠΑΣΟΚ ερμήνευε τις εκλογές ως την κατάλληλη ευκαιρία για μια ευρεία νίκη που θα το εδραίωνε στην σκέψη του κοινωνικού συνόλου ως τον αδιαμφισβήτητο κυρίαρχο και θα του έδινε και την αυτοδυναμία στις επόμενες εθνικές εκλογές. Οι ελπίδες του ΠΑΣΟΚ τελικά εκπληρώθηκαν και κέρδισε στις Ευρωεκλογές με ένα ποσοστό της τάξης του 36,64% έναντι 32,29% της Νέας Δημοκρατίας. Πρόκειται για μια μικρή μεν, αλλά ευδιάκριτη και σημαντική διαφορά που ήταν σε θέση να αλλάξει τις ισορροπίες στο ελληνικό πολιτικό σύστημα. Το ΠΑΣΟΚ άμεσα βρέθηκε σε τροχιά νίκης και στόχευε στις επερχόμενες εκλογές, για τις οποίες ο ίδιος ο Παπανδρέου δήλωνε πως θα πραγματοποιηθούν το πολύ έως τον Μάρτιο του 2010 με αφορμή και την ψηφοφορία για την Προεδρεία της Δημοκρατίας. Από την άλλη η πρώτη ήττα του Κώστα Καραμανλή μετά το 2000, έφερε αντιδράσεις τόσο προς το πρόσωπό του, όσο και προς τις κυβερνητικές και κομματικές επιλογές. (Γεωργιάδου, 2009, Ιωαννίδης, 2017, σ.136-142)

2.2 Οι προεκλογικές εκστρατείες των δύο κομμάτων

Οι εκλογές του Οκτωβρίου του 2009 ήταν ιδιαίτερες τόσο για τη χρονική στιγμή κατά την οποία διεξήχθησαν, όσο και για την πορεία του ελληνικού πολιτικού συστήματος. Διεξήχθησαν στην αρχή μιας πρωτοφανούς για τα δεδομένα της μεταπολίτευσης κρίσης, τόσο οικονομικής, όσο και πολιτικής. Ήταν η πρώτη φορά στην ελληνική πολιτική ιστορία, όπου το κυβερνών κόμμα προκηρύσσει εκλογές, γνωρίζοντας ότι δεν υπάρχει περιθώριο νίκης καθώς και η πρώτη φορά που ο πρωθυπουργός οδηγεί τη χώρα σε πρόωρες εκλογές με αιτιολογία την οικονομική κατάσταση της χώρας. όπως και στις προηγούμενες εκλογές του 2007. (Ιωαννίδης, 2017, σ. 155)

Η προεκλογική εκστρατεία της Νέας Δημοκρατίας, αν και διαπνεόταν από ένα αίσθημα ηττοπάθειας, ήταν αρκετά ξεκάθαρη. Το κυβερνών κόμμα προσπαθούσε να επιρρίψει ευθύνες στο ΠΑΣΟΚ για τις πρόωρες εκλογές, παρουσιάζοντας το γεγονός ότι χρησιμοποίησε την εκλογή του Προέδρου της Δημοκρατίας ως μοχλό πίεσης και εκβιασμού. Επιπλέον, κύριος στόχος του επιτελείου ήταν να προβάλλουν τον Κώστα

Καραμανλή ως ικανότερο πρωθυπουργό από τον Γεώργιο Παπανδρέου και γι' αυτό το λόγο όλη η προεκλογική εκστρατεία, στήθηκε γύρω του. (Ιωαννίδης, 2017, σ. 155-156)

Από την άλλη μεριά, το ΠΑΣΟΚ στόχευε ολοφάνερα στην αυτοδυναμία, καθώς όπως δήλωναν και οι δημοσκοπήσεις της εποχής, η νίκη του ήταν προδιαγεγραμμένη. Το βασικό ερώτημα ήταν πόσες ποσοστιαίες μονάδες θα είναι η διαφορά ανάμεσα στο κόμμα και τη Νέα Δημοκρατία και αν θα καταφέρει τελικά να κερδίσει την αυτοδυναμία. Η στρατηγική του ΠΑΣΟΚ κινούνταν γύρω από τη φθορά που είχε υποστεί η κυβέρνηση λόγω των σκανδάλων, και επιπλέον προωθούσε μια εικόνα αλλαγής, αφού στην ηγετική ομάδα κυριαρχούσαν νέα και άφθαρτα στελέχη. (Ιωαννίδης, σ. 156-157)

Η δυναμική του ΠΑΣΟΚ φάνηκε και μέσω των δηλώσεων των δυο αρχηγών, όπου από τη μια ο Κώστας Καραμανλής δεν κατάφερε να δώσει ξεκάθαρες απαντήσεις σε καίρια ερωτήματα όπως ο λόγος για τον οποίο η χώρα οδηγήθηκε σε πρόωρες εκλογές ή γιατί ζητά για τρίτη φορά τη στήριξη των πολιτών, ώστε να εφαρμόσει ένα παρόμοιο πρόγραμμα με τις δυο προηγούμενες, και από την άλλη ο Γιώργος Παπανδρέου εμφανιζόταν με χαμηλούς τόνους, προβάλλοντας ένα προεκλογικό πρόγραμμα γεμάτο δεσμεύσεις, υιοθετώντας το προφίλ ενός υπεύθυνου ηγέτη, παρά το γεγονός ότι η Νέα Δημοκρατία τον κατηγορούσε για ανευθυνότητα. Το τελευταίο συνέβαινε, καθώς στη Νέα Δημοκρατία, είχαν εικόνα της οικονομίας και προέβλεπαν πως η νέα τετραετία θα ήταν δύσκολη, γεγονός που γινόταν ξεκάθαρο και μέσα από τις προεκλογικές δηλώσεις τόσο των στελεχών, όσο και του ίδιου του πρωθυπουργού, οι οποίοι δεν άφηναν περιθώριο ελπίδας. (Ιωαννίδης, 2017, σ. 157-158)

Στόχος της Νέας Δημοκρατίας ήταν να καταφέρει να επανασυσπειρώσει την εκλογική της βάση και να καταφέρει να εξασφαλίσει τις ψήφους όσων την είχαν στηρίξει και το 2007, αποφεύγοντας αρχικά τις διαρροές προς το ΠΑΣΟΚ ώστε να μην καταφέρει να σχηματίσει αυτοδύναμη κυβέρνηση. Ωστόσο, το ΠΑΣΟΚ, υιοθέτησε μια εκ διαμέτρου αντίθετη στρατηγική. Στην προσπάθειά του να εξασφαλίσει την αυτοδυναμία, κινήθηκε σε ρυθμούς πολυσυλλεκτικότητας⁵ και

---

⁵ Ο Kirchheimer, το 1966, εισάγει την έννοια του catch all party (πολυσυλλεκτικά), για να τονίσει την παρέκκλιση των κομμάτων από μια σταθερή ιδεολογία. Τα κόμματα αυτά, στοχεύουν να αυξήσουν την εκλογική τους βάση, και γι' αυτό δεν ταυτίζονται με κάποια συγκεκριμένη ιδεολογία. (Gerbaudo, 2019, σ. 32) Τα πολυσυλλεκτικά κόμματα εμφανίζονται κατά τη μεταβιομηχανική περίοδο, όπου το βάρος μεταφέρεται από το εσωτερικό του κόμματος, στους εκλογείς, και χαρακτηρίζονται από το

στόχευσε σε ψηφοφόρους πέρα από τα όρια της κομματικής του βάσης. Οι διαφορές των δυο κομμάτων ως προς την προεκλογική προσέγγιση δε σταματούν, όμως, εδώ. Ολοκληρωτικά αντίθετες ήταν και οι προσεγγίσεις τους για την «επόμενη ημέρα». Ενώ η Νέα Δημοκρατία μιλούσε για το επόμενο χρονικό διάστημα λέγοντας ότι θα είναι δύσκολο και γεμάτο θυσίες από τους πολίτες, το ΠΑΣΟΚ έκανε λόγο για ένα ελπιδοφόρο μέλλον, ακολουθώντας το πρόγραμμά του, που θα ήταν ικανό να οδηγήσει τη χώρα έξω από την κρίση. (Ιωαννίδης, 2017, Παππάς, 2017)

Επομένως, συμπεραίνει ο Ιωαννίδης (2017), το αποτέλεσμα των εκλογών και η αυτοδυναμία ή μη του ΠΑΣΟΚ εξαρτιόταν από το εάν θα κατάφερνε η συντηρητική παράταξη να συσπειρώσει την εκλογική της βάση στα επίπεδα του 2007, και από το εάν θα κατάφερνε το ΠΑΣΟΚ να προσελκύσει ψηφοφόρους και από άλλους πολιτικούς χώρους. Σε άμεση συνάρτηση με τα παραπάνω, σημαντικό ρόλο θα έπαιζε το ποσοστό του πρώτου κόμματος, η διαφορά του με το δεύτερο και, τέλος, το συνολικό ποσοστό των ψήφων που θα λάβουν τα κόμματα που θα μείνουν εκτός του κοινοβουλίου.

Σε παρόμοιο πλαίσιο με τα παραπάνω κινήθηκαν και οι τηλεοπτικές καμπάνιες των δυο κομμάτων. Συγκεκριμένα, τα τηλεοπτικά σποτ της Νέας Δημοκρατίας ασκούσαν κριτική στις αντίστοιχες εξαγγελίες του ΠΑΣΟΚ που υποσχόταν ένα ελπιδοφόρο μέλλον, ενώ παράλληλα έκαναν λόγο για τις επιτυχίες και τις ασκούμενες πολιτικές της κυβέρνησης. Βασικός πρωταγωνιστής ήταν το πρόσωπο του Κώστα Καραμανλή, ο οποίος παρουσιαζόταν ως ένας ικανός ηγέτης, που δεν διστάζει να πει την αλήθεια στο λαό και είναι αρκετά θαρραλέος ώστε να λάβει όλα τα απαραίτητα για την ανάκαμψη μέτρα, σε αντίθεση με τον Γιώργο Παπανδρέου. Γι' αυτό το λόγο, ως κατακλείδα σε κάθε διαφημιστικό σποτ παρουσιαζόταν η φράση «ΚΩΣΤΑΣ ΚΑΡΑΜΑΝΛΗΣ - ΝΕΑ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ – ΑΠΟΦΑΣΗ ΕΥΘΥΝΗΣ». (Ιωαννίδης, 2017, σ. 168-169)

Όσον αφορά το ΠΑΣΟΚ, το κόμμα υιοθέτησε μια πιο αισιόδοξη και ελπιδοφόρα προσέγγιση. Στις προεκλογικές διαφημίσεις του, αφού έκανε λόγο για την τρέχουσα κατάσταση της οικονομίας, στη συνέχεια παρουσίαζε το πρόγραμμα του για την οικονομική ανάπτυξη χρησιμοποιώντας φράσεις όπως «ΜΑΖΙ

μεγάλο βαθμό κοινωνικής ετερογένειας των μελών τους και από έναν ασαφή και χωρίς ιδεολογικό προσανατολισμό πολιτικό λόγο. Αυτό, συμβαίνει, καθώς η διακυβέρνηση αρχίζει να αποκτά έναν πιο τεχνοκρατικό χαρακτήρα, και η επικοινωνία με το εκλογικό σώμα, γίνεται μέσω των ΜΜΕ. Τα κόμματα, αυτά, έχουν συχνά αρχηγικό χαρακτήρα ή διευθύνονται συγκεντρωτικά από το ανώτερο κομματικό κέντρο. Στόχος τους δεν είναι η εκπροσώπηση των εκλογέων, αλλά ή ανάληψη και η άσκηση της εξουσίας. (Hague και Harrop, 2011, σ.372)

ΜΠΟΡΟΥΜΕ ΝΑ ΧΤΙΣΟΥΜΕ ΕΝΑ ΚΑΛΥΤΕΡΟ ΑΥΡΙΟ». Το κεντρικό σύνθημα όλης της καμπάνιας ήταν η φράση «ΠΡΩΤΑ Ο ΠΟΛΙΤΗΣ», γεγονός που υποδηλώνει την επιδίωξη του κόμματος να προσελκύσει ψηφοφόρους όλων των πολιτικών, κοινωνικών και οικονομικών χώρων. Η άτυπη μάχη των σποτ, είχε ξεκάθαρο νικητή το ΠΑΣΟΚ, το οποίο κατάφερε να παρουσιάσει τις θέσεις του με αισιοδοξία και χωρίς καμία αναφορά ή ευθεία κριτική στον αντίπαλο, σε αντίθεση με τη Νέα Δημοκρατία. Τέλος, το ΠΑΣΟΚ, έκανε προσπάθεια να απευθυνθεί και αποκλειστικά στους νέους ψηφοφόρους δημιουργώντας σποτ και μηνύματα προς αυτούς, κυρίως μέσω διαδικτύου. (Ιωαννίδης, 2017, σ.170-171)

2.3 Οι Εθνικές Εκλογές της 4^{ης} Οκτωβρίου

Η δημόσια συζήτηση περί πρόωρων εκλογών συνεχιζόταν με αμείωτους ρυθμούς και πάντα στο προσκήνιο ήταν τα πεπραγμένα της κυβέρνησης και η σκανδαλοθηρία, γύρω από αυτά. Υπό αυτό το πλαίσιο, και λόγω της έξαρσης του σκανδάλου της Siemens και της αδυναμίας της κυβέρνησης να διαχειριστεί τον προϋπολογισμό με αποτέλεσμα να λαμβάνει πρόσθετα οικονομικά μέτρα, ο Γ. Παπανδρέου έκανε ανοικτή πρόταση στον Κ. Καραμανλή για πρόωρες εκλογές το Σεπτέμβριο του 2009 και έθεσε ως πρόσθετο όρο την εκ νέου και από κοινού υποστήριξη της υποψηφιότητας του Κάρολου Παπούλια για την προεδρεία της Δημοκρατίας. Το ενδεχόμενο αυτό δεν έβρισκε αρνητικούς τους Έλληνες πολίτες, οι οποίοι από την μια ήταν δυσαρεστημένοι με την κυβέρνηση και από την άλλη, έβλεπαν πιθανές λύσεις στο ΠΑΣΟΚ. Το παραπάνω, άλλωστε ήταν και το κυρίαρχο μήνυμα στο οποίο βασιζόταν και το ΠΑΣΟΚ προεκλογικά με το σύνθημα «Η αλλάζουμε ή βουλιάζουμε». (Ιωαννίδης, 2017, σ.145-151)

Η κυβέρνηση, λοιπόν, συνεχώς βρισκόταν σε μια δύσκολη θέση. Όλα τα παραπάνω, σε συνδυασμό, πρώτον, με τις πυρκαγιές του Αυγούστου στην Αττική, δεύτερον, με τη γενικότερη κρίση που επικρατούσε στο οικονομικό επιτελείο της κυβέρνησης, το οποίο από τη μια ισχυριζόταν ότι η κρίση για την ελληνική οικονομία θα ήταν ηπιότερη από άλλες ευρωπαϊκές χώρες και από την άλλη προσπαθούσε να αυξήσει τα έσοδα ώστε να καταρτίσει ένα ικανοποιητικό πρόγραμμα σταθερότητας και, τρίτον, τη συνεχόμενη εκλογολογία και τις πιέσεις για πρόωρες εκλογές, οδήγησαν στην προκήρυξή τους για τις 4 Οκτωβρίου 2009. (Ιωαννίδης, 2017, σ. 153, Παππάς, 2017, σ. 196)

Μελετώντας διεξοδικά το εκλογικό αποτέλεσμα βλέπουμε πως η διαφορά μεταξύ των δύο πρώτων κομμάτων έχει ανέλθει στο 10,4%⁶ (στις εκλογές του 2007 η διαφορά τους ήταν μόλις 3,74% με νικητή το κόμμα της Νέας Δημοκρατίας) και πως το ποσοστό του δικομματισμού βρίσκεται στο ιστορικό χαμηλό 77,4% (79,94% στις εκλογές του 2007). (Πίνακας 1) Το γεγονός αυτό δικαιολογείται και από το χαμηλότερο ποσοστό που έχει συγκεντρώσει η Νέα Δημοκρατία κατά τη διάρκεια της Μεταπολίτευσης (33,5%). (Σταθόπουλος, 2009)

Πίνακας 1. Αποτελέσματα Εθνικών Εκλογών 4^{ης} Οκτωβρίου 2009

Πολιτικό Κόμμα	Ποσοστό (%)	Έδρες
ΠΑΣΟΚ	43,92	160
Νέα Δημοκρατία	33,47	91
ΚΚΕ	7,54	21
ΛΑ.ΟΣ	5,63	15
ΣΥΡΙΖΑ	4,60	13
Οικολόγοι Πράσινοι	2,53	
Λοιπά Κόμματα	2,30	

Σημείωση: Εγγεγραμμένοι: 9.929.065, Συμμετοχή: 70,95 % Αναδημοσίευση από τα επίσημα εκλογικά αποτελέσματα του Υπουργείου Εσωτερικών, διαθέσιμα στο: <http://ekloges-prev.singularlogic.eu/v2009/pages/index.html>

Οι προβλέψεις, που παρουσιάστηκαν στην προηγούμενη ενότητα, τελικώς, επιβεβαιώθηκαν. Το ΠΑΣΟΚ επικράτησε με ποσοστό 43,92%, 10,4% πάνω από τη Νέα Δημοκρατία, η οποία απέσπασε το 33,47% των ψήφων (τα χαμηλότερο ποσοστό της ιστορίας της). Επιπλέον, το ΠΑΣΟΚ απέσπασε 160 κοινοβουλευτικές έδρες και, συνεπώς, την πολυπόθητη αυτοδυναμία, ενώ ο ΣΥΡΙΖΑ, το κόμμα που θα μας απασχολήσει και στη συνέχεια της εργασίας μας, απέσπασε τελικώς το 4,60% των ψήφων. (www.ypes.gr)

Το εκλογικό αποτέλεσμα, οδήγησε το κόμμα της Νέας Δημοκρατίας σε ισχυρές ανακατατάξεις, αφού ο Κ. Καραμανλής παραιτήθηκε, το ίδιο βράδυ, μετά την ανακοίνωση των αποτελεσμάτων, ανοίγοντας το δρόμο προς τις εσωκομματικές

⁶ Το ποσοστό αυτό αποτελεί και την 4^η μεγαλύτερη διαφορά μεταξύ πρώτου και δεύτερου κόμματος στην διάρκεια της μεταπολίτευσης. (1974: 33,95%, 1977: 16,5%, 1981: 12,18%) (Καραϊσκάκη, 2019)

εκλογές. (Παππάς, 2017, σ.197) Στο στρατόπεδο του ΠΑΣΟΚ, τα πράγματα ήταν πανηγυρικά καθώς πέτυχαν τη δεύτερη μεγαλύτερη νίκη τους απέναντι στη Νέα Δημοκρατία, μετά τη νίκη του Ανδρέα Παπανδρέου το 1981⁷. Τέλος, στο στρατόπεδο του ΣΥΡΙΖΑ, παρά τις όποιες εσωκομματικές τριβές είχαν δημιουργηθεί κυρίως μεταξύ Τσίπρα και Αλαβάνου, τα ποσοστά μειώθηκαν ελάχιστα (το 2007 είχε συγκεντρώσει 5,04%), γεγονός που μπορεί να χαρακτηριστεί ως μια πρώτη νίκη του Αλέξη Τσίπρα, τουλάχιστον στα μάτια των, τότε, μελών και ψηφοφόρων του κόμματος. (Ιωαννίδης, 2017, σ. 181)

2.4 Τα κοινωνικά και δημογραφικά στοιχεία της ψήφου

Όπως επισημαίνει και ο Σταθόπουλος (2009), οι εκλογές να μεν είχαν κριθεί κατά την προεκλογική περίοδο όπου η επικείμενη ήττα της Νέας Δημοκρατίας ήταν καθ' όλα εμφανής, ωστόσο οι αναποφάσιστοι ψηφοφόροι έπαιξαν σημαντικό ρόλο καθώς επιλέγοντας μικρότερα σε δυναμική κόμματα, συνετέλεσαν στην ιστορική πτώση του δικομματισμού. Ένα ακόμα στοιχείο που προκύπτει από τη μελέτη των εκλογικών αποτελεσμάτων του Οκτωβρίου του 2009 είναι η γενικότερη στάση αποδοκιμασίας προς την κυβέρνηση, γεγονός που για μεγάλη μερίδα του εκλογικού σώματος αποτέλεσε και το βασικό κριτήριο της ψήφου. Αξίζει να αναφέρουμε, βέβαια, όπως τονίζει και ο Παππάς (2017, σ. 197), πως είναι πιθανό το γεγονός τις εκλογές να τις έχασε η Νέα Δημοκρατία και όχι να τις κέρδισε το ΠΑΣΟΚ. Η άποψη, αυτή στηρίζεται στο γεγονός πως η Νέα Δημοκρατία έχασε περίπου 700.000 ψήφους από τις προηγούμενες εθνικές εκλογές του 2007, ενώ το ΠΑΣΟΚ στο ίδιο διάστημα προσέλκυσε περίπου 285.000 ψήφους⁸.

Ωστόσο, παρά το γεγονός ότι η ψήφος διαμαρτυρίας-αποδοκιμασίας προς τα δυο μεγάλα κόμματα ήταν έντονη, ο βαθμός συσπείρωσης της βάσης τους ήταν αρκετά υψηλός. Συγκεκριμένα, η Νέα Δημοκρατία κατάφερε να συσπειρώσει το 81,1% των ψηφοφόρων της από το 2007, καταγράφοντας ωστόσο σημαντικές απώλειες τόσο προς το συγγενές εκ Δεξιών ΛΑΟΣ (5,3), όσο, όμως, και προς το ΠΑΣΟΚ (8,3%), γεγονός που οδήγησε και στην εκλογική ήττα. Αντίθετα, το ΠΑΣΟΚ σημείωσε συσπείρωση της τάξης του 94,3% με κυριότερες αλλά αμελητέες διαρροές

⁷ Στις εκλογές του 1981 το ΠΑΣΟΚ του Ανδρέα Παπανδρέου, είχε επικρατήσει της Νέας Δημοκρατίας του Γεώργιου Ράλλη με ένα ποσοστό κοντά στο 12,1%.

⁸ Η Νέα Δημοκρατία έλαβε στις εκλογές του 2007 2.994.979 ψήφους, ενώ σε αυτές του 2009 2.295.719. Αντίθετα το ΠΑΣΟΚ έλαβε το 2007 2.727.279 ψήφους και το 2009 3.012.542. (www.ypes.gr)

2% προς τη Νέα Δημοκρατία και από 1% προς ΣΥΡΙΖΑ και ΚΚΕ. (Σταθόπουλος, 2009)

Επιπλέον, όσον αφορά τη γεωγραφική κατανομή της ψήφου, στοιχεία στα οποία θα αναφερθούμε και στο τρίτο μέρος της εργασίας ώστε να απαντήσουμε στο βασικό ερευνητικό μας ερώτημα, ο Κουστένης (2018), αναφέρει πως το ΠΑΣΟΚ επικράτησε, σε σύγκριση με προηγούμενες εκλογικές αναμετρήσεις, στην πλειονότητα των κοινωνικών και δημογραφικών κατηγοριών στις μείζονες εκλογικές περιφέρειες. Παρόλα αυτά και παρά την επικράτηση του επί της Νέας Δημοκρατίας και σε μεγάλα αστικά κέντρα, τα ποσοστά και των δυο σχηματισμών κινήθηκαν σε χαμηλά επίπεδα. Ο Σταθόπουλος (2009), παρατηρεί πως στα μεγάλα, αυτά, αστικά κέντρα τα μικρότερα κόμματα εμφανίζονται πιο ισχυρά σε σύγκριση με τα πανελλαδικά ποσοστά τους, σε αντίθεση με τις υπόλοιπες περιοχές όπου ο δικομματισμός παραμένει κραταιός.

Η πτώση της Νέας Δημοκρατίας σε συγκεκριμένες περιοχές έχει να κάνει κυρίως με τοπικούς παράγοντες, όπως είναι για παράδειγμα το τοπικό πολιτικό προσωπικό, οι ενδεχόμενες εκλογικές περιφέρειες που αποτελούν «κάστρα» ή προπύργια των κομμάτων καθώς και έκτακτες συνθήκες όπως οι πυρκαγιές στην Ανατολική Αττική. Έτσι, κρίνεται απόλυτα λογικό η ΝΔ να καταγράφει μεγάλη πτώση έναντι του ΠΑΣΟΚ στο Νομό Ρεθύμνου με μείον 19,1%, στην Ανατολική Αττική με μείον 10,3, ενώ αισθητά μικρότερη σε περιοχές της Μακεδονίας όπως μείον 4,3% στην Καστοριά και μείον 6% στις Σέρρες. (Σταθόπουλος, 2009)

Επιπλέον, παρατηρείται μια ολοφάνερη μεταβολή της κοινωνικοδημογραφικής κατανομής των ψηφοφόρων του ΠΑΣΟΚ. Συγκεκριμένα, το κόμμα επικράτησε σε όλες τις κοινωνικές κατηγορίες, με τη Νέα Δημοκρατία να καταφέρνει να κρατήσει υψηλά ποσοστά άνω του 40% μόνο μεταξύ των Αγροτών και των Συνταξιούχων. Παράλληλα, τη μεγαλύτερη πτώση της, περίπου 11%, γνώρισε η δεξιά παράταξη μεταξύ των αυτοαπασχολούμενων και των ελεύθερων επαγγελματιών, κοινωνικών ομάδων που κυριαρχούσε μέχρι το 2004 με ποσοστά ακόμα και 50%. (Σταθόπουλος, 2009) Το ΠΑΣΟΚ, από την άλλη συγκέντρωσε τα μεγαλύτερα ποσοστά του στην κοινωνική ομάδα των αγροτών με 44,4%, αφήνοντας στη δεύτερη θέση την κατηγορία των αυτοαπασχολούμενων με 42,5%. Επιπλέον, καταγράφει ισχυρή πτώση μεταξύ των δημοσίων υπαλλήλων με 42,4%, που αποτελούσε μέχρι τότε την ισχυρότερη κοινωνική του ομάδα. Ισχυρά ποσοστά, πάνω από το εκλογικό του σύνολο, κατέγραφε μόνο μεταξύ των συνταξιούχων και των

νοικοκυρών, γεγονός που αποδείκνυε την επερχόμενη αποκοπή του από την εκλογική του βάση. (Κουστένης, 2018)

Τέλος, αξίζει να αναφέρουμε πως με βάση την αυτοτοποθέτηση των ψηφοφόρων στον άξονα Αριστερά-Δεξιά, παρατηρείται μια πιο γραμμική κατανομή των τοποθετήσεων, παρά μια κανονική κατανομή (με μορφή «καμπάνας») που βασίζεται στις κεντρομόλες δυνάμεις που χαρακτηρίζουν ένα κλασικό δικομματικό σύστημα. Βλέπουμε, λοιπόν, πως ήδη κάνουν την εμφάνισή τους φαινόμενα και ενδείξεις που συνηγορούν στη σταδιακή κρίση και κατάρρευση του μέχρι τότε ισχυρού και σταθερού δικομματικού συστήματος. (Σταθόπουλος, 2009)

2.5 Αποτίμηση εκλογικού αποτελέσματος

Είναι γεγονός πως το αποτέλεσμα ήταν προδιαγεγραμμένο. Οι εκλογές προκηρύχθηκαν σε ένα χρονικό σημείο που ήταν το ιδανικότερο για το ΠΑΣΟΚ, καθώς τόσο η Νέα Δημοκρατία, όσο και ο ΣΥΡΙΖΑ, είχαν να αντιμετωπίσουν εσωκομματικές κρίσεις.

Η νίκη του ΠΑΣΟΚ ήταν σίγουρη και το βασικό ερώτημα κινούνταν γύρω από την αυτοδυναμία. Κομβική περίοδος για το κυβερνών κόμμα, το κόμμα της Νέας Δημοκρατίας, αποτέλεσε η περίοδος Σεπτεμβρίου-Δεκεμβρίου 2008, όπου δημοσκοπικά βρέθηκε στα χαμηλότερα επίπεδα της ιστορίας του. Η σκανδαλοθηρία, η σταδιακή κατάρρευση της οικονομίας με την οικονομική κρίση να βρίσκεται προ των πυλών, καθώς και η διαχείριση των γεγονότων του Δεκεμβρίου του 2008, καθήλωσαν το κόμμα της Νέας Δημοκρατίας, όπως είδαμε στο χαμηλότερο ποσοστό της ιστορίας του και τη μεγάλη Δεξιά συντηρητική παράταξη στην ευρεία της έννοια, στο χαμηλότερο της ποσοστό από το 1951. (Ιωαννίδης, 2017, σ. 183)

Με βάση όσα αναφέρει και ο Ιωαννίδης (2017), μπορούν εύκολα να εντοπιστούν πέντε σημεία σταθμοί για την ευρεία νίκη του ΠΑΣΟΚ στις εκλογές της 4^{ης} Οκτωβρίου 2009. Αρχικά, λοιπόν, η επανεκλογή του Γιώργου Παπανδρέου στην προεδρεία του κινήματος και η υιοθέτηση μιας πιο κεντροαριστερής πορείας, αποδείχθηκε σημαντική για την αναγέννηση του κόμματος. Σε αυτό συνέβαλλε και το δεύτερο σημείο, η προσπάθεια τόσο του ίδιου του Παπανδρέου, όσο και επιφανών στελεχών του κόμματος για συνεργασία, είτε προεκλογικά, είτε μετεκλογικά των προοδευτικών δυνάμεων και της κεντροαριστεράς. Οι συχνές προτάσεις συνεργασίας προς την πλευρά του ΣΥΡΙΖΑ, είχε θετικό αντίκτυπο σε μεγάλη μερίδα της κοινής

γνώμης. Οι ψηφοφόροι αυτοί που επιθυμούσαν μια τέτοιου είδους συνεργασία, μετά τις συνεχείς αρνήσεις του ΣΥΡΙΖΑ, τελικά επέστρεψαν στην εκλογική δεξαμενή του ΠΑΣΟΚ.

Τρίτον, όπως αναφέραμε και προηγουμένως, η παρουσία του Γ. Παπανδρέου στην ΔΕΘ του 2008, κρίθηκε απόλυτα επιτυχημένη, σε αντίθεση με αυτή του Κ. Καραμανλή, γεγονός που σήμανε την αρχή του τέλους για τη Νέα Δημοκρατία και τον πρωθυπουργό και παράλληλα την αρχή της ανόδου για το ΠΑΣΟΚ. Τέταρτον, στις αρχές του 2009 η πολιτική ατζέντα κινούνταν γύρω από τα σκάνδαλα της κυβέρνησης και τα γεγονότα του Δεκεμβρίου του 2008 και με βάση αυτά, οδηγηθήκαμε στις Ευρωεκλογές του Ιουνίου, στις οποίες το ΠΑΣΟΚ είχε προσδώσει χαρακτήρα εθνικών εκλογών, γεγονός που επιβεβαιώθηκε και από τη νίκη του. Ένα πρώτο μήνυμα δυσαρέσκειας προς την κυβέρνηση είχε ήδη σταλεί. Τέλος, το πέμπτο σημείο σταθμός της νίκης του ΠΑΣΟΚ, αποτέλεσε η προεκλογική περίοδος πριν την 4^η Οκτωβρίου του 2009, όπου η στρατηγική του ΠΑΣΟΚ και η προώθηση της ελπίδας και του προγράμματος ανάκαμψης, επικράτησε της αντίστοιχης της Νέας Δημοκρατίας, η οποία ήταν προσωποκεντρική γύρω από τον πρόεδρο του κόμματος και περιλάμβανε δριμεία κριτική προς το ΠΑΣΟΚ. (Ιωαννίδης, 2017, σ. 187)

Όπως χαρακτηριστικά επισημαίνει η Γεωργιάδου (2009), αν και σε όλες τις εκλογικές αναμετρήσεις υπάρχει η αποδοκιμασία, η έκφραση δυσαρέσκειας και η αποστροφή προς το κυβερνών κόμμα, στις εκλογές του 2009 οι ψηφοφόροι δεν αποδοκίμασαν απλώς, αλλά τιμώρησαν την κυβέρνηση της Νέας Δημοκρατίας. Οι ψηφοφόροι αντιλήφθηκαν ότι η προσφυγή στις κάλπες ήταν προσχηματική και πως ο Καραμανλής στόχευε με μια ενδεχόμενη νίκη και επιβεβαίωση της λαϊκής εντολής να επιλύσει τα εσωκομματικά και ενδοκυβερνητικά προβλήματα, ώστε να ξεφύγει από το κυβερνητικό τέλμα στο οποίο είχε περιέλθει.

Ο Ιωαννίδης (2017), στο αποτέλεσμα των εν λόγω εκλογών εντοπίζει ένα μοτίβο. Σε όλες τις εκλογικές αναμετρήσεις κατά τη διάρκεια της μεταπολίτευσης, οι εκλογείς δίνουν στην εκάστοτε κυβέρνηση μέχρι δυο ευκαιρίες, Μόνη εξαίρεση αποτέλεσε η κυβέρνηση του Κωνσταντίνου Μητσοτάκη το 1989. Η κυβέρνηση της Νέας Δημοκρατίας και του Κωνσταντίνου Καραμανλή, απλώς εξάντλησε αυτές τις ευκαιρίες μέσα σε πέντε χρόνια.

2.6 Το μέλλον του ΠΑΣΟΚ και του πολιτικού συστήματος εν γένει

Καθοριστικό ρόλο στο μέλλον και την εκλογική συνέχεια όχι μόνο του ΠΑΣΟΚ, αλλά ολόκληρου του εκλογικού και πολιτικού συστήματος έπαιξε η περίοδος 2004-2012 και οι εθνικές εκλογικές αναμετρήσεις που διεξήχθησαν εκείνη την περίοδο. Από την ήττα του 2004, στην πανηγυρική νίκη του 2009 και στη διπλή εκλογική κατάρρευση του 2012 έχουμε την πλήρη αποδόμηση του ενός ισχυρού πόλου του δικομματισμού.

Το Μάιο του 2012 διενεργήθηκαν οι εκλογές που σηματοδότησαν μια νέα εποχή για το ελληνικό πολιτικό και κομματικό σύστημα. (Ιωαννίδης, 2017, σ.21) Ο Παππάς (2017, σ. 200), ο οποίος τις χαρακτηρίζει ως εκλογές «οργής», εντοπίζει 4 μεγάλες αλλαγές. Αρχικά, πρόκειται για την πολιτική και εκλογική κατάρρευση του άλλοτε κραταιού πόλου του δικομματισμού, του ΠΑΣΟΚ, το οποίο κατέλαβε το χαμηλότερο (έως τότε) εκλογικό ποσοστό από την ίδρυση του το 1974 (13,18%). Δεύτερον, και συνακόλουθα με το πρώτο έχουμε και επίσημα το τέλος του δικομματισμού όπως τον γνωρίζαμε από το 1977 και κυρίως από το 1981, με τα δυο ισχυρά κόμματα του ΠΑΣΟΚ και της Νέας Δημοκρατίας να εναλλάσσονται στην εξουσία. Συγκεκριμένα, σε αυτές τις εκλογές είχαμε πτώση του δικομματισμού περίπου 45% από τις εκλογές του 2009 (2009: 77,39%, Μάιος 2012: 32,03%) Τρίτον, μετά την κατάρρευση τόσο του ισχυρού ΠΑΣΟΚ, όσο και του ίδιου του δικομματικού συστήματος, έρχεται και η ολοκλήρωση της μεταπολίτευσης, αφού κατέρρευσαν οι δυο ισχυροί πυλώνες που στιγμάτισαν μια ολόκληρη εποχή. Τέλος, ως τέταρτη μεγάλη αλλαγή, ο Παππάς, αναφέρει την είσοδο της Χρυσής Αυγής στο κοινοβούλιο και την εγκαθίδρυσή της στην κεντρική πολιτική σκηνή της χώρας. Το αποτέλεσμα των εκλογών της 6^{ης} Μαΐου του 2012, ήταν μια ξεκάθαρη απόδειξη της ολοένα και διογκούμενης κοινωνικής και πολιτικής κρίσης που βίωνε το κομματικό σύστημα, σε συνδυασμό με τη σφοδρή κοινωνική πόλωση κυρίως όσον αφορά τα λαϊκά στρώματα, τα οποία τάσσονταν κατά των μνημονίων. (Σακελλαρόπουλος, 2014)

Οι εκλογές αυτές, ωστόσο, δεν επέτρεψαν το σχηματισμό κυβέρνησης και έτσι προκηρύχθηκαν νέες για τον Ιούνιο της ίδιας χρονιάς. Από τις εκλογές αυτές, τις οποίες κέρδισε η Νέα Δημοκρατία με ποσοστό 29,66% και δεύτερο κόμμα αναδείχθηκε και πάλι ο ΣΥΡΙΖΑ με 26,89%, προέκυψε η κυβέρνηση συνεργασίας μεταξύ Νέας Δημοκρατίας, ΠΑΣΟΚ και ΔΗΜΑΡ. Με αυτό τον τρόπο κατέρρευσε

και όλη η μεταπολιτευτική λογική ιδεολογικής αντιπαλότητας μεταξύ της Νέας Δημοκρατίας και του ΠΑΣΟΚ. (Παππάς, 2017, σ. 203)

Η εκτίναξη του ποσοστού των κομμάτων μεταξύ Μαΐου και Ιουνίου, οφείλεται σε μια συσπείρωση των εκλογέων κυρίως γύρω από την Νέα Δημοκρατία και τον ΣΥΡΙΖΑ, λόγω της ανησυχίας που προκάλεσε η αδυναμία σχηματισμού κυβέρνησης. Ιδιαίτερα, όσον αφορά το κόμμα της Νέας Δημοκρατίας, οι δηλώσεις ξένων ηγετών τις τελευταίες μέρες πριν τις εκλογές, που στράφηκαν κατά μιας αριστερής κυβέρνησης στην Ευρώπη, λειτούργησαν ανασχετικά προς τον ΣΥΡΙΖΑ και ευεργετικά προς την συσπείρωση της εκλογικής βάσης της συντηρητικής παράταξης. (Βούλγαρης και Νικολακόπουλος, 2014, Σακελλαρόπουλος, 2014, σ. 161) Έτσι η Νέα Δημοκρατία προσέλκυσε ψηφοφόρους που στις εκλογές του Μαΐου είχαν στηρίξει άλλα, μικρότερα κόμματα του χώρου όπως ο ΛΑΟΣ, οι ΑΝΕΛ, η Δημιουργία Ξανά του Θάνου Τζήμερου και η βραχύβια Δημοκρατική Συμμαχία της Ντόρας Μπακογιάννη, η οποία διαλύθηκε και η αρχηγός της εντάχθηκε επικεφαλής στο ψηφοδέλτιο Επικρατείας του κόμματος.

Η εξέλιξη του ΠΑΣΟΚ από την ευρεία νίκη του με κάτι παραπάνω από 10 ποσοστιαίες μονάδες επί της Νέας Δημοκρατίας, στις εκλογές του 2009, στην εκλογική κατάρρευση του 2012, μπορεί εύκολα να εξηγηθεί. Ανάμεσα στις πολιτικές τομές της πρώτης κυβέρνησης Παπανδρέου συγκαταλέγεται η υπερψήφιση του πρώτου μνημονίου, γεγονός που συνέβαλε στην άσκηση πολιτικών κατ' εντολή της Τρόικα, κυρίως από τον Ιούνιο του 2010 και έπειτα. (Ελευθερίου & Τάσσης, 2013, σ. 168-172)

Στα παραπάνω, έρχεται να προστεθεί και η απουσία συχνής διαβούλευσης με την κοινοβουλευτική ομάδα καθώς και το φαινόμενο της «υπακοής στην κομματική γραμμή», γεγονός που αποδεικνύεται και με την προεδρική απόφαση για διαγραφή τριών Βουλευτών οι οποίοι δεν υπερψήφισαν το πρώτο Μνημόνιο. Το παραπάνω, χαρακτηρίζει όλη την περίοδο διακυβέρνησης του ΠΑΣΟΚ. Οι αποφάσεις λαμβάνονται από την κομματική ηγεσία και προωθούνται στην κοινοβουλευτική ομάδα απλά για επικύρωση. Ως απότοκο του γεγονότος αυτού, έχουμε την πλήρη υιοθέτηση του μνημονιακού πακέτου, η οποία υπό άλλες συνθήκες θα είχε δεχτεί εσωκομματικές επικρίσεις. Έτσι η κομματική ελίτ, αποκόπηκε από την ισχυρή μέχρι πρότινος βάση, η οποία την «τιμώρησε» όπως φάνηκε και από τις διπλές εκλογές του 2012. (Ελευθερίου & Τάσσης, 2013, σ. 174-172)

Σύμφωνα με τον Μοσχονά (Moschonas, 2015), ανέκαθεν υπήρχαν κάποιοι πολιτικοί παράγοντες, οι οποίοι ήταν σε θέση να δικαιολογήσουν την ισχυρή θέση του ΠΑΣΟΚ στο ελληνικό πολιτικό σύστημα, κατά τη διάρκεια της μεταπολίτευσης. Πρόκειται, πρώτον, για την προσπάθεια καθιέρωσης ενός πιο σύγχρονου και ανεπτυγμένου συστήματος Κοινωνικής Πολιτικής, δεύτερον, για τον εκδημοκρατισμό και πολιτικό φιλελευθερισμό που χαρακτήριζε τις αποφάσεις του και, τρίτον, την εφαρμογή προοδευτικών αλλαγών που επηρέαζαν τόσο την ιδιωτική ζωή των πολιτών όσο και την ίδια την κοινωνική οργάνωση. Επομένως, συμπεραίνει ο ίδιος συγγραφέας αυτοί οι λόγοι έπαιξαν σημαντικό ρόλο στην εδραίωση και καθιέρωση του ΠΑΣΟΚ στον ένα πόλο του δικομματισμού.

Παρόλα αυτά, ο ίδιος, επισημαίνει πως ενώ το ιστορικό ΠΑΣΟΚ είχε δομήσει τις πολιτικές και τη ρητορική του με μια Αντι-Δεξιά λογική, η συμμετοχή του σε κυβερνήσεις συνεργασίας με τον χρόνιο πολιτικό αντίπαλο τη Νέα Δημοκρατία μεταξύ των ετών 2011-2015, καθώς και η εφαρμογή των πολιτικών του πρώτου Μνημονίου, συνετέλεσαν στην πολιτική καθίζηση του κινήματος και το απομάκρυναν από τους παράγοντες, οι οποίοι καθόριζαν τη δυναμική του. Επομένως, αυτή τη στιγμή, το ίδιο το κόμμα δεν είναι σε θέση να αναλάβει ηγετικό ρόλο στον κεντροαριστερό-προοδευτικό χώρο του πολιτικού άξονα.

Ένας ακόμη παράγοντας που επηρέασε την εξέλιξη του πολιτικού συστήματος και έπαιξε προεξάρχοντα ρόλο στην οικονομική κατάρρευση και στην ένταση της οικονομικής κρίσης που ακολούθησε στην Ελλάδα, κατά την τελευταία δεκαετία είναι η αδυναμία των ιδεολογιών που κυριάρχησαν στην Ελλάδα κατά την μεταπολίτευση να αποκτήσουν ισχυρότερο ρόλο στη διαμόρφωση της οικονομικής και δημοσιονομικής πολιτικής της χώρας. Ωστόσο, με τον όρο έλλειμμα συνεκτικών ιδεολογιών, ο Μοσχονάς (2014) περιγράφει τις αντιφάσεις μεταξύ ασκούμενων πολιτικών και προγραμματικών-ιδεολογικών ρόλων του εκάστοτε κόμματος ή πολιτικού χώρου. Ως παράδειγμα των παραπάνω χρησιμοποιεί τη φορολογική πολιτική του ΠΑΣΟΚ και τη δημοσιονομική πολιτική της Νέας Δημοκρατίας οι οποίες σκιαγραφούν την έλλειψη συνοχής μεταξύ ιδεολογίας που το κάθε κόμμα εκπροσωπούσε και πολιτικής, την οποία το κάθε κόμμα άσκησε.

Η οικονομική κρίση, ακύρωσε, σχεδόν αμέσως, το λαϊκό και αριστερό χαρακτήρα του ΠΑΣΟΚ της δεκαετίας του '80 κυρίως, καθώς ακύρωσε τις πολιτικές δημιουργίας ενός σύγχρονου κοινωνικού κράτους, οι οποίες δεν στηρίζονταν σε πραγματική αναδιανομή του εισοδήματος. Στο παραπάνω γεγονός, διαφαίνεται

ξεκάθαρα και η έλλειψη ιδεολογίας στο σύγχρονο ΠΑΣΟΚ, γεγονός που οδήγησε και στη συρρίκνωσή του. (Μοσχονάς, 2014)

Λαμβάνοντας, λοιπόν, υπόψιν όλα τα παραπάνω και μελετώντας και τις επόμενες εκλογικές αναμετρήσεις έως το 2019, μπορούμε να ισχυριστούμε πως η οικονομική κρίση, σε συνδυασμό με τη χρεοκοπία της χώρας και τις ανακατατάξεις που συνέβησαν σε κοινωνικό, πολιτικό και οικονομικό επίπεδο, σήμαναν το τέλος της Μεταπολίτευσης, του Δικομματισμού και των εκλογικών αναμετρήσεων όπως τις γνωρίζαμε και σηματοδότησαν την απαρχή μιας νέας εποχής, κυρίως όσον αφορά το δικομματισμό και το κομματικό-πολιτικό σύστημα εν γένει.

Κεφάλαιο Τρίτο

Οι εκλογές του 2019: Η επάνοδος της Νέας Δημοκρατίας, η εδραίωση του ΣΥΡΙΖΑ και η αυγή ενός νέου δικομματισμού

Οι εκλογές του Ιανουαρίου 2015, αποτέλεσαν και αυτές σημαντικό γεγονός για την πολιτική και εκλογική ιστορία της Ελλάδας. Το ΠΑΣΟΚ κατέγραψε ακόμη μεγαλύτερη πτώση. Συγκεκριμένα, πρώτο κόμμα για πρώτη φορά αναδείχθηκε ο ΣΥΡΙΖΑ με 36,34%, δεύτερο η Νέα Δημοκρατία με 27,81%, ενώ το ΠΑΣΟΚ έβδομο με μόλις 4,68%. Επιπλέον, και από τη στιγμή που ο ΣΥΡΙΖΑ δεν είχε εξασφαλίσει την απαραίτητη πλειοψηφία, ώστε να σχηματίσει αυτοδύναμη κυβέρνηση, συγκυβέρνησε με το δεξιό λαϊκιστικό κόμμα των Ανεξάρτητων Ελλήνων, υπό το πρίσμα ότι και τα δύο συμμαρζόνταν κοινές απόψεις κατά των μνημονίων. (Παππάς, 2017) Η νίκη του ΣΥΡΙΖΑ, αποδοκίμασε το σύνολο των μνημονιακών και των φιλελεύθερων πολιτικών που είχαν ασκηθεί τα προηγούμενα χρόνια, ενώ τερμάτισε και την περίοδο της συνεχούς διακυβέρνησης και εναλλαγής στην εξουσία των παραδοσιακών κομμάτων του δικομματισμού της μεταπολίτευσης. Όπως παρατηρεί ο Μαυρής (2016), η νίκη του ΣΥΡΙΖΑ λειτούργησε καταλυτικά για τον συσχετισμό δυνάμεων στο ελληνικό πολιτικό σύστημα, καθώς μετά την ανάληψη της εξουσίας, η επιρροή και δυναμική του κόμματος εκτοξεύθηκε σε πρωτοφανή επίπεδα.

Ωστόσο, η επιρροή αυτή δεν κράτησε πολύ και ουσιαστικά κατέρρευσε έξι μήνες αργότερα μετά την αναδίπλωση του αποτελέσματος του Δημοψηφίσματος του Ιουλίου του 2015. Μετά το Δημοψήφισμα και τη μεταστροφή της λαϊκής εντολής προκηρύχθηκαν νέες πρόωρες εκλογές, για τις 20 Σεπτεμβρίου του 2015, τις οποίες ο ΣΥΡΙΖΑ κέρδισε με περίπου παρόμοια ποσοστά με τον Ιανουάριο (35,46%), ενώ σχεδόν στάσιμη παρέμεινε και η Νέα Δημοκρατία (28,09%). Αντίθετα, το ΠΑΣΟΚ, το οποίο συμμετείχε στις εκλογές από κοινού με την ΔΗΜΑΡ ως Δημοκρατική Συμπαράταξη είδε τα ποσοστά του να ανεβαίνουν στο 6,28%.

Οι εκλογές της 7^{ης} Ιουλίου 2019, με τη νίκη της ΝΔ και με την ιδεολογικού χαρακτήρα ήττα της Αριστεράς, εκκινούν μια νέα περίοδο για την πολιτική πραγματικότητα των εκλογών. Συγκεκριμένα, οι τέσσερις συναπτές εκλογικές αναμετρήσεις του 2019 (Ευρωεκλογές, Δημοτικές, Περιφερειακές, Εθνικές), μπορούν εύλογα να χαρακτηριστούν ως η αφετηρία μιας νέας πολιτικής περιόδου, η οποία ολοκληρώνει μια δεκαετία (2009-2019) οικονομικής κρίσης, μνημονίων, πολιτικής αναταραχής και, γενικότερα, αστάθειας στο πολιτικό σύστημα. Με τις εκλογές του

Ιουλίου του 2019, το ελληνικό πολιτικό σύστημα εισέρχεται σε μια νέα κανονικότητα, καθώς, πρόκειται για τις πρώτες εκλογές μιας περιόδου, η οποία μπορεί να χαρακτηριστεί ως «Ελληνική Μεταδημοκρατία», σύμφωνα με τα χαρακτηριστικά που αποδίδει στην έννοια ο Crouch (2006)⁹. (Μαυρής, 2020)

Όπως προαναφέρθηκε, ο ΣΥΡΙΖΑ είχε βγει νικητής και στις δυο εκλογικές αναμετρήσεις του 2015. Παρά το γεγονός, της συμφωνίας με τους εταίρους και τη μεταστροφή του αποτελέσματος του δημοψηφίσματος του 2015, που κατέρριψαν την επικοινωνιακή εικόνα του ΣΥΡΙΖΑ περί ελπίδας, το κόμμα κατάφερε να διατηρήσει την εκλογική του βάση. Αντίθετα, η ΝΔ, παρά την αύξηση των ποσοστών της στις μεσαίες τάξεις, δεν είχε καταφέρει να αντιστρέψει το κλίμα προς τον ΣΥΡΙΖΑ. (Ιωαννίδης, Τσαουσάκης, 2020)

Η δημοτικότητα του κυβερνώντος ΣΥΡΙΖΑ, αρχίζει να πέφτει σταδιακά μετά τις εκλογές του Σεπτεμβρίου, ενώ η εκλογή του Κυριάκου Μητσοτάκη στην ηγεσία της Νέας Δημοκρατίας τον Ιανουάριο του 2016, έδωσε μια περαιτέρω ώθηση στο κόμμα της αξιωματικής αντιπολίτευσης. Υπό αυτό το πλαίσιο, ξεκίνησε και από τους δύο πολιτικούς αντιπάλους, αλλά κυρίως από την πλευρά της ΝΔ, μια προσπάθεια συσπείρωσης ψηφοφόρων, που αποκορύφωμα είχε τη δημιουργία ενός αντι-ΣΥΡΙΖΑ αισθήματος. Συγκεκριμένα, όπως αναφέρει ο Μοσχονάς (2019^α) είναι γεγονός πως η Νέα Δημοκρατία καταγράφει μεγάλες εκλογικές επιτυχίες, όταν στην κοινωνία κυριαρχεί ένα ισχυρό κλίμα αποστροφής απέναντι στον βασικό αντίπαλό της. Αυτό συνέβη στις τριπλές εκλογές του 1989-1990, όπου επικρατούσε ένα ισχυρό αντί-ΠΑΣΟΚ ρεύμα, και κάτι αντίστοιχο συνέβη και στις εκλογές του 2019 με το υποβόσκων αντί-ΣΥΡΙΖΑ αίσθημα.

Ωστόσο, αξίζει να αναφέρουμε πως το γενικότερο κλίμα αντί-ΠΑΣΟΚ βασιζόταν σε φαινόμενα διαφθοράς, διαπλοκής και πολιτικής αλαζονείας των κυβερνήσεων του Ανδρέα Παπανδρέου. Αντίθετα, το αντί-ΣΥΡΙΖΑ αίσθημα είχε την βάση του κυρίως στις λανθασμένες επιλογές της κυβέρνησης Τσίπρα, καθώς και σε λάθη ή παραλείψεις πρωτοκλασάτων στελεχών, που ενδεχομένως οφείλονται και

---

⁹ Ως μεταδημοκρατία, ο Crouch, ορίζει μια κυρίαρχη τάση μεταλλαγής των Δυτικών Δημοκρατιών, όπου, οι πολίτες δεν συμμετέχουν πλέον τόσο ενεργά στην άσκηση της πολιτικής, η οποία γίνεται μια κλειστή υπόθεση ολίγων. Δημιουργείται, έτσι, μια κοινωνική, πολιτική και οικονομική ολιγαρχία, η οποία παρακάμπτει τα λαϊκά στρώματα και αποσκοπεί στην περαιτέρω αύξηση του πλούτου και τις εξουσίες που διαθέτει. Στις σύγχρονες κοινωνίες, του 21^{ου} αιώνα, σε αυτές τις κλειστές ελίτ, συμμετέχουν ενεργά και τα ΜΜΕ, καθώς μέσω της δύναμης της προβολής, ασκούν επιρροή τόσο στους πολιτικούς, καθώς ελέγχουν την προβολή της εικόνας τους, όσο και στους πολίτες, αφού ελέγχουν τη ροή της πληροφορίας και της δημόσιας διαβούλευσης. (Crouch, 2006, σ. 6-9)

στην κυβερνητική απειρία. Όπως και να έχει, χαρακτηριστικό απότοκο των παραπάνω περιπτώσεων είναι οι εισροές ψηφοφόρων στην Νέα Δημοκρατία από όλο το φάσμα των πολιτικών χώρων, οι οποίες δικαιολογούν τις εν λόγω εκλογικές της νίκες και εκτινάξεις. (Μοσχονάς, 2019^α)

Με βάση όλα τα προηγούμενα, κυρίαρχοι μετασχηματισμοί του ελληνικού πολιτικού συστήματος, κατά τη διάρκεια της τελευταίας δεκαετίας αποτέλεσαν, αρχικά, η προσωποποίηση/προεδροποίηση της πολιτικής καθώς και η μετάλλαξη του κόμματος του ΣΥΡΙΖΑ, το οποίο εξελίχθηκε σε βασικό πολιτικό παράγοντα της περιόδου. Αρχικά, βλέπουμε πως ολοένα και συχνότερα οι πολιτικές εκστρατείες είναι προσωποκεντρικές και ένα κόμμα ταυτίζεται με τον αρχηγό του. Αυτό, φάνηκε ξεκάθαρα και στην υπό μελέτη εκλογική αναμέτρηση όπου το δίπολο Κυριάκος Μητσοτάκης – Αλέξης Τσίπρας, κυριάρχησε στη συνείδηση των εκλογέων περισσότερο από το ΝΔ – ΣΥΡΙΖΑ. Δεύτερον, η περίπτωση του ΣΥΡΙΖΑ είναι, πράγματι, ενδιαφέρουσα. Από κινηματικό κόμμα, διαμαρτυρόμενο για το πολιτικό κατεστημένο το 2009, μετατράπηκε σε κόμμα εξουσίας το 2015 και ανέλαβε την διακυβέρνηση. (Μαυρή, 2020)

3.1 Η πορεία προς τις εθνικές εκλογές και οι Ευρωεκλογές του Μαΐου 2019

Όπως προαναφέρθηκε, η περίπτωση των εθνικών εκλογών του 2019, είναι ιδιαίτερη, καθώς δεν πρόκειται, στην πράξη, για μια εκλογική αναμέτρηση, αλλά για μια συστάδα αλληπάληλων εκλογών, διαφορετικού βάρους και χαρακτήρα, που, ωστόσο, ήταν σε θέση να επηρεάσουν ή να προδικάσουν το αποτέλεσμα. Συνεπώς, στην προσπάθεια μελέτης και ανάλυσης των εκλογικών αποτελεσμάτων των εθνικών εκλογών, αξίζει να αναφερθούμε στον άτυπο α΄ γύρο τους, δηλαδή στις Ευρωεκλογές του Μαΐου του 2019.

Οι Ευρωεκλογές, παράλληλα με τις Δημοτικές και Περιφερειακές, λειτούργησαν καταλυτικά, με δεδομένο ότι είχαν τέσσερα χρόνια να διεξαχθούν οποιουδήποτε είδους εκλογές,. Διενεργήθηκαν με ατζέντα βουλευτικών εκλογών¹⁰ επηρέασαν το αποτέλεσμα των εθνικών εκλογών, το οποίο δεν προκάλεσε έκπληξη, αφού είχε γίνει εμφανέστατη η αλλαγή των πολιτικών συσχετισμών. Επιπλέον, για

---

¹⁰ Η Νέα Δημοκρατία έθετε θέματα ψήφου εμπιστοσύνης προς την κυβέρνηση, ενώ ο ΣΥΡΙΖΑ θέμα επιβράβευσης και αποδοχής της κυβερνητικής πολιτικής. (Μαυρή, 2020)

πρώτη φορά, οι λεγόμενες εκλογές δεύτερης τάξης¹¹, τοποθετήθηκαν στην ύστερη περίοδο του εκλογικού κύκλου, γεγονός που τους προσέδιδε χαρακτήρα βαρομέτρου για τις επερχόμενες εθνικές εκλογές, οι οποίες, για πρώτη φορά διεξήχθησαν Ιούλιο. (Μαυρής, 2020) Μάλιστα, το αποτέλεσμα των Ευρωεκλογών και η ευρεία επικράτηση της ΝΔ επίσπευσαν τη διεξαγωγή των Εθνικών, οι οποίες είχαν άτυπα των χαρακτήρα του β' γύρου. (Γεράκης, 2020, Κουστένης, 2020)

Συγκεκριμένα, όσον αφορά το αποτέλεσμα, η νίκη της ΝΔ με 33,1% και η άνοδος της κατά σχεδόν 5% σε σχέση με τις προηγούμενες εθνικές εκλογές, οδήγησε στη μεγαλύτερη διαφορά μεταξύ πρώτου και δεύτερου κόμματος (9,4%) που έχει καταγραφεί ποτέ. Το γεγονός αυτό επισφράγισε την ευρεία νίκη της ΝΔ. (Κουστένης, 2020, σ. 39)

Το παραπάνω γεγονός σε συνδυασμό με την κυριαρχία της Νέας Δημοκρατίας και στις εκλογές της Αυτοδιοίκησης (επικράτησε στις 11 από τις 13 περιφέρειες, καθώς και σε αρκετούς επιμέρους δήμους) καταδεικνύουν την ανάδυση ενός αντι-ΣΥΡΙΖΑ αισθήματος, γεγονός που οδηγεί εύλογα στο συμπέρασμα πως την τρέχουσα περίοδο οι εκλογικοί συσχετισμοί έχουν μεταφερθεί από τη διαιρετική τομή «Δεξιά-Αριστερά», στην τομή «Αριστερά – αντι-Αριστερά». Πρόκειται για ένα πρωτοφανές γεγονός για τα ελληνικά δεδομένα, κυρίως, από την μεταπολίτευση και έπειτα.

3.2 Οι προεκλογικές εκστρατείες των δύο κομμάτων

Κατά τη διάρκεια μιας προεκλογικής εκστρατείας, σκοπός του εκάστοτε κόμματος ή των εκάστοτε υποψηφίων είναι να δημιουργήσουν μια εικόνα για τους ίδιους, την οποία θα προβάλλουν στο κοινό, στους ψηφοφόρους και οι οποίοι με βάση αυτή θα αποφασίσουν αν τους ψηφίσουν. (Βενετή, 2020) Στις πρόσφατες εκλογές η επικοινωνιακή πολιτική και η στρατηγική που ακολούθησαν τα δυο κόμματα, είχε κεντρικό ρόλο. (Βαρδουλάκης, 2020) Όπως προαναφέρθηκε, το στίγμα των εθνικών εκλογών και ο αντίστοιχος χαρακτήρας της προεκλογικής περιόδου, είχε δοθεί ήδη, από την περίοδο πριν τις Ευρωεκλογές.

Οι συνεχόμενες εκλογές του 2019, αν και διαφορετικής τάξης, ήταν οι πρώτες κατά την τελευταία δεκαετία που διεξήχθησαν χωρίς να βρίσκεται η χώρα σε κάποιο πλαίσιο δημοσιονομικής διαχείρισης και διάσωσης. Ήταν οι πρώτες εκλογές όπου

---

¹¹ Αναλυτικά Βλ. Τεπέρογλου, Ε. (2016). *Οι άλλες Εθνικές Εκλογές: Αναλύοντας τις Ευρωεκλογές στην Ελλάδα, 1981-2014*. Αθήνα: Παπαζήσης

στα πολιτικά και προεκλογικά προγράμματα των κομμάτων, δεν κυριαρχούσαν οι λέξεις κρίση και μνημόνιο, αλλά το κάθε κόμμα επιχείρησε να τους δώσει άλλη κατεύθυνση. (Λογοθέτης, 2020)

Εκτός αυτών, όσον αφορά τις κινήσεις στρατηγικής και επικοινωνίας, καθώς και τα μέσα που χρησιμοποιήθηκαν για τις εκλογές του 2019, θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν ως ψηφιακές. Συγκεκριμένα, χρησιμοποιήθηκαν τεχνικές, μέθοδοι και εργαλεία που αντιστοιχούν στο ψηφιακό περιβάλλον και στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης. Οι ψηφιακές πλατφόρμες αποτέλεσαν ένα σημαντικό πεδίο στο οποίο διεξήχθησαν οι προεκλογικές εκστρατείες, γεγονός που αποδεικνύεται και από την αύξηση του κόστους και των επενδύσεων στο κομμάτι της διαφήμισης στα νέα μέσα. (Μπαλαμάτση, 2020)

Ένα ακόμα στοιχείο, που χαρακτήρισε τόσο την προεκλογική περίοδο, όσο και τις ίδιες τις εκλογές ήταν η έντονη προσωποποίηση τους. Ήταν εκλογές αρχηγών και όχι εκλογές κομμάτων. Το πρόσωπο της καμπάνιας της ΝΔ ήταν ο Κυριάκος Μητσοτάκης, και αντίστοιχα του ΣΥΡΙΖΑ, ο Αλέξης Τσίπρας. (Γεράκης, 2020)

Αρχικά, λοιπόν, η ΝΔ κινήθηκε προεκλογικά γύρω από θέματα με στόχο την περαιτέρω τόνωση της οικονομίας και της ελάφρυνσης των φορολογικών βαρών της μεσαίας τάξης. Δημιούργησε, λοιπόν, μια εκστρατεία με κύριο σημείο αναφοράς το μέλλον. Επιπλέον, μέσω του υλικού που κυκλοφορούσε στο διαδίκτυο, φαίνεται η προσπάθεια να προσεγγίσει τους νέους, μια ομάδα ψηφοφόρων που βρίσκονταν αρκετά κοντά στον ΣΥΡΙΖΑ. (Λογοθέτης, 2020, Μπαλαμάτση, 2020)

Αντίθετα, στις προεκλογικές εξαγγελίες του ΣΥΡΙΖΑ κυριάρχησε το αντι-Δεξιό αίσθημα (κυρίως μετά τις ευρωεκλογές) καθώς επίσης και ζητήματα αναδιανομής. Ωστόσο, η επιλογή αυτή, σε συνδυασμό, με τη συνεχή υπεράσπιση του κυβερνητικού έργου, έκρυβε μια παραδοχή της επερχόμενης ήττας, καθιστώντας την καμπάνια αδύναμη. Επιπλέον, η συστηματική προβολή αντί-Δεξιού λόγου, να μην συσπείρωσε τους ψηφοφόρους της βάσης, αλλά δεν προώθησε το άνοιγμα και σε νέους ψηφοφόρους, οι οποίοι προσπαθούν να ξεχάσουν το παρελθόν και δεν προτιμούν καμπάνιες που μένουν στο παρελθόν. (Λογοθέτης, Μπαλαμάτση, 2020)

Ωστόσο, αξίζει να αναφέρουμε πως ο ΣΥΡΙΖΑ, μέσα σε ελάχιστο χρονικό διάστημα μεταξύ Ευρωεκλογών και Εθνικών εκλογών, κατάφερε να βελτιώσει την εικόνα του και να αυξήσει τη συσπείρωσή του. Σύμφωνα με τον Μοσχονά (2019β), στο γεγονός αυτό συνέβαλε και η λήξη του εμπάργκο προς τον τηλεοπτικό σταθμό ΣΚΑΙ με τη συνέντευξη του πρωθυπουργού Αλέξη Τσίπρα, καθώς και το άνοιγμα του

κόμματος προς μια μερίδα ψηφοφόρων, οι οποίοι αναζητούσαν μια αφορμή, ώστε να στηρίξουν τον ΣΥΡΙΖΑ.

Συμπεραίνουμε, λοιπόν, πως τα μηνύματα και το περιεχόμενο των προεκλογικών εξαγγελιών καθώς και ο τρόπος που αυτά μεταβιβάζονται στον πολίτη, παίζουν σημαντικό ρόλο. Επιπλέον, η ανάπτυξη της τεχνολογίας, παρέχει σπουδαία εργαλεία και δυνατότητες, τα οποία αξίζει να χρησιμοποιούνται στην προσπάθεια προβολής και ανάδειξης των μηνυμάτων και του περιεχομένου, γενικότερα. (Μπαλαμάτση, 2020) Αν κρίνουμε από το αποτέλεσμα τόσο των Ευρωεκλογών, όσο και των Εθνικών εκλογών, όπου είχαμε δυο συνεχόμενες ήττες του ΣΥΡΙΖΑ, γίνεται κατανοητό πως το ενδιαφέρον του Έλληνα ψηφοφόρου συγκεντρωνόταν περισσότερο γύρω από το μέλλον της ελληνικής οικονομίας, πεδίο όπου στηρίχθηκε η Νέα Δημοκρατία, καθ' όλη την προεκλογική της εκστρατεία. (Λογοθέτης, 2020)

3.3 Οι Εθνικές Εκλογές της 7^{ης} Ιουλίου

Οι εθνικές εκλογές, λοιπόν, εύλογα μπορούν να χαρακτηριστούν ως εκλογές με προδιαγεγραμμένο αποτέλεσμα, καθώς η ΝΔ, ειδικά μετά τις Ευρωεκλογές, θεωρούνταν σίγουρος νικητής, από αρκετούς μελετητές και δημοσκόπους. Το ερώτημα που κυριαρχούσε, σύμφωνα με τον Θ. Γεράκη (2020), ήταν εάν θα καταφέρει η ΝΔ να σχηματίσει αυτοδύναμη κυβέρνηση ή όχι;

Το ελληνικό εκλογικό σώμα, έδρασε τιμωρητικά απέναντι στον ΣΥΡΙΖΑ και τις ασκούμενες πολιτικές του και έδωσε την αυτοδυναμία και μια ισχυρή εντολή διακυβέρνησης στο κόμμα της ΝΔ. (Κυγιάζι, 2019) Αυτό, εκφράζει και την άποψη πως μετά από μια δεκαετία «πειραματισμού», με ψήφους διαμαρτυρίας ή αποστροφής, προς μικρότερα κόμματα, ο ελληνικός λαός είχε ανάγκη από μια ισχυρή, αυτοδύναμη κυβέρνηση, που θα οδηγήσει τη χώρα στην επόμενη μέρα με ένα συνεκτικό πρόγραμμα.

Συνολικά, το κόμμα της ΝΔ συγκέντρωσε ένα ποσοστό κοντά στο 40% (12 μονάδες πάνω από το αντίστοιχο ποσοστό του Σεπτεμβρίου του 2015 και 7 μονάδες από το αποτέλεσμα των Ευρωεκλογών) και συνακόλουθα μια πλειοψηφία 158 εδρών στο κοινοβούλιο. (Πίνακας 2) Το γεγονός αυτό, συμβάλει στην άποψη περί νέας περιόδου του ελληνικού κομματικού συστήματος, καθώς για πρώτη φορά μετά το 2009, έχουμε τη δημιουργία μιας μονοκομματικής κυβέρνησης πλειοψηφίας. (Κυγιάζι, 2019) Είναι γεγονός, πως η εξέλιξη αυτή, αποτέλεσε πάγια επιθυμία του

εκλογικού σώματος, καθώς, αν κρίνουμε εκ του αποτελέσματος, οι εκλογείς προτιμούσαν μια ισχυρή κυβέρνηση τετραετίας, που θα οδηγήσει τη χώρα στη μετά τα μνημόνια εποχή. (GPSG, 2019, σ.3)

Πίνακας 2. Αποτελέσματα Εθνικών Εκλογών 7^{ης} Ιουλίου 2019

Πολιτικό Κόμμα	Ποσοστό (%)	Έδρες
Νέα Δημοκρατία	39,85	158
ΣΥΡΙΖΑ	31,53	86
Κίνημα Αλλαγής	8,10	22
ΚΚΕ	5,30	15
Ελληνική Λύση	3,70	10
Μέρα 25	3,44	9
Λοιπά Κόμματα	8,07	

Σημείωση: Εγγεγραμμένοι: 9.984.934, Συμμετοχή: 57,78 % Αναδημοσίευση από τα επίσημα εκλογικά αποτελέσματα του Υπουργείου Εσωτερικών, διαθέσιμα στο: <https://ekloges.yypes.gr/current/v/home/parties/>

Συγκεντρωτικά, θα λέγαμε πως η ΝΔ αναδεικνύεται ως ο μεγάλος επιζών της τελευταίας ταραχώδους δεκαετίας του ελληνικού πολιτικού συστήματος. (Μοσχονάς, 2019α) Μέσα σε αυτή κατάφερε να κερδίσει τις εκλογές του 2012, με το χαμηλότερο ποσοστό της ιστορίας της (18,85%, Μάιος 2012) αλλά και να σταθεροποιηθεί καθ' όλη τη δεκαετία κοντά στο 28%. Με βάση τα προηγούμενα, το 39,85% του Ιουλίου, θεωρείται ποσοστό επιτυχίας, παρά το γεγονός ότι με τέτοιο ποσοστό τις δεκαετίες του 1980 και 1990, αμέσως μετά τη μεταπολίτευση θα γνώριζε την ήττα στις εκλογές.

Η εκλογική νίκη, αυτή, της ΝΔ, ενέχει και κάποιες ακόμη, μικρότερες αλλά εξίσου σημαντικές νίκες. Αρχικά, πρόκειται για το υψηλότερο ποσοστό που συγκέντρωσε η Δεξιά παράταξη στην περίοδο μετά το 2009, που ακολούθησε η πτώση του κλασσικού δικομματισμού και η αποστροφή προς το παλαιοκομματικό πολιτικό σύστημα. Επιπλέον, πρόκειται για την υψηλότερη εκλογική εκτίναξη του κόμματος από το 1981 και έπειτα, καθώς επίσης, και τη μεγαλύτερη διαφορά του από το δεύτερο κόμμα κατά τη διάρκεια της μεταπολίτευσης. (Μοσχονάς, 2019α)

Σε γενικές γραμμές, στους νικητές των εκλογών, πέρα από τη ΝΔ, όπως είναι προφανές, μπορεί υπό προϋποθέσεις να συμπεριληφθεί και ο ΣΥΡΙΖΑ. (Μαυρής, 2020) Αυτό συμβαίνει καθώς, παρά την ευρεία ήττα του στις Ευρωεκλογές, κατάφερε

να ανακτήσει 8 ποσοστιαίες μονάδες και εν τέλει να συγκεντρώσει ένα ποσοστό της τάξης του 31,5%, μόλις 4% λιγότερο από τις εκλογές του Σεπτεμβρίου του 2015. Σε κάθε περίπτωση, η προσπάθεια ανάκαμψης του ΣΥΡΙΖΑ μεταξύ Ευρωεκλογών και Εθνικών εκλογών, και η επαναφορά του σχεδόν στα δεδομένα του 2015, μπορεί να κριθεί επιτυχής για ένα κόμμα που λόγω της φθοράς της διακυβέρνησης, χάνει τις εκλογές. Βασικό, όμως, μειονέκτημα, όπως παρατηρεί και ο Κουστένης (2019β), είναι η «ταλάντωση» της εκλογικής του βάσης, η έντονη μεταβλητότητά της και η ισχρή συσπείρωση της. Το γεγονός αυτό, σε συνδυασμό με την αδύναμη παρουσία του κόμματος σε συνδικαλιστικές ή τοπικές οργανώσεις είναι σε θέση να μειώσουν την απήχηση του κόμματος, με όρους κοινωνικής επιρροής. Η επιτυχία του ΣΥΡΙΖΑ στις εκλογές, καθώς κατάφερε να διατηρήσει το ποσοστό του και να συσπειρώσει την εκλογική του βάση, δεν θα πρέπει να υπερκαλύψει τα στρατηγικά λάθη και τα αίτια της ήττας, καθώς κάτι τέτοιο ενέχει κινδύνους για τη μελλοντική πορεία και δυναμική του κόμματος. (Σκευοφύλαξ, 2019)

Συγκεκριμένα, το προβάδισμα της ΝΔ στις Ευρωεκλογές, όπως ήταν λογικό και αναμενόμενο, διατηρήθηκε και στις εθνικές εκλογές του Ιουλίου στις οποίες παρατηρήθηκε μεγαλύτερος βαθμός συσπείρωσης. Το κόμμα κατάφερε να διπλασιάσει τις εισροές του από τα λοιπά κόμματα και από τα κόμματα τα οποία δεν κατάφεραν να εισαχθούν στο ελληνικό Κοινοβούλιο. Συγκεκριμένα, η ΝΔ έλαβε σχεδόν το 100% των ψήφων που έλαβε και τον Ιούνιο του 2015, διευρύνοντας, παράλληλα την εκλογική της βάση με εισροές ψηφοφόρων κατά 36% από το Ποτάμι και 48% από τους Ανεξάρτητους Έλληνες, κατά 34% από τη Χρυσή Αυγή και κατά 31% από την Ένωση Κεντρώων. Με βάση τις παραπάνω εισροές, ο Κουστένης (2020), διακρίνει μια αμφίπλευρη διεύρυνση της εκλογικής βάσης του κόμματος, η οποία εκτείνεται ιδεολογικά από την Άκρα Δεξιά έως το παραδοσιακό Κέντρο και τις παρυφές της Κεντροαριστεράς.

Η μεγάλη συσπείρωση, αυτή, που σημειώθηκε στην εκλογική βάση της Νέας Δημοκρατίας, οφείλεται, εν μέρει, και στο αποτέλεσμα του Δημοψηφίσματος του 2015. Συγκεκριμένα, οι ψηφοφόροι του «ναι» συσπειρώθηκαν δημιουργώντας ένα αντι-ΣΥΡΙΖΑ μέτωπο. Επιπλέον, η επιλογή του Κυριάκου Μητσοτάκη το 2016, για την προεδρία της ΝΔ, ισχυροποίησε το φαινόμενο αυτό, καθώς το πρόσωπό του ταυτίστηκε με τον αγώνα ενάντια στον Συριζαϊσμό. (Σκευοφύλαξ, 2019)

Από την άλλη μεριά ο ΣΥΡΙΖΑ κατάφερε να συσπειρώσει το 70% των ψηφοφόρων του από τις εκλογές του 2015. Επιπλέον, απέσπασε και το 22% των

ψηφοφόρων του ΚΚΕ. (Κουστένης, 2020, σ. 41) Αυτό αποδεικνύει, πως ο ΣΥΡΙΖΑ μεταλλάσσεται σε κεντρικό πολιτικό παράγοντα και μια ψήφος προς το κόμμα παγιώνεται. (Μαυρή, 2020)

Παράλληλα, η αναμενόμενη επικράτηση της ΝΔ στις Εθνικές Εκλογές, μετά την ανακοίνωση των αποτελεσμάτων των Ευρωεκλογών, ενεργοποίησε το αντι-Δεξιό κλίμα ενός μεγάλου μέρους της ελληνικής κοινωνίας, το οποίο, κατά κάποιο τρόπο αντιστάθμισε το αντι-ΣΥΡΙΖΑ κλίμα, το οποίο προαναφέρθηκε. Το γεγονός αυτό επέτρεψε στον ΣΥΡΙΖΑ να αυξήσει την εκλογική του δύναμη κατά 400.000 περίπου ψήφους, τον Ιούλιο και να συγκεντρώσει 31,5% (μόλις 4% λιγότερο από τον Σεπτέμβρη του 2015). Συμπεραίνουμε, λοιπόν, πως ενώ για τη ΝΔ το αποτέλεσμα των εθνικών εκλογών ήταν απλώς η προέκταση της νίκης των Ευρωεκλογών, για τον ΣΥΡΙΖΑ αποτέλεσε μια επιτυχή προσπάθεια αντιστροφής του αντι-ΣΥΡΙΖΑ ρεύματος. (Κουστένης, 2020)

Συμπεραίνουμε, λοιπόν, πως το αποτέλεσμα αυτό για τον ΣΥΡΙΖΑ βασίστηκε κυρίως σε ένα μέγεθος της τάξης των 300.000 ψηφοφόρων, οι οποίοι στις Ευρωεκλογές είχαν επιλέξει κάποιο από τα μικρότερα κόμματα, την αποχή, ή προέρχονται σε μικρότερο βαθμό από συγγενείς πολιτικούς χώρους (ΚΚΕ, ΛΑΕ). Το σημαντικότερο όμως, είναι η ανακοπή της περεταίρω διαρροής προς τη ΝΔ, η οποία έφτασε το 10%. Αυτό οφείλεται ξεκάθαρα στην αφύπνιση των αντι-Δεξιών αισθημάτων. (Κουστένης, 2020)

3.4 Τα κοινωνικά και δημογραφικά χαρακτηριστικά της ψήφου

Όσον αφορά τη γεωγραφική κατανομή των εκλογικών αποτελεσμάτων, βλέπουμε πως η ΝΔ επικράτησε στην πλειοψηφία των εκλογικών περιφερειών, με εξαίρεση την Κρήτη και τις πιο λαϊκές γειτονίες της πρώην περιφέρειας Β' Αθήνας και του Πειραιά. Η Συμφωνία των Πρεσπών, φαίνεται ότι έδωσε ώθηση στη ΝΔ στους νομούς της Μακεδονίας (Kyriazi, 2019), ωστόσο η άνοδος που σημείωσε ήταν ευθύγραμμη σε όλες τις εκλογικές περιφέρειες. Αυτό δικαιολογείται καθώς αρκετοί ψηφοφόροι προερχόμενοι από αυτές τις περιφέρειες κατευθύνθηκαν προς κόμματα με έντονο πατριωτικό, λαϊκιστικό και εθνικιστικό λόγο, όπως η Ελληνική Λύση του Κυριάκου Βελλόπουλου.

Τα ποσοστά του ΣΥΡΙΖΑ σε όλες τις γεωγραφικές περιφέρειες, εκτός από εκείνες της Μακεδονίας, παρουσιάζουν μια κάμψη της τάξης του 2%, μεταξύ 2015-

2019. Αντίθετα, σε εκείνες της Κεντρικής και Ανατολικής Μακεδονίας, η κάμψη είναι μεγαλύτερη (περίπου 5-7%). Αυτό εν μέρει δικαιολογείται, λόγω της συμφωνίας των Πρεσπών, ωστόσο δεν αποτέλεσε προνόμιο για το κόμμα της ΝΔ, η αύξηση των ποσοστών του οποίου ήταν παράλληλη σε όλη τη χώρα (9,5%-13%). Σε απόλυτους αριθμούς ψήφων, ο ΣΥΡΙΖΑ σημειώνει μεγάλη πτώση στις παραπάνω περιοχές, αλλά αυτό οφείλεται και στην έντονη αποχή της περιοχής. Αξιοσημείωτη, όμως, είναι η μικρή πτώση του κόμματος στην περιφέρεια της Δυτικής Μακεδονίας (μόλις 2,6%), η οποία «χτυπήθηκε» περισσότερο με τη Συμφωνία των Πρεσπών. Η κατανομή της επιρροής του ΣΥΡΙΖΑ στον εκλογικό χάρτη θυμίζει αρκετά την αντίστοιχη του 2015, ενώ η αυξημένη δυναμική του στην Κρήτη και τη Δυτική Ελλάδα, δίνει την αίσθηση και το στίγμα του παραδοσιακού εκλογικού αποτυπώματος του ΠΑΣΟΚ. (Κουστένης, 2019β) Το μεγαλύτερο κέρδος της ΝΔ ήταν η ισορρόπηση των ποσοστών της μεταξύ Αττικής και Επαρχίας, όπου στις Ευρωεκλογές είχε συγκεντρώσει μεγαλύτερα ποσοστά. Το γεγονός αυτό τονίζει τόσο τις γενικευμένες αλλαγές τις οποίες γνωρίζει το εκλογικό σύστημα, αλλά και το τέλος του αντιμνημονιακού αισθήματος, κέντρο του οποίου είχε αποτελέσει η περιφέρεια Αττικής κατά τις διπλές εκλογές του 2012. (Κουστένης, 2020) Επομένως, πέρα από την εθνική εμβέλεια κάθε κόμματος, είμαστε σε θέση να συμπεράνουμε πως βασικό ρόλο στην επιτυχία ή μη ενός κόμματος σε κάποια επιμέρους εκλογική περιφέρεια, διαδραματίζουν και οι τοπικές οργανώσεις που δραστηριοποιούνται εκεί.

Όσον αφορά τις ηλικιακές κατηγορίες, ο ΣΥΡΙΖΑ κατάφερε να αυξήσει τα ποσοστά του στην κατηγορία 17-34, σε σύγκριση με τις Ευρωεκλογές που προηγήθηκαν, στις οποίες σημείωσε και την μεγαλύτερη πτώση του στην εν λόγω ηλικιακή κατηγορία. (Κουστένης, 2019β) Με αυτόν τον τρόπο, επιβεβαιώνεται η άποψη πως οι νέες ηλικίες αποτέλεσαν και αποτελούν το βασικό εκφραστή της διαμαρτυρίας, τόσο στις ευρωεκλογές, αλλά όσο και στις εθνικές εκλογές, όπου στήριξαν το βασικό εκφραστή του αντι-δεξιού ρεύματος. Ωστόσο, όμως η μείωση της επιρροής του ΣΥΡΙΖΑ στις δυναμικές ηλικίες 35-55 διατηρήθηκε και σε αυτή την εκλογική αναμέτρηση, όπως και στις Ευρωεκλογές, με μια μείωση περίπου 6%, σε σχέση με τις εκλογές του Σεπτεμβρίου 2015. Αντίθετα, στους συνταξιούχους και την κατηγορία 65+ η ΝΔ διατήρησε την κυριαρχία της με ποσοστά που αγγίζουν το 50%, γεγονός που αποδεικνύει ότι η ιστορική πορεία της δεξιάς παράταξης σημαίνει περισσότερα για τα άτομα εκείνης της ηλικία από ότι το αντι-δεξιό επιχείρημα του ΣΥΡΙΖΑ. Αξίζει να αναφέρουμε, πως για πρώτη φορά τα τελευταία χρόνια η ΝΔ

παρουσίασε μια πολυσυλλεκτικότητα ηλικιών στις τάξεις των ψηφοφόρων της, καταφέροντας να βελτιώσει τα ποσοστά της ανάμεσα στους φοιτητές και τους νέους 17-34, σε σχέση πάντοτε με τις προηγούμενες βουλευτικές εκλογές του 2015. (Κουστένης, 2020)

Σχετικά με τον εργασιακό χώρο και σε σύγκριση με τις εκλογές του Σεπτεμβρίου του 2015, τα ποσοστά του ΣΥΡΙΖΑ υποχώρησαν στον τομέα των ιδιωτικών υπαλλήλων, αλλά κρατήθηκαν αρκετά ψηλά στον τομέα του δημοσίου τομέα, όπου υπερίσχυσε της ΝΔ, θυμίζοντας την περίπτωση του ιστορικού ΠΑΣΟΚ της δεκαετίας του 1980. (Κουστένης, 2019β) Μεταξύ των αυτοαπασχολούμενων η ΝΔ κατάφερε να αποκομίσει 1 στις 2 ψήφους σε αντίθεση με το 25% του ΣΥΡΙΖΑ, στον ίδιο εργασιακό κλάδο. (Kyriazi, 2019) Ένα ακόμη χαρακτηριστικό αυτών των εκλογών, είναι η αύξηση των ποσοστών του ΣΥΡΙΖΑ μεταξύ των ανέργων και των φοιτητών, αλλά η παράλληλη υποχώρηση του στις κατηγορίες των Νοικοκυρών και των Αγροτών (Κουστένης, 2019β, Σκευοφύλαξ, 2019)

3.5 Άλλοι παράγοντες που επηρέασαν το εκλογικό αποτέλεσμα

Εκτός από τις προεκλογικές εξαγγελίες και δεσμεύσεις, αξίζει να εξεταστούν άλλοι δυο παράγοντες που είναι ικανοί να επεξηγήσουν και να επηρεάσουν το εκλογικό αποτέλεσμα και οι οποίοι έχουν ξεκάθαρη εφαρμογή στην υπό μελέτη περίπτωση.

Αρχικά, πρόκειται για την οικονομική ψήφο, σύμφωνα με την οποία η ψήφος του κάθε πολίτη εξαρτάται τόσο από την οικονομική κατάσταση γενικότερα, όσο και από την προσωπική οικονομική κατάσταση και ευημερία του. Είναι γεγονός, πως η επίδοση μιας εκάστοτε κυβέρνησης στο πεδίο της οικονομίας, αναπόφευκτα συνδέεται με την εκλογική συμπεριφορά των πολιτών και, σίγουρα, είναι σε θέση να καθορίσει το εκλογικό αποτέλεσμα. Η παραδοχή αυτή, βασίζεται στην άποψη ότι η οικονομία και η πολιτική συσχετίζονται στενά. Από τη μια πλευρά, οι εκλογείς στοχεύουν στην πιο επωφελή για τους ίδιους οικονομική πολιτική, και από την άλλη τα κόμματα, προσπαθούν να ικανοποιήσουν αυτές τις προσμονές των πολιτών, ώστε να εξασφαλίσουν την εκλογική τους εύνοια. (Γεωργιάδου, Καφέ, 2018, σ.40-43)

Ένας δεύτερος παράγοντας, ο οποίος προκύπτει και με βάση τα προλεγόμενα, είναι το φαινόμενο, όπως το παρουσιάζει ο Λογοθέτης (2020) του «πολιτικο-οικονομικού κύκλου», της προσπάθειας δηλαδή της εκάστοτε κυβέρνησης να τονώσει

την ευημερία των πολιτών ή ενός μέρους των πολιτών, πριν τις εκλογές, ώστε να εξασφαλίσει την εύνοια τους και να αυξήσει τις πιθανότητες επανεκλογής.

Όσον αφορά την περίπτωση της οικονομικής ψήφου, προεκλογικά ο ΣΥΡΙΖΑ στηρίχθηκε αρκετά στο αφήγημα της εξόδου της χώρας από τα μνημόνια, γεγονός που ήταν αποτέλεσμα της επιτυχημένης, όπως τονιζόταν, δημοσιονομικής και οικονομικής πολιτικής του κόμματος και της κυβέρνησης. Ωστόσο, αν και το παραπάνω δεν αποτυπώθηκε ξεκάθαρα στο εκλογικό αποτέλεσμα, καθώς ο ΣΥΡΙΖΑ και συνακόλουθα η προεκλογική στρατηγική του ηττήθηκαν, η οικονομική ψήφος είναι σε θέση να δικαιολογήσει την εκλογική σταθερότητα του ΣΥΡΙΖΑ μεταξύ των εκλογικών αναμετρήσεων του 2015 και 2019. (Λογοθέτης, 2020)

Σχετικά με το φαινόμενο του «πολιτικό-οικονομικού κύκλου», αυτό έγινε ακόμα πιο φανερό στην περίπτωση του ΣΥΡΙΖΑ, Συγκεκριμένα, λίγο καιρό πριν τις Ευρωεκλογές η κυβέρνηση οδηγήθηκε στην παροχή ενός «προεκλογικού» επιδόματος, το οποίο χαρακτηρίστηκε και είχε την μορφή της 13^{ης} σύνταξης. Ωστόσο, ούτε αυτή η κίνηση ήταν αρκετή για να δώσει στον ΣΥΡΙΖΑ τη νίκη στις εκλογές του Ιουλίου, αλλά δεν πρέπει να αποκλείουμε το γεγονός, ότι μερικοί ψήφοι προς τον ΣΥΡΙΖΑ, οφείλονταν στην εν λόγω προεκλογική παροχή. (Λογοθέτης, 2020)

3.6 Τα αίτια της ήττας του ΣΥΡΙΖΑ

Υπάρχουν κάποιοι κύριοι λόγοι, για τους οποίους ο ΣΥΡΙΖΑ ηττήθηκε στις εκλογές του Ιουλίου. Η υπερφορολόγηση της μεσαίας τάξης σε συνδυασμό με την όλη διαδικασία και τη διάσταση της Συμφωνίας των Πρεσπών, (είτε κάποιος διάκειται θετικά, είτε αρνητικά προς αυτή), ακόμα και η εμμονή με την παρουσίαση των θετικών της οικονομικής διακυβέρνησης του κόμματος οδήγησαν σε ένα αρνητικό αποτέλεσμα για το κόμμα. (GPSG, 2029, σ.21) Ωστόσο, οι κυριότεροι λόγοι ήττας έχουν να κάνουν αρχικά, με το μετασχηματισμό του κόμματος και δεύτερον με τη σύσταση και την συσπείρωση της εκλογικής του βάσης.

Αρχικά, λοιπόν, ο ΣΥΡΙΖΑ λειτούργησε και εξελίχθηκε τόσο στο εσωτερικό του, όσο και σε επίπεδο εκλογικής δύναμης από ένα κόμμα κινηματικού χαρακτήρα, το οποίο εξέφρασε και υποκίνησε διεκδικητικές και μαχητικές δράσεις ενάντια στη λιτότητα, σε ένα κόμμα που εφαρμόζει μνημονιακές πολιτικές. (Σεφεριάδης, 2018)

Στο πλαίσιο αυτής της μεταστροφής του, παρουσιάζει φαινόμενα «καρτελοποίησης», σύμφωνα με τον όρο που εισήγαγαν οι Katz και Mair (1995).¹² Το παραπάνω σχήμα, βρίσκει εφαρμογή στην περίπτωση του ΣΥΡΙΖΑ, ιδίως από το 2015 και έπειτα. Συγκεκριμένα, ο ΣΥΡΙΖΑ, σταδιακά, έπαψε να εκφράζει τα συμφέροντα και τις θέσεις τις εκλογικής του βάσης (η οποία διαμορφώθηκε με βάση το δίπολο μνημόνιο-αντιμνημόνιο) και άρχισε να δρα ως μεσάζοντας μεταξύ κράτους και τρίτων συμφερόντων. (Σεφεριάδης, 2008) Το κυριότερο, όμως, χαρακτηριστικό της «καρτελοποίησης», ήταν ο μετασχηματισμός της ιεραρχικής δομής του κόμματος και η ολοένα και αυξανόμενη παρουσία «υποστηρικτών» από την παντοδύναμη ηγετική ομάδα

Σύμφωνα με τον Μαυρή (2019), η «καρτελοποίηση» του ΣΥΡΙΖΑ και ο μετασχηματισμός του σε κόμμα του κράτους, έγκειται στο γεγονός ότι 104 από τα 151 μέλη της εκλεγμένης το 2016 κεντρικής επιτροπής του κόμματος, κατέχουν είτε Υπουργικές, είτε άλλες έμμισθες κρατικές θέσεις. Πρόκειται για ένα αρκετά μεγάλο ποσοστό, της τάξης του 68%, που θυμίζει πρακτικές παλαιοκομματικού τύπου και πελατειακών σχέσεων.

Επιπλέον, καθ' όλη τη διάρκεια διακυβέρνησης τόσο η Κεντρική Επιτροπή, όσο και η Κοινοβουλευτική ομάδα του ΣΥΡΙΖΑ, δεν διαδραμάτισαν κανένα ρόλο στη διαδικασία λήψης των αποφάσεων, μετατρέποντας το κόμμα σε προσωποπαγές, του οποίου η ηγεσία ελέγχει τα πάντα. Η ολοκληρωτική απορρόφηση της ιεραρχικής κορυφής από το κράτος, ακύρωσε την όποια πολιτική λειτουργία της Κεντρικής Επιτροπής.

---

¹² Βασικό χαρακτηριστικό των κομμάτων καρτέλ είναι η αποσύνδεση τους από το κοινωνικό σύνολο και η ολοένα αυξανόμενη σύγκλιση τους με το κράτος. Διακρίνουν τρία στάδια της κομματικής πορείας. Πρόκειται για το κόμμα της βάσης, το κόμμα όταν κατέχει δημόσια αξιώματα και το κόμμα όταν κατέχει την κεντρική εξουσία. Παρατηρούν πως από το δεύτερο προς το τρίτο στάδιο, όπου το κόμμα αποκτά κρατική χρηματοδότηση, το κόμμα χάνει το δεσμό του με την κοινωνία των πολιτών και γίνεται κατά κάποιον τρόπο αυτόνομο. Όσον αφορά την οργανωτική δομή τους, χαρακτηρίζονται από μια αλληλεπίδραση εσωτερικού κόμματος και κράτους, μέσα σε ένα νέο τύπο κομματικού συστήματος όπου προωθείται η σύμπλευση και η συνεργασία, και όχι ο ανταγωνισμός των κομμάτων. Η πολιτική αποκτά την έννοια του επαγγέλματος. Τα στελέχη πρώτης γραμμής αυτών των κομμάτων, είναι πλέον επαγγελματίες πολιτικοί, γεγονός το οποίο εξασφαλίζει και την επιτυχία τέτοιων σχηματισμών. (Katz and Mair, 1995)

Για τους παραπάνω λόγους, καθίσταται από εύθραυστη έως αδύνατη κάθε προσπάθεια κοινωνικής ταύτισης της εκλογικής βάσης, τόσο με το κόμμα, όσο και με την ηγετική ομάδα, γεγονός που διαφαίνεται και από τη μη ισχυρή κομματική δομή, με τα λιγοστά μέλη και τις ανίσχυρες τοπικές οργανώσεις.

Ο μετασχηματισμός του κόμματος, συνίσταται και στο γεγονός ότι μετά την ανάληψη της εξουσίας προσχώρησε και το ίδιο σε μνημονιακές δεσμεύσεις. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα, αρχικά, να παρατηρηθεί μια απότομη και ιστορικά πρωτοφανής σύγκλιση των κομμάτων που αναλαμβάνουν την εξουσία και δεύτερον, να απομακρυνθεί η ιδέα και το αφήγημα του «Αριστερού Κυβερνητισμού» και της «Πρώτης φοράς Αριστερά», που προϋπέθετε μια εναλλακτική διαχείριση των μνημονιακών δεσμεύσεων όπως ο ίδιος ο ΣΥΡΙΖΑ διακήρυττε.

Επιπλέον, εκτός από το μετασχηματισμό του κόμματος, αξίζει να αναφέρουμε πως η σύσταση της εκλογικής βάσης του ΣΥΡΙΖΑ, σε αντίθεση με την αντίστοιχη της ΝΔ, φέρνει τον εκλογικό ανταγωνισμό πιο κοντά στην κλασική διαιρετική τομή «Δεξιά-Αριστερά». Εύλογα, λοιπόν, θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι στην προκειμένη περίπτωση αυτός ο διαχωρισμός είναι παράγοντας που οδήγησε στην ήττα, καθώς δεν μπόρεσε να συσπειρώσει την κατάλληλη πλειοψηφία, ώστε να υπερνικήσει το εκλογικό ποσοστό της ΝΔ, γεγονός που είχε καταφέρει το 2015 στα πλαίσια της αντιμνημονιακής ρητορικής. (Κουστένης, 2020)

Η συσπείρωση του ΣΥΡΙΖΑ σε επίπεδα της τάξης του 65-70% κατά τις δυο τελευταίες εκλογικές αναμετρήσεις (2015β, 2019), αναδεικνύουν τις εκλογές αυτές ως εκλογές αναστροφής στα πλαίσια της διαδικασίας επαναστοίχισης των εκλογέων κατά την περίοδο μετά τις εκλογές του 2012, όπως θα δούμε αναλυτικότερα και στην επόμενη ενότητα, όπου έχουμε κατά κάποιον τρόπο την αντικατάσταση του ΠΑΣΟΚ από τον ΣΥΡΙΖΑ, σε έναν από τους δύο κεντρικούς πόλους του ελληνικού κομματικού συστήματος. Αξίζει να τονίσουμε ότι με βάση τα παραπάνω δεδομένα, τουλάχιστον 2,5 εκατομμύρια ενεργοί ψηφοφόροι, έχουν ψηφίσει έστω και μια φορά ΣΥΡΙΖΑ. Το γεγονός αυτό, σε συνδυασμό με τη ρευστότητα και τη μη ισχυρή κομματική οργάνωση σε επίπεδο μελών, αποδεικνύει τόσο την πολυσυλλεκτικότητα των ψηφοφόρων του, όσο και το μετασχηματισμό του ΣΥΡΙΖΑ κατά την τελευταία δεκαετία. Συγκεκριμένα, στην εκλογική βάση του ΣΥΡΙΖΑ συναντώνται ψηφοφόροι κάθε κοινωνικής ομάδας και τάξης, εκτός ενδεχομένως της ανώτερης όπου κυριαρχεί η ΝΔ. Διαπιστώνουμε, λοιπόν, πως πρόκειται τόσο για ένα γνήσιο πολυσυλλεκτικό κόμμα (catch all party) που απευθύνεται σε ψηφοφόρους διάφορων κοινωνικών

προελεύσεων, όσο και για έναν ιδεολογικά πολωμένο πυλώνα του ανερχόμενου δικομματισμού, ο οποίος προβάλλει ισχυρά τις ιδεολογικές του διαφορές από το βασικό πολιτικό του αντίπαλο. (Nicolacopoulos, Martin, 2015) Πρόκειται, πρακτικά για τη μετάβαση από τον αντιμνημονιακό ΣΥΡΙΖΑ της περιόδου 2012-2015 στον θεσμικό-κυβερνητικό ΣΥΡΙΖΑ της περιόδου 2015-2019. (Κουστένης, 2020)

Επιπλέον, ο ΣΥΡΙΖΑ ηττήθηκε, καθώς δεν φάνηκε ικανός να παρουσιάσει ένα συμπαγές πρόγραμμα για την πορεία της χώρας μετά την έξοδο από τα μνημόνια, σε αντίθεση με την ΝΔ και τον Κυριάκο Μητσοτάκη, οι οποίοι έπεισαν το κοινωνικό σύνολο με μια πρόταση καθολικής ευημερίας και το σύνθημα «Λιγότεροι φόροι, καλύτερες δουλειές». (Σκευοφύλαξ, 2019)

Τέλος, η ψήφιση ενός μνημονιακού προγράμματος, καθώς και η εφαρμογή πολιτικών λιτότητας από ένα κόμμα της Αριστεράς, δημιούργησε, ενδεχομένως, αρνητικές εκλογικές επιπτώσεις. (Μοσχονάς, 2019β) Κάτι τέτοιο, έγινε φανερό και από τη σταδιακή ανάδυση του αντι-ΣΥΡΙΖΑ αισθήματος και επισφραγίστηκε με την ήττα τόσο στις Ευρωεκλογές, όσο και στις Εθνικές εκλογές.

Συμπεραίνουμε, λοιπόν, πως ο γενικότερος μετασχηματισμός του κόμματος, κατά την τελευταία πενταετία, σε θεσμικό κόμμα καρτέλ, όσο και η ταλάντωση της εκλογικής του βάσης, η οποία συνεχώς αλλάζει τη σύστασή της, είναι παράγοντες απομάκρυνσης ενός σημαντικού αριθμού ψηφοφόρων, και κατά συνέπεια της εκλογικής ήττας. Επιπλέον, το Αντι-Σύριζα κλίμα των Ευρωεκλογών και το Αντι-Δεξιό κλίμα των Εθνικών εκλογών, έπαιξαν εξίσου σημαντικό ρόλο και αποτέλεσαν άλλους δυο παράγοντες διαμόρφωσης του εκλογικού αποτελέσματος και της βάσης της συζήτησης για την απαρχή του νέου δικομματισμού με ένα συνολικό ποσοστό της τάξης του 71,4%. (Κουστένης, 2020)

Κλείνοντας το δεύτερο μέρος της εργασίας, είμαστε σε θέση να κατανοήσουμε τους λόγους για τους οποίους οι εκλογές του 2009 και του 2019 αποτέλεσαν ορόσημα για το ελληνικό πολιτικό σύστημα καθώς και για την πορεία και την εξέλιξη του ελληνικού δικομματισμού. Στο πλαίσιο αυτό, και με βάση την παραπάνω ανάλυση και περιοδολόγηση των γεγονότων μπορούμε να εντοπίσουμε τόσο ομοιότητες, όσο και διαφορές μεταξύ των δυο εκλογικών αναμετρήσεων, οι οποίες ενισχύουν τη σημασία τους.

Αρχικά, λοιπόν, μια πρώτη ομοιότητα μεταξύ των εκλογών του Οκτωβρίου του 2009 και του Ιουλίου του 2019 είναι ότι διενεργήθηκαν μετά από Ευρωεκλογές,

στις οποίες το κόμμα τις αξιωματικής αντιπολίτευσης είχε προσδώσει χαρακτήρα ψήφου εμπιστοσύνης στην κυβέρνηση και διενεργήθηκαν με ατζέντα εθνικών εκλογών. Και στις δύο Ευρωεκλογές, λοιπόν, το κόμμα της αξιωματικής αντιπολίτευσης επικράτησε του κυβερνόντος και έτσι οδηγηθήκαμε σε πρόωρες εθνικές εκλογές με προδιαγεγραμμένο αποτέλεσμα. Σχετικά με την προεκλογική περίοδο, τόσο το 2009, όσο και το 2019, το ερώτημα που κυριαρχούσε προεκλογικά ήταν η επίτευξη ή όχι της αυτοδυναμίας, κάτι που συνέβη και τις δύο φορές, με το ΠΑΣΟΚ να κατακτά 160 έδρες το 2009 και τη Νέα Δημοκρατία 158 το 2019 (στις ενδιάμεσες εκλογικές αναμετρήσεις κανένα κόμμα δεν είχε καταφέρει να σχηματίσει αυτοδύναμη κυβέρνηση), αντίστοιχα.

Ομοιότητες παρατηρούμε και στις προεκλογικές εκστρατείες των κομμάτων. Συγκεκριμένα, το 2009, όπως αναφέραμε, η Νέα Δημοκρατία ακολούθησε μια τακτική υπεράσπισης των πεπραγμένων της κυβέρνησης και επιθέσεων προς την πλευρά του ΠΑΣΟΚ με το επιχείρημα της ανικανότητας και της απειρίας στην διακυβέρνηση. Αντίθετα, το ΠΑΣΟΚ, παρουσίασε τις θέσεις του για την οικονομική πορεία της χώρας, προβάλλοντας μια άκρως αισιόδοξη στάση για το μέλλον. Κάτι αντίστοιχο συνέβη και το 2019, όπου το κυβερνών κόμμα του ΣΥΡΙΖΑ υιοθέτησε μια άκρως αντι-Δεξιά ρητορική, ενώ η Νέα Δημοκρατία που προερχόταν από την αντιπολίτευση παρουσίασε ένα πρόγραμμα κοιτάζοντας το μέλλον.

Όσον αφορά την κομματική σύνθεση του Κοινοβουλίου, παρατηρούμε πως στις εκλογές του 2009 κατάφεραν να εισαχθούν πέντε κόμματα, ενώ σε αυτές του 2019 έξι. Βλέπουμε, λοιπόν, πως έχουμε μια άτυπη επιστροφή στην κανονικότητα αν αναλογιστούμε πως στις ενδιάμεσες εκλογές του 2012 (και στις δύο αναμετρήσεις) και του Ιανουαρίου του 2015 δημιουργήθηκε κοινοβουλευτική σύνθεση επτά κομμάτων, ενώ τον Σεπτέμβρη του 2015 δημιουργήθηκε Βουλή με 8 κόμματα. Τέλος ένα ακόμη στοιχείο ομαλοποίησης, έχει να κάνει με την επαναφορά της κυριαρχίας των δυο πρώτων κομμάτων, μιας μορφής δικομματισμού, σε υψηλά ποσοστά. Συγκεκριμένα, το 2009 ΠΑΣΟΚ και Νέα Δημοκρατία συγκέντρωσαν το 77,39% των ψήφων και το 2019 Νέα Δημοκρατία και ΣΥΡΙΖΑ συγκέντρωσαν 71,38% αντίστοιχα.¹³ Τα στοιχεία αυτά καταδεικνύουν την κρίση και την αστάθεια που βίωσε το κομματικό σύστημα την τελευταία δεκαετία και κάνουν πιο ξεκάθαρη την άποψη περί ομαλοποίησης του.

---

¹³ Τα ενδιάμεσα ποσοστά των δύο πρώτων κομμάτων ανήλθαν σε: 2012^α: 35,63%, 2012^β: 56,55%, 2015^α: 64,15%, 2015^β: 63,55%.

Από την άλλη μεριά, οι διαφορές είναι λιγότερες αλλά σε καμία περίπτωση δεν κρίνονται αμελητέες. Αρχικά, οφείλουμε να αναφέρουμε το συμβολισμό που έχουν αυτές οι δυο εκλογικές αναμετρήσεις. Οι εκλογές του 2009 ήταν οι τελευταίες εκλογές πριν η χώρα εισέλθει στην εποχή των μνημονίων, ενώ οι εκλογές του 2019 ήταν οι πρώτες μετά από την πολυπόθητη έξοδο από τα μνημόνια. Πρόκειται για έναν συμβολισμό που ενισχύει τη σύνδεση και το χαρακτηρισμό των δυο εκλογικών αναμετρήσεων ως ορόσημα. Προεκλογικά, αναφέραμε πως οι εκλογές του 2019 είχαν ως κύριο χαρακτηριστικό τους αρχηγούς των δυο κομμάτων. Ήταν περισσότερο εκλογές αρχηγών και προβάλλονταν αρκετά συχνά το δίπολο Κυριάκος Μητσοτάκης – Αλέξης Τσίπρας. Αντίθετα, στις εκλογές του 2009 δεν συνέβη κάτι αντίστοιχο καθώς από την μια, ναι μεν η προεκλογική εκστρατεία της Νέας Δημοκρατίας ήταν προσωποκεντρική γύρω από τον Κώστα Καραμανλή, αλλά η αντίστοιχη του ΠΑΣΟΚ είχε να κάνει με την προβολή των θέσεων και του προγράμματος του κόμματος και όχι τόσο με το πρόσωπο του Γιώργου Παπανδρέου. Τέλος, όσον αφορά το εκλογικό αποτέλεσμα, ένα χαρακτηριστικό των εκλογών του 2019 είναι η προσπάθεια συσπείρωσης της κομματικής βάσης του ΣΥΡΙΖΑ μετά τις Ευρωεκλογές, που αν και ηττήθηκε στις εθνικές εκλογές του Ιουλίου, κατάφερε να αυξήσει τα ποσοστά του κατά 8% περίπου. Αντίθετα, η ηττημένη των Ευρωεκλογών και των Εθνικών εκλογών του 2009 Νέα Δημοκρατία, κινήθηκε στα ίδια επίπεδα με 32,29% και 33,47% αντίστοιχα. Το στοιχείο αυτό, δηλώνει πολλά για τη δυναμική του ΣΥΡΙΖΑ μέσα στο νέο εκλογικό τοπίο και ενισχύει τη θέση του ως ένας ενδεχόμενος πόλος του δικομματικού συστήματος.

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ

Κεφάλαιο Τέταρτο

Η μετάβαση από το ΠΑΣΟΚ στον ΣΥΡΙΖΑ και η ανάδυση του νέου Δικομματισμού

4.1 Η μετάβαση από το ΠΑΣΟΚ στον ΣΥΡΙΖΑ

Είναι γεγονός πως το κύριο χαρακτηριστικό της περιόδου 2009-2019, κατά την οποία το ελληνικό πολιτικό και κομματικό σύστημα βρίσκεται υπό κρίση, όσον αφορά την εκλογική πραγματικότητα, ήταν η εκροή ψηφοφόρων από το ΠΑΣΟΚ και η εισροή τους στον ΣΥΡΙΖΑ και η συνακόλουθη αντικατάσταση του πρώτου κόμματος από το δεύτερο στον εκλογικό χάρτη. Η διαδικασία, αυτή, κατά την οποία ένα σοσιαλιστικό κόμμα οδηγείται προς την εκλογική κατάρρευση, αναφέρεται συχνά στη βιβλιογραφία ως «πασοκοποίηση» η οποία φαίνεται να απειλεί όλα τα ευρωπαϊκά σοσιαλιστικά κόμματα. (Ελευθερίου, 2018) (Κουστένης, 2019^α)

Η συζήτηση, όμως, για τη σύνδεση του ΠΑΣΟΚ με τον ΣΥΡΙΖΑ είχε αρχίσει αρκετά πριν από την περίοδο 2012-2015 όπου ο ΣΥΡΙΖΑ βρισκόταν στην αξιωματική αντιπολίτευση. Συγκεκριμένα, όπως αναφέρει ο Ιωαννίδης (2017), ήδη από το 2007 δημοσκοπικά υπήρξαν στοιχεία που προϊδέαζαν για την επικείμενη κρίση του δικομματισμού και πιο συγκεκριμένα, η πλειοψηφία του κοινωνικού συνόλου δήλωνε απογοητευμένο από τα δύο μεγάλα κόμματα και ένα 58% των ερωτηθέντων σε έρευνα της VPRC, επιθυμούσε μια κυβέρνηση συνεργασίας, μεταξύ ΠΑΣΟΚ και ΣΥΡΙΖΑ. Στην παραπάνω συζήτηση, συνέβαλαν και η ευρύτερη σκανδαλολογία γύρω από την κυβέρνηση του Κώστα Καραμανλή, οι εσωκομματικές εντάσεις στο εσωτερικό του ΠΑΣΟΚ μεταξύ Γ. Παπανδρέου και Ε. Βενιζέλου, καθώς και η επικείμενη ανάδειξη νέου προέδρου στον, τότε, Συνασπισμό, γεγονότα που συνέκλιναν στην άποψη περί κρίσης του δικομματισμού.

Στα παραπάνω στοιχεία, βασίστηκε και ο ίδιος ο Αλέξης Τσίπρας και το επιτελείο του, όπου μετά την εκλογή του στην προεδρεία του κόμματος το Φεβρουάριο του 2008, διακήρυττε πως η κρίση του δικομματισμού είναι στην πραγματικότητα η κρίση του συνολικού πολιτικού συστήματος, όπως αυτό οικοδομήθηκε κατά τη διάρκεια της μεταπολίτευσης. Η θέση σχετικά με «Το τέλος του δικομματισμού και της μεταπολίτευσης» κυριαρχούσε στα ΜΜΕ και στις δημοσκοπήσεις, δίνοντας μια ξεκάθαρη δυναμική ανόδου στον ΣΥΡΙΖΑ και στον

νεοεκλεγέντα πρόεδρό του. Η άνοδος αυτή, μπορεί να επεξηγηθεί ως έκφραση οργής και αγανάκτησης των πολιτών απέναντι σε ένα κατεστημένο σύστημα. Απέναντι σε μια κυβέρνηση, για την οποία η σκανδαλοθηρία μέρα με τη μέρα μεγάλωνε και απέναντι στην αξιωματική αντιπολίτευση, η οποία βίωνε μια πρωτοφανή εσωκομματική κρίση και δεν παρουσίαζε λύσεις ικανοποιητικές προς τους πολίτες. Έτσι μέσα από την παραπάνω κατάσταση, τόσο ο ΣΥΡΙΖΑ, όσο και η παρουσία του Αλέξη Τσίπρα ως πρόσωπο νέο, κατάφερε να καρπωθεί την εν λόγω δυσaráεσκεια και να την μετατρέψει σε επιτυχία προς όφελός του, έστω και δημοσκοπικά. (Ιωαννίδης, 2017, σ.68)

Η δημοσκοπική άνοδος του ΣΥΡΙΖΑ καθώς και η επιθυμία αρκετών πρωτοκλασάτων στελεχών του ΠΑΣΟΚ για μια μεγάλη κυβέρνηση συνεργασίας της Κεντροαριστεράς, οδήγησαν τον Γ. Παπανδρέου να κάνει λόγο στο 8^ο Συνέδριο του ΠΑΣΟΚ για ανάγκη συνεργασίας με την ανανεωτική αριστερά, ως αντίδοτο στη Δεξιά διακυβέρνηση. Ωστόσο, γρήγορα ο πρόεδρος του Συνασπισμού απέρριψε αυτή την ανεπίσημη πρόταση του ΠΑΣΟΚ, τονίζοντας ότι ο ΣΥΡΙΖΑ δεν στοχεύει απλά στην ήττα της Νέας Δημοκρατίας, αλλά ολόκληρου του υφιστάμενου συστήματος και του «συναινετικού», όπως τον χαρακτήρισε, δικομματισμού. (Ιωαννίδης, 2017, σ. 70-74)

Ο ΣΥΡΙΖΑ, όπως είδαμε και προηγουμένως, λόγω των συνεχών αρνήσεων του για προεκλογική ή για μετεκλογική συνεργασία με το ΠΑΣΟΚ, είδε τα δημοσκοπικά ποσοστά του να υποχωρούν. Οι εν δυνάμει ψηφοφόροι του και οι πρώην ψηφοφόροι του ΠΑΣΟΚ που είχαν οδηγηθεί στον ΣΥΡΙΖΑ, βλέποντας το ενδεχόμενο συνεργασίας να απομακρύνεται, προτίμησαν να επιστρέψουν στην κομματική τους βάση. Εκτός αυτού, το γεγονός ότι ο ΣΥΡΙΖΑ διατήρησε τα χαρακτηριστικά του «αντι-συστημικού» κόμματος και το αφήγημα και τη ρητορική της διαμαρτυρίας και δεν μπόρεσε να προβάλει άμεσες και εφαρμόσιμες λύσεις, κυρίως στα οικονομικά θέματα, οδήγησε αρκετούς ψηφοφόρους πίσω στο ΠΑΣΟΚ, το οποίο πρόβαλε με σαφήνεια τις προγραμματικές του θέσεις για την οικονομία. Συμπερασματικά, ο Ιωαννίδης (2017, σ.93-94) καταλήγει πως οι λόγοι που επηρέασαν ανοδικά τα ποσοστά του ΣΥΡΙΖΑ (διαμαρτυρία, αντί-δικομματική ρητορική) ήταν οι ίδιες αιτίες που οδήγησαν και στη δημοσκοπική του προσγείωση. Παρά τη νίκη του 2009, από άποψη εκλογικής ανάλυσης, η κατάρρευση του ΠΑΣΟΚ είναι αρκετά ξεκάθαρη. Το 2009 έλαβε ένα ποσοστό 43,92%, το οποίο έπεσε στο 13,18% τον Μάιο του 2012 και στο 12,28% τον Ιούνιο της ίδιας χρονιάς. Στις

εκλογές του Μαΐου του 2012 κερδίζει 4 εκλογικές περιφέρειες (το 2009 είχε κερδίσει 50), ενώ τον Ιούνιο του 2012 δεν καταφέρνει να κερδίσει σε καμία. Σε αυτές τις εκλογές, είναι η πρώτη φορά που μπορεί να εντοπιστεί, έστω και άτυπα, μια ενδεχόμενη σύνδεση μεταξύ ΠΑΣΟΚ και ΣΥΡΙΖΑ. Συγκεκριμένα, πρόκειται για μια μετατόπιση ψηφοφόρων από το ένα κόμμα στο άλλο, καθώς βλέπουμε σε παραδοσιακές «Πράσινες» περιοχές όπως η Β' Αθηνών, η Β' Πειραιώς, η Αχαΐα και οι εκλογικές περιφέρειες της Κρήτης να κυριαρχεί ο ΣΥΡΙΖΑ. (Ελευθερίου & Τάσσης, 2013, σ. 177-178)

Ο Ελευθερίου (2018), επίσης, παρατηρεί πως την περίοδο από τις εκλογές του 2009 έως και αυτές του 2012 ο ΣΥΡΙΖΑ κινήθηκε με βάση κάποια χαρακτηριστικά στοιχεία ανάπτυξης του πρώιμου ΠΑΣΟΚ, τα οποία από τη μια ήταν αρκετά γνωστά στην εκλογική βάση του δεύτερου, και από την άλλη επεξηγούν το γεγονός γιατί ο ΣΥΡΙΖΑ ήταν ο αποδέκτης των παλαιών εκλογέων του ΠΑΣΟΚ μετά τη διαδικασία της αποευθυγράμμισης του 2012.

Το κίνημα των Αγανακτισμένων της περιόδου Μαΐου – Νοεμβρίου 2011 αποτέλεσε, επίσης, προάγγελο των ριζικών αλλαγών που επήλθαν στο ελληνικό πολιτικό σύστημα. Ο ριζοσπαστικός του χαρακτήρας και η μαζική προσέλευση, άλλωστε ήταν χαρακτηριστικό γνώρισμα όλων των κινητοποιήσεων που συνέβαιναν εκείνη την περίοδο σε αρκετές Ευρωπαϊκές χώρες, οι οποίες βίωναν την οικονομική κρίση. Όσον αφορά την Ελλάδα, τα κόμματα που υιοθέτησαν τη ρητορική και τη δυναμική των κινητοποιήσεων εμφανίστηκαν κερδισμένα έπειτα από τις διπλές εκλογές του 2012, αλλά και ακόμα πιο πολύ στις εκλογές του 2015. Βασικός πολιτικός σχηματισμός που καρπώθηκε αυτή την επιτυχία ήταν αδιαμφισβήτητα ο ΣΥΡΙΖΑ, ο οποίος υιοθέτησε τη ρητορική και το αφήγημα του «Κινήματος των Πλατειών» (στις λαϊκές συνελεύσεις των οποίων συμμετείχε ενεργά, μέσω επιφανών στελεχών του), καθώς και ήταν πρόθυμος να εντάξει στα ψηφοδέλτιά του άτομα τα οποία πρωτοστάτησαν στην εν λόγω διαμαρτυρία. (Γεωργιάδου & Καφέ, 2018, σ.72-74)

Η πληθώρα των απόψεων των πολιτικών αναλυτών, συγκλίνουν στο γεγονός ότι οι δυσαρεστημένοι ψηφοφόροι του ΠΑΣΟΚ το 2009, οδηγήθηκαν σταδιακά στην εκλογική δεξιαμενή του ΣΥΡΙΖΑ. Συγκεκριμένα, ο Κουστένης (2018, 2019α) αναφέρει πως από την εκλογική βάση των περίπου τριών εκατομμυρίων ψηφοφόρων, οι οποίοι στήριζαν το ΠΑΣΟΚ στις εκλογές του 2009, κύριος ωφελημένος ήταν ο ΣΥΡΙΖΑ, όπου απέσπασε περίπου το 40-50% των εκλογέων, είτε άμεσα με εκροή

από το ΠΑΣΟΚ, είτε έμμεσα μετά από μια ή δυο εκλογικές αναμετρήσεις με εκροές από ΔΗΜΑΡ, Νέα Δημοκρατία, ΚΚΕ και ΑΝΕΛ. Παρόλα αυτά, σημαντική μπορεί να θεωρηθεί και η διαρροή εκλογέων προς τα δεξιά και δη προς τη Νέα Δημοκρατία, όσον αφορά τα μεσαία και ανώτερα κοινωνικά στρώματα (και δευτερευόντως προς άλλες δυνάμεις της Κεντροαριστεράς όπως η ΔΗΜΑΡ και το Ποτάμι) και προς την Χρυσή Αυγή ή τους ΑΝΕΛ, όσον αφορά τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα. (Κουστένης, 2018) Το παραπάνω είναι απλώς ένα δείγμα του πολυσυλλεκτικού χαρακτήρα του ΠΑΣΟΚ της περιόδου προεδρίας του Γεώργιου Παπανδρέου, το οποίο παρά τις όποιες εσωκομματικές ρωγμές, είχε καταφέρει να απευθυνθεί σε ένα μεγάλο, αλλά ετερόκλητο ιδεολογικά ακροατήριο. (Κουστένης, 2009)

Επιπλέον, οι Κουστένης (2019β) και Μοσχονάς (2019β) παρατηρούν πως ο ΣΥΡΙΖΑ ως μέγεθος, με τη θέση που κατέχει στον πολιτικό άξονα καθώς και αναφορικά με την κοινωνιολογία της ψήφου ομοιάζει αρκετά με το ιστορικό ΠΑΣΟΚ των προηγούμενων δεκαετιών. Ωστόσο, αναφέρουν πως βασικό χαρακτηριστικό το οποίο οδήγησε στην άνοδο του κόμματος, αποτελεί η δυσαρέσκεια προς το ίδιο το κόμμα του ΠΑΣΟΚ καθώς και η παρουσίαση του ΣΥΡΙΖΑ ως ένας άφθαρτος πολιτικός μηχανισμός ο οποίος στόχευε στην αλλαγή του πολιτικού συστήματος απορρίπτοντας και ασκώντας κριτική σε κάθε τι παλαιοκομματικό και κατεστημένο.

Ο Μαραντζίδης (2021), εντοπίζει τη σύνδεση μεταξύ ΠΑΣΟΚ και ΣΥΡΙΖΑ και τη μετάβαση από το πρώτο στο δεύτερο, τονίζοντας, χαρακτηριστικά, ότι το μόνο που χωρίζει τα δύο κόμματα είναι οι «αναμνήσεις του παρελθόντος τους». Τα βασικότερα στοιχεία που συγκροτούν την άποψη περί σοσιαλδημοκρατικοποίησης του ΣΥΡΙΖΑ έχουν να κάνουν, πρώτον, με το γεγονός ότι η ρητορική του ΣΥΡΙΖΑ κινείται περισσότερο ρεαλιστικά και όχι οραματικά, και επομένως το οραματικό πλαίσιο το οποίο χαρακτηρίζει τη ριζοσπαστική αριστερά απέναντι στη σοσιαλδημοκρατία έχει παραμεληθεί. Δεύτερον, ο κοινοβουλευτικός ΣΥΡΙΖΑ έχει αποκτήσει έναν βαρύνοντα ρόλο στο πολιτικό σύστημα, κάτι που αναγνωρίζει και το ίδιο το κόμμα, τον οποίο και υιοθετεί, αφήνοντας τον κινηματικό χαρακτήρα του, στο παρελθόν. Συγκεκριμένα, η εκλογική βάση του ΣΥΡΙΖΑ κατά τις εκλογές του 2015, είχε έντονα πολυσυλλεκτικά χαρακτηριστικά και πρακτικά σήμανε τη μετατροπή του ΣΥΡΙΖΑ από κινηματικό κόμμα διαμαρτυρίας σε εν δυνάμει κόμμα εξουσίας. (Κουστένης, 2019^α) Τέλος, τρίτον, στο επίπεδο της εκλογικής στόχευσης, κυριαρχεί η επιθυμία της διακυβέρνησης και όχι τόσο η διάθεση να εκφράσει τη δυσαρέσκεια της κοινωνίας απέναντι στο πολιτικό κατεστημένο.

4.2 Η αποστοίχιση και επαναστοίχιση του ελληνικού κομματικού συστήματος

Η θεωρία της αποστοίχισης, βαθιά επηρεασμένη από την εμπειρία του αμερικανικού πολιτικού συστήματος, αναφέρεται στη μείωση της ταύτισης των εκλογέων με ένα συγκεκριμένο πολιτικό κόμμα (Van der Brug and Rekker, 2020) και περιγράφει τη διαδικασία κατά την οποία φθίνει η δυναμική υποστήριξη προς ένα κόμμα (συνήθως παλαιό), ενώ με τον όρο επαναστοίχιση, περιγράφεται η αύξηση της υποστήριξης προς ένα άλλο «τρίτο» κόμμα (συνήθως νεότερο). (Pinkney, 1986) Πρέπει να τονίσουμε, πως η παραπάνω διαδικασία δεν αφορά την απευθείας εκλογική μετάβαση ή υποστήριξη ενός άλλου, ακόμα και αντίθετου, πολιτικού κόμματος, αλλά πρόκειται για μια διαδικασία που απαιτεί χρόνο. Λαμβάνει χώρα μεταξύ ενός κύκλου εκλογικών αναμετρήσεων, όπως θα δούμε στη συνέχεια, ο οποίος ξεκινά με τη χαλάρωση του δεσμού ενός κόμματος και των εκλογέων του σε μια εκλογική αναμέτρηση και ολοκληρώνεται σε μια επόμενη, όπου αυτοί οι εκλογείς έχουν συνδεθεί σταδιακά με ένα άλλο κόμμα.

Ο Heywood (2006) ορίζει πως αποστοίχιση (ή αποευθυγράμμιση όπως αναφέρεται στο μεταφρασμένο κείμενο) σε ένα κομματικό σύστημα συμβαίνει όταν μειώνεται ο βαθμός στον οποίο οι εκλογείς στηρίζουν και ταυτίζονται με ένα κόμμα. Όσο ασθενέστερη γίνεται η κομματική ταύτιση και αφοσίωση, τόσο πιο ασταθής γίνεται και η εκλογική συμπεριφορά οδηγώντας σε μεγαλύτερη πολιτική ανασφάλεια. Από άποψη εκλογικού αποτελέσματος, αυτό σημαίνει ενδεχομένως την άνοδο νέων κομματικών σχηματισμών και ταυτόχρονα την κατάρρευση παλαιότερων ή/και κατεστημένων. Η «φυσιολογική» και σταθερή υποστήριξη προς ένα κόμμα εξασθενεί, και ολοένα και περισσότεροι ψηφοφόροι μετατρέπονται σε «αναποφάσιστους». Επιπλέον, υποστηρίζεται πως η διαδικασία της αποστοίχισης υποδηλώνει τη γενικότερη απογοήτευση των εκλογέων απέναντι στις ασκούμενες πολιτικές και το κομματικό σύστημα, τα οποία ενδεχομένως δεν ανταποκρίνονται στις ανάγκες μιας σύγχρονης μεταβιομηχανικής κοινωνίας. Από την άλλη μεριά, η έννοια της επαναστοίχισης ενός πολιτικού συστήματος έχει ευρείες μεταφράσεις. Δεν περιγράφει μόνο τις αλλαγές στην εκλογική συμπεριφορά των ψηφοφόρων, αλλά και το εκάστοτε κοινωνικό, οικονομικό και πολιτικό πλαίσιο, το οποίο αλλάζει και συμπαρασύρει και το κομματικό σύστημα ή την πολιτική κουλτούρα. (Κουστένης, 2019^α)

Η παραπάνω διαδικασία προϋποθέτει την ύπαρξη ενός καλά δομημένου, λειτουργικού και ισχυρού πολιτικού συστήματος. Στην περίπτωση ενός δικομματικού συστήματος, βασική προϋπόθεση είναι η ύπαρξη δυο ισχυρών κομμάτων, με μεγάλη εκλογική υποστήριξη και εκλογείς που ταυτίζονται με το κόμμα, εκ των οποίων το ένα έχει την απόλυτη πλειοψηφία των εδρών στο κοινοβούλιο. Κατά τη διαδικασία της αποστοίχισης, το κοινοβούλιο εξακολουθεί να κυριαρχείται από αυτά τα δύο κόμματα, όπου το ένα έχει την πλειοψηφία. Ωστόσο, η εκλογική δυναμική και υποστήριξη διαρκώς μειώνεται, ενώ και η κομματική ταύτιση καταρρέει με γρήγορους ρυθμούς, χωρίς ωστόσο να υπάρχει ισχυρή ταύτιση του εκλογικού σώματος με κάποιο τρίτο κόμμα. Σε αυτό το σημείο ξεκινά η διαδικασία της επαναστοίχισης, όπου ενισχύεται η ταύτιση των εκλογέων με ένα τρίτο κόμμα. Τέλος, η διαδικασία, αυτή, είναι πολύ πιθανό να δυσχεράνει τη δημιουργία μονοκομματικών κυβερνήσεων, χωρίς όμως να σημαίνει πως κάτι τέτοιο είναι απίθανο. (Pinkney, 1986)

Η αποστοίχιση και η συνακόλουθη επαναστοίχιση που συντελέστηκε στο ελληνικό κομματικό σύστημα κατά την τελευταία δεκαετία, μετά την οικονομική κρίση και τις πολιτικές επιλογές που τη συνόδευσαν, παίζει πρωταγωνιστικό ρόλο και οδηγεί στη συζήτηση α) σχετικά με την πτώση του δικομματισμού και β) σχετικά με την ανάδυση ενός νέου.

Σύμφωνα με τη θεωρία και την πρότερη εμπειρία, το κόμμα που ωφελείται τα μέγιστα από τη διαδικασία της αποστοίχισης και επαναστοίχισης διευρύνει σε μεγάλο βαθμό την εκλογική του επιρροή και βγαίνει νικητής μέσα από μια σειρά εκλογών ή από έναν εκλογικό κύκλο. Στην περίπτωση της Ελλάδας, συνέβη κάτι αντίστοιχο με τις διπλές εθνικές εκλογές του 2012, τις Ευρωεκλογές του 2014, τις Εθνικές εκλογές Ιανουαρίου και Σεπτεμβρίου 2015 καθώς και με το Δημοψήφισμα του Ιουλίου της ίδιας χρονιάς, να βρίσκονται στο επίκεντρο αυτού του κύκλου. (Μοσχονάς, 2015) Ο κύκλος αυτός, καθώς και η διαδικασία αποστοίχισης/επαναστοίχισης ολοκληρώνεται με τις εκλογές του Ιουλίου του 2019.

Η αποστοίχιση που συνέβη στο ελληνικό πολιτικό σύστημα, το επηρέασε, τόσο από άποψη εκλογικής δύναμης (ύψος ποσοστών ανά την επικράτεια), όσο και από άποψη δομής της ψήφου (ενδοπεριφερειακή και διαπεριφερειακή δυναμική και αλλαγές στα κοινωνικά και δημογραφικά χαρακτηριστικά της ψήφου). Οι εκλογές της 6^{ης} Μαΐου 2012, αποτέλεσαν μια κλασική περίπτωση εκλογών ρήξης και ανήκουν στην κατηγορία των εκλογών που ονομάζονται κρίσιμες εκλογές (critical elections).

Πρόκειται, δηλαδή, για τις εκλογές εκείνες που είναι σε θέση να αποδομήσουν ή να αναδομήσουν ένα προϋπάρχον εκλογικό και πολιτικό σύστημα. Σε αυτό τον κύκλο εκλογικών αναμετρήσεων, μεταξύ αποδόμησης και αναδόμησης ή αποστοίχισης και επαναστοίχισης, οι οποίες θα είναι πρώτης τάξεως (Εθνικές) και θα έχουν συνοχή μεταξύ τους, κρίσιμες εκλογές είναι αυτές που εκκινούν τη διαδικασία, οι εκλογές ρήξης, καθώς, και εκείνες που την ολοκληρώνουν, οι εκλογές εμπέδωσης. (Μοσχονάς, 2015)

Το παραπάνω βρίσκει εφαρμογή στην Ελλάδα, κατά την επταετία 2012-2019 όπου έχουμε κατά σειρά τις εκλογές αποστοίχισης (Μάιος-Ιούνιος 2012), τις εκλογές επαναστοίχισης-πρώιμης εμπέδωσης (Ιανουάριος-Σεπτέμβριος 2015) και τις εκλογές πλήρους εμπέδωσης (Ιούλιος 2019). Στις τελευταίες εκλογές επιβεβαιώθηκε ο ΣΥΡΙΖΑ ως ο νέος σταθερός πόλος του νέου εκλογικού περιβάλλοντος, απέναντι από τη Νέα Δημοκρατία. (Μοσχονάς, 2019β)

Συγκεκριμένα, στις εκλογές του 2012, οι εκλογείς τιμώρησαν τους δυο κραταιούς πόλους του δικομματικού πολιτικού συστήματος και άνοιξαν το δρόμο για νέους δρώντες στην κεντρική πολιτική και κομματική σκηνή. Το κόμμα του ΣΥΡΙΖΑ, εξαργύρωσε την αντιμνημονιακή ρητορική του και την παρουσία του ως ένα αντισυστημικό κόμμα, αρχικά καταλαμβάνοντας τη δεύτερη θέση στις διπλές εκλογές του 2012 και στη συνέχεια ως κυβερνών κόμμα στις εκλογές του 2015, αντικαθιστώντας, ουσιαστικά το ΠΑΣΟΚ, στον έναν πόλο του δικομματισμού. (Κυργιαζι, 2019) Ως εκ τούτου, οι εκλογές του 2012 χαρακτηρίστηκαν ως εκλογές αποστοίχισης (dealignment) μεταξύ κομμάτων και κομματικού συστήματος. Αυτό σημαίνει, πως παρατηρούνται φαινόμενα αποδόμησης του παλαιοκομματικού συστήματος καθώς και φαινόμενα αποστροφής προς το ίδιο το πολιτικό σύστημα, καθώς τα άτομα που απομακρύνονται από ένα κόμμα, είτε ψηφίζουν κάποιο άλλο, είτε απέχουν. Κατά αυτό το τρόπο δικαιολογούνται και τα φαινόμενα της υψηλής αποχής. Οι εκλογές του 2015, όπου μας προϊδέασαν για την ύπαρξη ενός νέου δικομματισμού, ήταν κατ' εξοχήν εκλογές επαναστοίχισης, γύρω από τον ΣΥΡΙΖΑ. Τέλος, με τις εκλογές του 2019, παρουσιάζεται η ολοκλήρωση - εμπέδωση του φαινομένου της επαναστοίχισης και επιστροφής-συσπείρωσης ψηφοφόρων γύρω από τα μεγάλα κόμματα, ωστόσο δεν μπορούν να εξαχθούν ασφαλή συμπεράσματα από μόνο μια εκλογική αναμέτρηση. (Μαυρή, 2020) Το εκλογικό αποτέλεσμα, αποτελεί ξεκάθαρο δείγμα της ανασυγκέντρωσης του ελληνικού πολιτικού συστήματος, της επιστροφής στην κανονικότητα και σταθερότητα και σίγουρα συμβάλει στην ανάδυση του νέου

δικομματισμού, της τάξης του 71%. Το γεγονός της επαναστοίχισης, αποδεικνύεται εν μέρει και από τη μείωση του αριθμού των κομμάτων που συμμετέχουν στην Βουλή, από 8 σε 6. (Μαυρής, 2020, Kyriazi, 2019)

Με βάση τα προηγούμενα, είναι πολύ εύκολο, όπως αναφέρει ο Μοσχονάς (2015), να εξηγηθούν φαινόμενα όπως η νίκη του ΣΥΡΙΖΑ τον Ιανουάριο του 2015, αλλά και η διατήρηση των δυνάμεών του το Σεπτέμβριο της ίδιας χρονιάς καθώς και η εμφατική επικράτηση του «Όχι» στο δημοψήφισμα του Ιουλίου. Τόσο στις εκλογές του Ιανουαρίου, όσο και σε αυτές του Ιουλίου οι ψηφοφόροι κινήθηκαν με την προοπτική της αλλαγής του πολιτικού σκηνικού και στην πράξη ολοκλήρωσαν τη διαδικασία που είχε ξεκινήσει στις διπλές εκλογές του 2012.

Η διαδικασία της επαναστοίχισης που έλαβε χώρα στο ελληνικό κοιμματικό σύστημα, λοιπόν, είχε ως κύρια ωφελημένο τον ΣΥΡΙΖΑ με τις μαζικές και αριθμητικά συμπαγείς εισροές ψηφοφόρων από τον πολιτικό χώρο στον οποίο κινούνταν το ΠΑΣΟΚ, και συνέβαλε στη σταδιακή δημιουργία του νέου δικομματισμού. Η αλματώδης άνοδος της εκλογικής δυναμικής του ΣΥΡΙΖΑ, ο οποίος δείχνει να επιβιώνει στην εκλογική αρένα, δύσκολα μπορεί να ανατραπεί χωρίς μια αντίστοιχη εκλογική ανακατάταξη, όπως αυτή που συνέβη το 2012. Συμπεραίνουμε, επομένως, πως ο ΣΥΡΙΖΑ πλέον αποτελεί τον έτερο πόλο του νέου δικομματικού συστήματος. (Κουστένης, 2019^α)

Επομένως, συμπεραίνουμε πως τόσο η έννοια των κρίσιμων εκλογών, όσο και αυτές της αποστοίχισης και επαναστοίχισης, επεξηγούν έναν κύκλο εκλογικών αναμετρήσεων, οι οποίες διέπονται από την ίδια συνοχή. (Μοσχονάς, 2015) Στην ελληνική περίπτωση, ξεκινώντας από τις εκλογές του 2012 (στις εκλογές του 2009, όπως είδαμε, έκλεισε ο προηγούμενος εκλογικός κύκλος σημαίνοντας το τέλος του δικομματισμού της μεταπολίτευσης) έχουμε τη γρήγορη και μεθοδική ανάδειξη του ΣΥΡΙΖΑ, αρχικά ως αντιπολίτευση, στη συνέχεια στις εκλογές του 2015 την ανάδειξή του στην κυβέρνηση και, τέλος, στις εκλογές του 2019 την επιβεβαίωση της σταθερής δυναμικής του και την καθιέρωση του στον έτερο πόλο ενός νέου δικομματικού συστήματος, απέναντι από τη Νέα Δημοκρατία.

4.3 Η ανάδυση του νέου δικομματισμού

Κατά τη δεκαετία της οικονομικής κρίσης, όπως είδαμε, ο δικομματισμός βίωσε μια, πρωτοφανή για τα δεδομένα της Ελλάδας, κρίση όπου συγκέντρωσε και το

χαμηλότερο ποσοστό του από την αρχή της μεταπολίτευσης, στις εκλογές του Μαΐου του 2012 με 35,63%. Το μεγαλύτερο ποσοστό του, από την έναρξη της κρίσης και έπειτα (μετά τις εκλογές του 2009) ο δικομματισμός το απέσπασε στις πρόσφατες εκλογές του 2019, όπου Νέα Δημοκρατία και ΣΥΡΙΖΑ, συγκέντρωσαν το 71,4% των ψήφων. Το ύψος αυτού του ποσοστού, είναι προφανώς μια ένδειξη ανάκαμψης του δικομματισμού, ο οποίος, όπως προαναφέρθηκε κατέρρευσε κατά τις διπλές εκλογές του 2012. (Μαυρής, 2020) Βλέπουμε, λοιπόν, πως το πολιτικό σύστημα επανέρχεται σε ενός είδους σταθερότητα, μετά από μια περίοδο κρίσης, όπου για πρώτη φορά μετά το 2009 σχηματίζεται αυτοδύναμη κυβέρνηση. Είναι γεγονός πως τα παραπάνω ποσοστά δεν έχουν καμία σχέση με τα αντίστοιχα ποσοστά δικομματισμού της δεκαετίας του 1980 και 1990, αλλά πρόκειται για μια πολιτική εξέλιξη και σταθεροποίηση μετά από την κρίσιμη και ταραχώδη τελευταία δεκαετία. (Καραϊσκάκη, 2019)

Ωστόσο, όσον αφορά τη γενικότερη συζήτηση περί νέου δικομματισμού, δεν πρέπει να αποφεύγουμε και τη σύγκριση των ποσοστών των κομμάτων σε σχέση με προηγούμενες περιόδους. Το 39,9% που συγκέντρωσε η Νέα Δημοκρατία στις εκλογές του 2019, αποτελεί σημαντική αύξηση από το προηγούμενο ποσοστό της στις εκλογές του 2015 (29,6% και 27,8%) και του 2012 (18,8% και 33.5%), όμως απέχει αρκετά από τα μεγαλύτερα ποσοστά του κόμματος την περίοδο της Μεταπολίτευσης και του ισχυρού Δικομματισμού. (Μαυρής, 2020) Το γεγονός ότι ακόμα και τώρα, μικροί κομματικοί σχηματισμοί, καταφέρνουν να ξεπεράσουν το εκλογικό όριο του 3%, καταδεικνύει το γεγονός ότι ο ανερχόμενος δικομματισμός είναι λιγότερο ισχυρός από αυτόν που υπήρχε πριν την περίοδο της κρίσης. (Κυργιαζι, 2019)

Επιπλέον, ο νέος δικομματισμός, δεν έχει τα χαρακτηριστικά του παλαιού, μεταξύ ΝΔ και ΠΑΣΟΚ, αλλά χαρακτηρίζεται με κυρίαρχη διαφοροποίηση στην ιδεολογία των δυο πόλων του συστήματος. (GPSG, 2019, σ. 29) Η κύρια ομοιότητα, όμως μεταξύ παλαιού και νέου δικομματισμού, έγκειται στη συνεχή και αμφίδρομη ανταλλαγή ψήφων μεταξύ των δυο κομμάτων, σε συνδυασμό με το αθροιστικό ποσοστό τους στις εκλογές του 2019, ενισχύοντας τον διπολισμό. Και τα δύο κόμματα δείχνουν να θεμελιώνουν μια εκλογική βάση συσπειρωμένη σε ποσοστά κοντά στο 60%, καθώς επίσης και ένα μέρος του εκλογικού σώματος (6%-8%) που κινείται ανάμεσα τους. (Κουστένης, 2019) Κάτι αντίστοιχο, συνέβαινε και τις προηγούμενες δεκαετίες μεταξύ ΠΑΣΟΚ και ΝΔ.

Παρόλα αυτά, οι απόψεις για την ύπαρξη ή όχι μιας νέας μορφής δικομματισμού δίστανται. Ο Παππάς (2020), όπως έχει προαναφερθεί, υιοθετεί την προσέγγιση του Sartori (2016) για να ορίσει το δικομματισμό, λέγοντας πως δικομματικό είναι το σύστημα όπου κυριαρχούν δυο κόμματα, τα οποία εναλλάσσονται στην εξουσία αυτοδύναμα, δηλαδή χωρίς βοήθεια και συνεργασία από τρίτα κόμματα. Ως εκ τούτου, αναφέρει πως μετά τις εκλογές του 2019, διαμορφώνεται στην Ελλάδα ένα κομματικό σύστημα «επικυρίαρχου κόμματος» και όχι μια μορφή ενός νέου δικομματισμού, αφού η Νέα Δημοκρατία κυριαρχεί και κοινοβουλευτικά αλλά και δημοσκοπικά και ο ΣΥΡΙΖΑ αδυνατεί να διεκδικήσει με αξιώσεις αυτοδυναμία την εξουσία.

Ο Μοσχονάς (2021), όμως, αντικρούει την άποψη περί κομματικού συστήματος με επικυρίαρχο κόμμα, καθώς όπως αναφέρει από το 1981 και έπειτα αθροίζοντας τα εκλογικά ποσοστά οι μη Δεξιές δυνάμεις (Κεντρώες, Κεντροαριστερές, Αριστερές) επικρατούν των Δεξιών. Αυτό σημαίνει πως είναι δύσκολο για τη Νέα Δημοκρατία να αποτελέσει την κυρίαρχη δύναμη μακροπρόθεσμα σε ένα κομματικό σύστημα με πλειοψηφούσες τις μη δεξιές δυνάμεις, όπου πάντα αιωρείται η προοπτική κάποιας προεκλογικής ή μετεκλογικής συνεργασίας. Άλλωστε σε καμία περίπτωση, σε όλη τη διάρκεια της μεταπολίτευσης η Νέα Δημοκρατία δεν ήταν κυρίαρχη για μακρά διάρκεια. Επομένως, υποστηρίζει την ύπαρξη ενός νέου δικομματισμού και όχι ενός συστήματος με επικυρίαρχο κόμμα ή ενός δικομματισμού «ενάμιση κόμματος».¹⁴

Ο Μαραντζίδης (2021) αναφέρει πως οι εκλογές του 2019 λειτούργησαν ως επαναευθυγράμμιση του κομματικού συστήματος, σε μια κατεύθυνση δικομματισμού, μετά από μια επταετία κρίσης. Το ποσοστό του δικομματισμού του 2019 (71,38%) μπορεί μεν να υπολείπεται των αντίστοιχων ποσοστών των δεκαετιών του 1980 και 1990, ωστόσο είναι αρκετά κοντά στα ποσοστά του 2009 (77,38%) (Βλ. Πίνακα 3), γεγονός που δείχνει μια τάση παγίωσης ενός δικομματισμού μεταξύ Νέας Δημοκρατία και ΣΥΡΙΖΑ, με τη Νέα Δημοκρατία να αποτελεί, μετά τη νίκη της, τον κεντρικό πόλο της εξουσίας και τον ΣΥΡΙΖΑ ένα εν δυνάμει κυβερνητικό κόμμα.

---

¹⁴ Ο όρος αυτός αναφέρεται σε ένα κατά τα φαινόμενα δικομματικό σύστημα, όπου μόνο το ένα από τα δυο κυρίαρχα κόμματα είναι σε θέση να σχηματίσει αυτοδύναμη κυβέρνηση, ενώ το άλλο καλείται ενδεχομένως να σχηματίσει κυβερνητικές συνεργασίες.

Πίνακας 3. Ποσοστά Δικομματισμού περιόδου 2009-2019

Κόμμα	Εκλογές					
	2009 (%)	2012α (%)	2012β (%)	2015α (%)	2015β (%)	2019 (%)
ΝΔ	33,47	18,85	29,66	27,81	28,09	39,85
ΠΑΣΟΚ	43,92	(13,18)*	(12,28)*	(4,68)*	(6,28)*	(8,10)*
ΣΥΡΙΖΑ	(4,6)*	16,78	26,89	36,34	35,46	31,53
Σύνολο	77,39	35,63	56,55	64,15	63,55	71,38

Σημείωση: *Δεν συμμετέχει στο δικομματισμό, τα ποσοστά υπάρχουν για χάριν σύγκρισης. Το ΠΑΣΟΚ στις εκλογές 2015β συμμετείχε μαζί με τη ΔΗΜΑΡ ως Δημοκρατική Συμπράταξη (ΔΗΣΥ) και στις εκλογές του 2019 ως Κίνημα Αλλαγής (ΚΙΝ.ΑΛ). Αναδημοσίευση και επεξεργασία δεδομένων από: <https://www.ypes.gr/apotelesmata-ethnikon-eklogon/>

Ωστόσο, ο ίδιος, χαρακτηρίζει αυτή τη νέα μορφή δικομματισμού ως «καχεκτικό δικομματισμό», καθώς με βάση την εμπειρία του παρελθόντος, έχει χαμηλότερη ιδεολογική, πολιτική και συναισθηματική ταύτιση μεταξύ κόμματος και ψηφοφόρων. Στο παραπάνω συμβάλλει και ο μικρός βαθμός διείσδυσης και δικτύωσης των ίδιων των κομμάτων (και ιδιαίτερα του ΣΥΡΙΖΑ) με την κοινωνία και τους θεσμούς της, όπως για παράδειγμα τα εργατικά συνδικάτα ή τους φοιτητικούς συλλόγους, οι οποίοι για αρκετά χρόνια αποτελούσαν προθάλαμο για την ανέλιξη στελεχών μέσα στα κόμματα.

Επιπλέον, ένα ακόμα στοιχείο καχεκτικότητας που εμφανίζει αυτή η νέα μορφή δικομματισμού έχει να κάνει με τη δυνατότητα των δυο κομμάτων που τον απαρτίζουν να κερδίσουν τις εκλογές. (Μαραντζίδης, 2021) Φαίνεται πως, στην παρούσα φάση, η Νέα Δημοκρατία εμφανίζει μια δημοσκοπική αλλά και μιντιακή κυριαρχία, η οποία την διατηρεί σε τροχιά νίκης, σε αντίθεση με τον ΣΥΡΙΖΑ, ο οποίος εμφανίζεται απομονωμένος τόσο από τα αριστερά, όσο και από τα δεξιά του. Γι' αυτό το λόγο, ο Μαραντζίδης, κάνει λόγο για μια τάση σοσιαλδημοκρατικοποίησης του ΣΥΡΙΖΑ, όχι ως απόρροια ενός θεωρητικού σχεδιασμού, αλλά ως ενστικτώδη αντίδραση στις ανάγκες εκλογικής κυριαρχίας και επιβίωσης του κόμματος, με το άνοιγμα του σε μεγαλύτερη δεξαμενή ψηφοφόρων και την ολοένα και πιο έντονη τάση πολυσυλλεκτικότητας. Η απουσία σχεδίου και μεθόδου, ωστόσο, είναι κάτι που κάνει τη διαδικασία σοσιαλδημοκρατικοποίησης να

μοιάζει ισχνή και ρηχή. Παρόλα αυτά, οι δύο συνεχόμενες ήττες του ΣΥΡΙΖΑ στις Ευρωεκλογές και τις Εθνικές εκλογές του 2019, δεν φαίνονται ικανές να αμφισβητήσουν την καθιέρωσή του στον έτερο πόλο του νέου εκλογικού και κομματικού συστήματος, απέναντι από τη Νέα Δημοκρατία. (Ιωάννου, 2019)

Παρόλα αυτά, άλλη μια χαρακτηριστική απόδειξη του κεντρικού ρόλου που απέκτησε ο ΣΥΡΙΖΑ στη μετά-δικομματική εποχή και στον ισχυρό διπολισμό που αναπτύχθηκε μεταξύ του κόμματος της «ριζοσπαστικής» Αριστεράς και της Νέας Δημοκρατίας, αποτέλεσε και η στάση του κόμματος καθώς και το ίδιο το αποτέλεσμα του δημοψηφίσματος του Ιουλίου του 2015. Ο διπολισμός αυτός, που άρχισε να διαμορφώνεται, όπως είδαμε, μετά τις εκλογές του 2012, απομάκρυνε το πολιτικό σύστημα από τα βασικά χαρακτηριστικά και τον τρόπο λειτουργίας του μεταπολιτευτικού δικομματισμού. (Γεωργιάδου & Καφέ, 2018, σ.9)

Συνοψίζοντας, οι εκλογές του 2019, αποτέλεσαν, τις εκλογές εμπέδωσης του νέου κομματικού συστήματος με κυρίαρχα κόμματα τη Νέα Δημοκρατία και τον ΣΥΡΙΖΑ. Ο Μοσχονάς (2021), καταλήγει στο παραπάνω συμπέρασμα με βάση την εκλογική θεωρία και εμπειρία άλλων χωρών, σύμφωνα με την οποία μετά από ευρείες και ραγδαίες διαδικασίες αναστοίχισης και επαναστοίχισης του κομματικού συστήματος, το «τρίτο» κόμμα που ωφελείται, παραμένει στο επίκεντρο για αρκετά χρόνια και δεν είναι εύκολο να υποκατασταθεί. Για να υποστηρίξουμε την παραπάνω θέση, μπορούμε να αντλήσουμε ένα παράδειγμα από την ελληνική εμπειρία. Συγκεκριμένα το ΠΑΣΟΚ εμφανίστηκε ως νέος παίκτης στο ελληνικό πολιτικό σύστημα στις εκλογές του 1977, οι οποίες εντάσσονται στην κατηγορία των κρίσιμων εκλογών, και κατάφερε να εδραιωθεί ως ο ένας πόλος του δικομματισμού, διατηρώντας αυτή τη δυναμική για αρκετά χρόνια έως το 2009. Παράλληλα, η διεθνής εμπειρία, έχει δείξει πως, μέσα από τη διαδικασία της επαναστοίχισης, τόσο τα, κάποτε, μεγάλα κόμματα του ευρωπαϊκού χώρου, μικραίνουν ολόένα και περισσότερο, όσο και τα ίδια τα κομματικά και πολιτικά συστήματα παρουσιάζονται κατακερματισμένα σε αρκετά γρήγορο χρονικό διάστημα. Είναι γεγονός, πως, ενδεχομένως, να έχει περάσει για τα καλά η εποχή των ισχυρών ταυτίσεων με ένα πολιτικό κόμμα και να βρισκόμαστε σε μια περίοδο όπου η δυσαρέσκεια του κοινωνικού συνόλου εκφράζεται αμεσότερα και οδηγεί στην εμφάνιση νέων κομμάτων ή στην άνοδο προϋπαρχόντων, τα οποία όμως δεν είχαν πρωταγωνιστικό ρόλο στην άσκηση της εξουσίας. (Βούλγαρης και Νικολακόπουλος, 2014, Μοσχονάς,

2021) Για τον παραπάνω λόγο, ο σημερινός δικομματισμός, ναι μεν μπορεί να χαρακτηριστεί καχεκτικός, όντας μικρότερος σε σχέση με το παρελθόν, ωστόσο, κατά πάσα πιθανότητα, θα παραμείνει έτσι καθώς με βάση τα νέα δεδομένα σε επίπεδο κομμάτων και εκλογικών συστημάτων, αυτή είναι η σύγχρονη τάση και δύσκολα μπορεί να μεταβληθεί.

Κεφάλαιο Πέμπτο

Ομοιότητες και διαφορές μεταξύ των κομμάτων του δικομματισμού σε επιλεγμένες εκλογικές περιφέρειες

Στα πλαίσια της παραπάνω συζήτησης σχετικά με την εμφάνιση μιας νέας μορφής δικομματισμού, επιλέξαμε να κάνουμε σύγκριση και να εντοπίσουμε ομοιότητες και διαφορές μεταξύ των ποσοστών που συγκέντρωσαν τα κόμματα που συγκροτούν τον δικομματισμό κατά τη δεκαετία 2009-2019. Έμφαση θα δοθεί, όπως και στην υπόλοιπη εργασία στις εκλογές του 2009, που εμφανίστηκε για τελευταία φορά ο δικομματισμός του ΠΑΣΟΚ και της Νέας Δημοκρατίας και σε αυτές του 2019, όπου όπως είδαμε ήταν οι εκλογές εμπέδωσης για το δικομματισμό της Νέας Δημοκρατίας και του ΣΥΡΙΖΑ.

Αφού σχολιάσουμε τα ποσοστά της Επικράτειας, στη συνέχεια θα γίνει αναφορά σε επιμέρους εκλογικές περιφέρειες. Πρόκειται για τις εξής εκλογικές περιφέρειες: Ηρακλείου, Αχαΐας, Λακωνίας, Σερρών και Β' Αθήνας. Η επιλογή έγινε με βάση τα εκλογικά ποσοστά των κομμάτων. Στις περιφέρειες Ηρακλείου και Αχαΐας το ΠΑΣΟΚ και ο ΣΥΡΙΖΑ συγκέντρωσαν από τα υψηλότερα ποσοστά στις εκλογές του 2009 και 2019, ενώ η ΝΔ από τα χαμηλότερά της. Το ακριβώς αντίθετο συνέβη στις περιφέρειες Λακωνίας και Σερρών, όπου η ΝΔ συγκεντρώνει τα υψηλότερα του κόμματος σε όλη την επικράτεια, ενώ ΠΑΣΟΚ (2009) και ΣΥΡΙΖΑ (2019) από τα μικρότερα. (Πίνακες 4 και 5) Η περίπτωση της Β' Αθήνας κρίνεται ιδιαίτερη και έχει χώρο και ενδιαφέρον στη μελέτη, τόσο για τις εκλογές του 2009, όσο και για αυτές του 2019, μετά το διαχωρισμό της σε 3 επιμέρους περιφέρειες (ενδιαφέρον παρουσιάζει επίσης και η σύγκριση Βόρειου Τομέα όπου κυριάρχησε η ΝΔ και Δυτικού Τομέα όπου κυριάρχησε ο ΣΥΡΙΖΑ).

Πίνακας 4. Κορυφαίες 8 εκλογικές περιφέρειες για κάθε κόμμα στις εκλογές του 2009

	ΠΑΣΟΚ (Ποσοστό/Ψήφοι)	ΝΔ (Ποσοστό/Ψήφοι)
1	Ηρακλείου (62,74%, 123.154)	Καστοριάς (50,03%, 19.028)
2	Λασιθίου (59,37%, 31.250)	Λακωνίας (47,26%, 31.166)
3	Ξάνθης (58,79%, 44.495)	Σερρών (46,77%, 74.061)
4	Ρεθύμνης (57,91%, 30.837)	Μεσσηνίας (43,26%, 54.059)
5	Δωδεκανήσου (54,93%, 64.478)	Αργολίδος (42,44, 29.802)
6	Ηλείας (54,64%, 66.840)	Πιερίας (42,27%, 40.133)
7	Ροδόπης (53,08%, 42.251)	Φλώρινας (41,63%, 17.008)
8	Αχαΐας (52,65%, 107.287)	Πέλλας (41,68%, 45.961)

Σημείωση: Αναδημοσίευση και επεξεργασία δεδομένων από: <https://www.ypes.gr/apotelesmata-ethnikon-eklogon/>

Πίνακας 5. Κορυφαίες 8 εκλογικές περιφέρειες για κάθε κόμμα στις εκλογές του 2019

	ΣΥΡΙΖΑ (Ποσοστό/Ψήφοι)	ΝΔ (Ποσοστό/Ψήφοι)
1	Ηρακλείου (43,22%, 73.940)	Καστοριάς (50,23%, 15.452)
2	Αχαΐας (40,27%, 68.588)	Λακωνίας (49,91%, 26.432)
3	Άρτας (39,94%, 19.411)	Ευρυτανίας (48,87%, 6.969)
4	Ξάνθης (39,60%, 24.059)	Σερρών (48,04%, 53.839)
5	B2 Δυτικού Τομέα Αθηνών (38,60%, 85.268)	Πιερίας (47,45%, 35.775)
6	B' Πειραιώς (38,22%, 56.264)	B1 Βόρειου Τομέα Αθηνών (45,81%, 152.558)
7	Χανίων (37,35%, 31.644)	Χίου (45,65%, 13.894)
8	Ρεθύμνης (36,99%, 17.223)	Έβρου (44,49%, 37.730)

Σημείωση: Αναδημοσίευση και επεξεργασία δεδομένων από: <https://www.ypes.gr/apotelesmata-ethnikon-eklogon/>

Επιπλέον, πέρα από τα εκλογικά ποσοστά των κομμάτων στις παραπάνω εκλογικές περιφέρειες, αυτές παρουσιάζουν και κάποιες ακόμα ιδιαιτερότητες, οι οποίες προκαλούν το ενδιαφέρον. Οι δυο από τις παραπάνω περιφέρειες αποτελούν τόπους καταγωγής για πολιτικούς που έχουν διατελέσει πρόεδροι στα κόμματά τους.

Πρόκειται για την περιφέρεια Αχαΐας, η οποία αποτελεί τόπο καταγωγής αλλά και εκλογής για τον Ανδρέα Παπανδρέου και τον Γιώργο Παπανδρέου από πλευράς ΠΑΣΟΚ και για την περιφέρεια Σερρών, τόπο καταγωγής και εκλογής τόσο για τον Κωνσταντίνο, όσο και για τον Κώστα Καραμανλή, από πλευράς Νέας Δημοκρατίας. Όσον αφορά τις δυο άλλες περιφέρειες, ο νομός Ηρακλείου και γενικότερα η περιφέρεια της Κρήτης, είναι αποδεδειγμένα γνωστό ότι αποτελούσε κύριο πολιτικό και εκλογικό προπύργιο ή κάστρο του ΠΑΣΟΚ και αποκτά ενδιαφέρον γιατί στις εκλογές του 2019, ο ΣΥΡΙΖΑ αναδείχθηκε νικητής και στους 4 επιμέρους νομούς, καταγράφοντας το υψηλότερό του ποσοστό στο νομό Ηρακλείου. Το ίδιο ισχύει και για την περιφέρεια Λακωνίας, όπου η Νέα Δημοκρατία συγκεντρώνει διαχρονικά την πλειοψηφία των ψήφων, γεγονός που την καθιστά «πολιτικό κάστρο» της Δεξιάς παράταξης. Τέλος, η περιφέρεια της Β' Αθήνας, αποτελούσε έως και τις εκλογές του 2015 την μεγαλύτερη εκλογική περιφέρεια της χώρας. Μετά τη διάσπασή της σε 3 επιμέρους περιφέρειες κατά τις εκλογές του 2019, αποκτά ακόμα μεγαλύτερο ενδιαφέρον, καθώς όχι μόνο συγκεντρώνει τους περισσότερους εκλογείς, αλλά γίνεται πιο φανερή η κατανομή της ψήφου μεταξύ των τριών τομέων, η οποία πολύ εύκολα χαρακτηρίζεται από οικονομικά και ταξικά κριτήρια.

Αρχικά, λοιπόν, όσον αφορά τα ποσοστά της Επικράτειας, όπως φαίνεται και στον Πίνακα 6, το ΠΑΣΟΚ καταγράφει μια σταδιακή πτώση έως και τις εκλογές του Ιανουαρίου του 2015, όπου κατέγραψε το ιστορικό χαμηλό 4,68% και απώλεσε περίπου 2,7 εκατομμύρια ψηφοφόρους. Στη συνέχεια, αρχικά ως Δημοκρατική Συμπαράταξη το Σεπτέμβριο του 2015 και ως Κίνημα Αλλαγής τον Ιούλιο του 2019 κατάφερε σχεδόν να διπλασιάσει το εκλογικό του ποσοστό, με την εκλογική του βάση να αγγίζει τους 457.623 ψηφοφόρους, αριθμός πολύ μακριά από το 2009.

Όσον αφορά την περίπτωση της Νέας Δημοκρατίας τα πράγματα είναι πιο απλά. Παρά την παράλληλη με το ΠΑΣΟΚ, πτώση της στις εκλογές του 2012, απώλεσε μόλις 1 εκατομμύριο ψηφοφόρους στις εκλογές του Μαΐου του 2012, τους οποίους, όμως κατάφερε να ξανακερδίσει μέσα στη δεκαετία που ακολούθησε. Το 2019, η εκλογική της βάση κινήθηκε στα επίπεδα του 2009. Αυτή τη φορά, ωστόσο, και νίκησε τις εκλογές καταφέροντας να σχηματίσει αυτοδύναμη κυβέρνηση, αλλά και, ελέω της αυξημένης αποχής σε σύγκριση με τις εκλογές του 2009 (+20% περίπου) κατάφερε να συγκεντρώσει 39,85%.

Πίνακας 6. Ποσοστά κομμάτων εξουσίας στην Επικράτεια 2009 - 2019

	Εκλογές 2009	Εκλογές 2012α	Εκλογές 2012β	Εκλογές 2015α	Εκλογές 2015β	Εκλογές 2019
ΠΑΣΟΚ/ΔΗΣΥ/ΚΙΝΑΛ (Ποσοστό/Ψήφοι)	43,92% 3.012.542	13,18 % 833.452	12,28 % 756.024	4,68 % 289.469	6,28 % 341.732	8,10% 457.623
ΝΔ (Ποσοστό/Ψήφοι)	33,47% 2.295.719	18,85 % 1.192.103	29,66 % 1.825.497	27,81 % 1.718.694	28,09 % 1.526.400	39,85% 2.251.618
ΣΥΡΙΖΑ (Ποσοστό/Ψήφοι)	4,6% 315.665	16,78 % 1.061.928	26,89 % 1.655.022	36,34 % 2.245.978	35,46 % 1.926.526	31,53% 1.781.057

Σημείωση: Αναδημοσίευση και επεξεργασία δεδομένων από: <https://www.ypes.gr/apotelesmata-ethnikon-eklogon/>

Τέλος, όσον αφορά τον ΣΥΡΙΖΑ, βλέπουμε πως το ρεύμα προς το κόμμα είναι ξεκάθαρο. Σε απόλυτους αριθμούς η άνοδος του είναι ολοφάνερη, αφού από τους 315.665 ψηφοφόρους του Οκτωβρίου του 2009, έφτασε στην υψηλότερη εκλογική του βάση με 2.245.978 ψηφοφόρους και 36,34% τον Ιανουάριο του 2015, όπου και κέρδισε τις εκλογές. Παρατηρώντας και διαβάζοντας τον Πίνακα 6, κατανοούμε πως η πτώση του ΠΑΣΟΚ και η άνοδος του ΣΥΡΙΖΑ είναι παράλληλες (τον Ιανουάριο του 2015 το ΠΑΣΟΚ λαμβάνει τις λιγότερες ψήφους στην ιστορία του και αντίστοιχα ο ΣΥΡΙΖΑ τις περισσότερες) και πως η Νέα Δημοκρατία, με εξαίρεση την περίοδο 2009-2012 κινείται σε σχεδόν σταθερά επίπεδα, χωρίς ακραίες διαφοροποιήσεις. Είμαστε σε θέση να κατανοήσουμε πως αρκετοί ψηφοφόροι του ΠΑΣΟΚ κινήθηκαν προς τον ΣΥΡΙΖΑ, παρόλα αυτά βλέπουμε πως ναι μεν το ΠΑΣΟΚ αντικαταστάθηκε στον έναν πόλο του δικομματισμού, αλλά ο ΣΥΡΙΖΑ δεν έχει καταφέρει (ακόμα;) να φτάσει τη δυναμική του κινήματος. Εξάλλου το ποσοστό νίκης του στις εκλογές του 2015 είναι πιο κοντά στα αντίστοιχα ποσοστά της ΝΔ τόσο το 2009, όσο και το 2019.

Ο Πίνακας 7, παρουσιάζει τις επιδόσεις των 3 κομμάτων που μας απασχολούν στις εκλογές της τελευταίας δεκαετίας στην περιφέρεια Ηρακλείου. Όπως βλέπουμε η πτώση του ΠΑΣΟΚ, παρά το γεγονός ότι το Ηράκλειο αποτελούσε για χρόνια εκλογικό προπύργιό του, ήταν απότομη αφού έχασε μέσα σε 3 χρόνια (2009-2012) τα 2/3 της δύναμής του. Παρόλα αυτά η γενικότερη κρίση του κομματικού συστήματος σε συνδυασμό με το υψηλό ποσοστό της αποχής (κοντά στο 35%) διατήρησαν το ΠΑΣΟΚ στην πρώτη θέση στην εν λόγω περιφέρεια. Συγκεκριμένα, το Ηράκλειο ήταν μόλις μια από τις 4 συνολικά εκλογικές περιφέρειες που κατέκτησε το

ΠΑΣΟΚ¹⁵. Επιπλέον, σημαντικό στοιχείο για τη γενικότερη συζήτηση περί δικομματισμού είναι το γεγονός πως τη δεύτερη θέση σε αυτές τις εκλογές κατέκτησε ο ΣΥΡΙΖΑ. Κατά τις επόμενες εκλογές η επίδοση του ΠΑΣΟΚ ακολουθεί και την επίδοση της επικράτειας, κινούμενη καθοδικά έως τον Ιανουάριο του 2015 και στη συνέχεια, ανακτώντας κάποιες ελάχιστες δυνάμεις, που σε καμία περίπτωση δεν θυμίζουν το ΠΑΣΟΚ του 2009.

Πίνακας 7. Ποσοστά κομμάτων εξουσίας στην εκλογική περιφέρεια Ηρακλείου 2009 - 2019

	Εκλογές 2009	Εκλογές 2012α	Εκλογές 2012β	Εκλογές 2015α	Εκλογές 2015β	Εκλογές 2019
ΠΑΣΟΚ/ΔΗΣΥ/ΚΙΝΑΛ (Ποσοστό/Ψήφοι)	62,74 % 123.154	19,23 % 34.250	18,61 % 32.005	5,91 % 10.464	9,72 % 15.062	11,38 % 19.471
ΝΔ (Ποσοστό/Ψήφοι)	23,70 % 46.519	9,13 % 16.260	20,05 % 34.491	18,53 % 32.835	20,33 % 31.502	30,15 % 51.579
ΣΥΡΙΖΑ (Ποσοστό/Ψήφοι)	3,71 % 7.276	15,90 % 28.324	33,61 % 57.816	47,85 % 84.768	45,21 % 70.034	43,22 % 73.940

Σημείωση: Αναδημοσίευση και επεξεργασία δεδομένων από: <https://www.ypes.gr/apotelesmata-ethnikon-eklogon/>

Η περίπτωση της Νέας Δημοκρατίας, πέρα από την εκλογική καθίζηση του Μαΐου του 2012 όπου καταλαμβάνει την τρίτη θέση, πίσω ακόμα και από τον ΣΥΡΙΖΑ, δεν παρουσιάζει ιδιαίτερες διαφοροποιήσεις. Κινείται σταθερά με ποσοστά κοντά στο 20% στην περιφέρεια με μια εκλογική βάση περίπου 30.000 ψηφοφόρων. Στις εκλογές του 2019, στις οποίες και νίκησε, καταγράφει ένα σημαντικό, για τα δεδομένα της περιφέρειας, ποσοστό περίπου 30%, αλλά και πάλι δεν καταφέρνει να αναδειχθεί πρώτο κόμμα. Το ρεύμα των ψηφοφόρων του ΠΑΣΟΚ που κινούνται προς το χώρο του ΣΥΡΙΖΑ είναι ολοφάνερο. Σε αυτό μπορεί να προστεθεί και η γενικότερη αντι-Δεξιά στάση των πρώην ψηφοφόρων του ΠΑΣΟΚ, οι οποίοι φαίνεται να προτιμούν το συγγενή ιδεολογικά ΣΥΡΙΖΑ, παρά τη χρόνια αντίπαλη συντηρητική παράταξη. Τέλος, τα αυξημένα ποσοστά της Νέας Δημοκρατίας το 2019, ενδεχομένως είναι και απόρροια της ιδιαίτερης καταγωγής του Κυριάκου Μητσοτάκη από το νησί της Κρήτης.

¹⁵ Εντύπωση προκαλεί και παράλληλα επιβεβαιώνει το χαρακτηρισμό ως προπύργιο το γεγονός ότι οι 3 από τις 4 εκλογικές περιφέρειες βρίσκονται στην Κρήτη. Οι άλλες 3 είναι οι: Ρεθύμνης, Λασιθίου και Ροδόπης.

Όσον αφορά τον ΣΥΡΙΖΑ, η περίπτωση του έχει ενδιαφέρον και σε αυτή την περιφέρεια. Από 7.276 ψηφοφόρους το 2009 δείχνει να παγιώνει τη δυναμική του κοντά στους 70.000 ψηφοφόρους κατά τις δυο τελευταίες εκλογικές αναμετρήσεις (Σεπτέμβριος 2015 και Ιούλιος 2019). Το υψηλότερο ποσοστό του, όπως και στην Επικράτεια, απέσπασε και εδώ τον Ιανουάριο του 2015, όπου και το ΠΑΣΟΚ καταγράφει το μικρότερο του, αντίστοιχα. Η εισροή ψηφοφόρων από το ΠΑΣΟΚ φαίνεται από τα ποσοστά, ωστόσο σε καμία περίπτωση δεν είναι ολοκληρωτική. Το ΠΑΣΟΚ από τη μια διατηρεί κάποιες δυνάμεις (περίπου 20.000 ψηφοφόροι το 2019, με την περιφέρεια Ηρακλείου να αποτελεί τρίτη κατά σειρά περιφέρεια σε απόλυτους αριθμούς ψήφων για το ΠΑΣΟΚ). Βλέπουμε, λοιπόν, πως παρά το γεγονός πως ο ΣΥΡΙΖΑ αποκτά μια δυναμική παρουσία σε όλο το νησί της Κρήτης, δεν έχει καταφέρει να καταλάβει ολοκληρωτικά τον πολιτικό χώρο του ΠΑΣΟΚ, το οποίο συγκεντρώνει ένα σημαντικό ποσοστό της τάξης του 11%. Τέλος, άλλη μια απόδειξη αυτής της δυναμικής είναι το γεγονός πως παρά την ήττα στις εκλογές του 2019, συγκέντρωσε υψηλότερα ποσοστά από τη Νέα Δημοκρατία και στις 4 εκλογικές περιφέρειες του νησιού.

Σε παρόμοια επίπεδα κινούνται και οι επιδόσεις στην περιφέρεια Αχαΐας, όπως φαίνεται και στον Πίνακα 8. Το ΠΑΣΟΚ βλέπει 80.000 ψηφοφόρους του να οδηγούνται σε άλλες επιλογές το Μάιο του 2012, καταγράφει το χαμηλότερο ποσοστό του και εδώ τον Ιανουάριο του 2015 (το οποίο είναι ίδιο με το ποσοστό του ΣΥΡΙΖΑ στις εκλογές του 2009 – 3,89%) και στη συνέχεια, σταθεροποιείται κοντά στο 8-9%, καταγράφοντας πτώση κοντά στο 40% κατά την τελευταία δεκαετία από το 2009. Σε αυτό το σημείο αξίζει να αναφέρουμε, λόγω της ιδιαιτερότητας της περιοχής, πως στις εκλογές του Ιανουαρίου του 2015, τρίτο κόμμα στην περιφέρεια Αχαΐας αναδείχθηκε το Κίνημα Δημοκρατών Σοσιαλιστών του Γιώργου Παπανδρέου με 5,87% και 10.924 ψήφους, δηλώνοντας έτσι την ισχυρή θέση που κατέχει ο πρώην πρωθυπουργός στην τοπική κοινωνία της Αχαΐας, σε αντίθεση με το ΠΑΣΟΚ. Ωστόσο, στις επόμενες εκλογές του Σεπτεμβρίου του 2015, όπου το ΚΙΔΗΣΟ δεν συμμετείχε, βλέπουμε μεν τα ποσοστά του ΠΑΣΟΚ (συμμετείχε ως Δημοκρατική Συμπαράταξη μαζί με τη ΔΗΜΑΡ) να αυξάνονται, αλλά μόλις για 4.000 ψήφους.

Πίνακας 8. Ποσοστά κομμάτων εξουσίας στην εκλογική περιφέρεια Αχαΐας 2009 - 2019

	Εκλογές 2009	Εκλογές 2012α	Εκλογές 2012β	Εκλογές 2015α	Εκλογές 2015β	Εκλογές 2019
ΠΑΣΟΚ/ΔΗΣΥ/ΚΙΝΑΛ (Ποσοστό/Ψήφοι)	52,65 % 107.287	14,11 % 26.600	13,49 % 24.458	3,89 % 7.241	7,63 % 12.241	8,91 % 15.176
ΝΔ (Ποσοστό/Ψήφοι)	28,99 % 59.082	17,54 % 33.058	25,66 % 46.500	20,59 % 38.292	22,37 % 35.881	32,43 % 55.235
ΣΥΡΙΖΑ (Ποσοστό/Ψήφοι)	3,89 % 7.921	21,82 % 41.130	32,17 % 58.316	43,07 % 80.077	41,47 % 66.501	40,27 % 68.588

Σημείωση: Αναδημοσίευση και επεξεργασία δεδομένων από: <https://www.ypes.gr/apotelesmata-ethnikon-eklogon/>

Η Νέα Δημοκρατία επίσης δεν παρουσιάζει διαφοροποιήσεις από τον «κανόνα» που είδαμε και στην περιφέρεια Ηρακλείου. Βρίσκεται σταθερά στη δεύτερη θέση, σε όλη τη διάρκεια της δεκαετίας με ποσοστά που κυμαίνονται κοντά στο 20% με ένα μέσο όρο περίπου 38 χιλιάδων ψηφοφόρων. Εκλογική εκτίναξη σημείωσε το 2019, όπου παρά το ότι κέρδισε τις εκλογές στην επικράτεια και συγκέντρωσε 32,43% και 55.235 χιλιάδες ψηφοφόρους στην Αχαΐα, πάλι βρίσκεται στη δεύτερη θέση, πίσω από τον ΣΥΡΙΖΑ.

Τέλος, ο ΣΥΡΙΖΑ και σε αυτή την παραδοσιακά πράσινη περιφέρεια, είδε τα ποσοστά του να εκτινάσσονται και από την τέταρτη θέση του 2009, να βρίσκεται σταθερά πρώτος από το Μάιο του 2012, αυξάνοντας τα ποσοστά του έως τον Ιανουάριο του 2015 και καταγράφοντας μια σταθεροποίηση στο 40% περίπου και τους 66.000 ψηφοφόρους από το Σεπτέμβρη του 2015 και έπειτα. Και σε αυτή την περίπτωση η δυναμική του δεν αγγίζει τα ποσοστά και την εκλογική βάση του ΠΑΣΟΚ του 2009, αλλά καταγράφει μια σταθερή πορεία σε μια πρώην πασοκική περιφέρεια, όπου και η Νέα Δημοκρατία έχει μείνει σταθερή. Επιπλέον, η σταδιακή άνοδος της επίδοσής του, δεν δείχνει να επηρεάστηκε ιδιαίτερα από το ΚΙΔΗΣΟ τον Ιανουάριο του 2015 καθώς παρά τις 10.000 ψήφους του κινήματος του Γ. Παπανδρέου, ο ΣΥΡΙΖΑ αύξησε την επιρροή του από τον Ιούνιο του 2012 κατά, περίπου, 22.000 ψήφους.

Η περίπτωση της εκλογικής περιφέρειας Λακωνίας είναι διαφορετική. Εδώ κυριαρχεί ιστορικά το κόμμα της Νέας Δημοκρατίας, καταγράφοντας ακόμη και διπλάσια ποσοστά από το δεύτερο σε εκλογική δύναμη συνδυασμό. Ωστόσο ούτε αυτή η εκλογική περιφέρεια ξεφεύγει από τη διαδικασία αποστοίχισης του

κομματικού συστήματος. Βλέπουμε, λοιπόν, στον Πίνακα 9, πως, μεταξύ των εκλογών του Οκτωβρίου 2009 και Μαΐου 2012, το ποσοστό της Νέας Δημοκρατίας και του ΠΑΣΟΚ μειώνεται, ενώ του ΣΥΡΙΖΑ δείχνει μια ανοδική τάση.

Συγκεκριμένα, η Νέα Δημοκρατία, έχοντας λάβει το ισχυρό 47,26% το 2009, πέφτει στο 32,88% το Μάιο του 2012. Παρόλα αυτά, και τα υπόλοιπα χρόνια διατηρεί τις δυνάμεις της μεταξύ 35% και 40%, όντας σταθερά πρώτο κόμμα στην εν λόγω περιφέρεια. Τον Ιούλιο του 2019 την κερδίζει με το εμφατικό 49,91%, αλλά με σχεδόν 5.000 ψηφοφόρους λιγότερο από ότι το 2009.

Πίνακας 9. Ποσοστά κομμάτων εξουσίας στην εκλογική περιφέρεια Λακωνίας 2009 - 2019

	Εκλογές 2009	Εκλογές 2012α	Εκλογές 2012β	Εκλογές 2015α	Εκλογές 2015β	Εκλογές 2019
ΠΑΣΟΚ/ΔΗΣΥ/ΚΙΝΑΛ	36,47 %	15,38 %	14,60 %	11,00 %	12,41 %	14,39 %
(Ποσοστό/Ψήφοι)	24.053	8.923	8.343	5.991	6.227	7.621
ΝΔ	47,26 %	32,88 %	40,99 %	35,79 %	37,54 %	49,91 %
(Ποσοστό/Ψήφοι)	31.166	19.080	23.431	19.498	18.837	26.432
ΣΥΡΙΖΑ	2,84 %	10,85 %	17,47 %	26,51 %	23,07 %	19,63 %
(Ποσοστό/Ψήφοι)	1.875	6.295	9.988	14.444	11.574	10.397

Σημείωση: Αναδημοσίευση και επεξεργασία δεδομένων από: <https://www.ypes.gr/apotelesmata-ethnikon-eklogon/>

Η περίπτωση του ΠΑΣΟΚ ακολουθεί παρόμοια πορεία και με τις προηγούμενες περιφέρειες της ανάλυσης μας. Η πτωτική πορεία του συνεχίζεται όλη την περίοδο από το Μάιο του 2012 έως τον Ιανουάριο του 2015, ενώ στις επόμενες δυο εκλογικές αναμετρήσεις ανακτά κάπως δυνάμεις και καθιερώνεται λίγο πιο κάτω από τα επίπεδα του Μαΐου του 2012. Επιπλέον, αξίζει να αναφέρουμε πως το 11% του Ιανουαρίου και το 12,41% του Σεπτεμβρίου του 2015 αποτέλεσαν το πρώτο και το δεύτερο καλύτερο ποσοστό του, αντίστοιχα. Το γεγονός αυτό, έχει τη δική του σημασία, καθώς η Λακωνία ιστορικά αποτελούσε την ασθενέστερη περιφέρεια του ΠΑΣΟΚ και ένα προπύργιο της Δεξιάς. Το παραπάνω δικαιολογείται, λόγω της ισχυρής παρουσίας του τοπικού υποψηφίου Λ. Γρηγοράκου, ο οποίος είχε στενές σχέσεις με τοπικούς φορείς και παράγοντες. (Κουστένης, 2018)

Ο ΣΥΡΙΖΑ, από την άλλη, καταγράφει και εδώ, σε μια αμιγώς «μπλε» εκλογική περιφέρεια τα καλύτερά του ποσοστά τον Ιανουάριο του 2015, όπου το ΠΑΣΟΚ καταγράφει τη χειρότερή του επίδοση. Από τον Ιούνιο του 2012 βρίσκεται

μόνιμα στη δεύτερη θέση, όπου με εξαίρεση τις διπλές εκλογές του 2015, δεν καταγράφει σημαντικές αποκλίσεις με το ΠΑΣΟΚ.

Μια ακόμα περιφέρεια-προπύργιο για το κόμμα της Νέας Δημοκρατίας είναι η γενέτειρα του ιδρυτή της, η περιφέρεια Σερρών (Πίνακας 10). Παρά την πρωτοκαθεδρία της συντηρητικής παράταξης, οι εκλογές του Μαΐου 2012 τη βρίσκουν αποδυναμωμένη κατά 34.000 περίπου ψηφοφόρους. Ωστόσο, αυτό δεν μοιάζει ιδιαίτερα ανησυχητικό λόγω της αποδεδειγμένης αποστοίχισης του εκλογικού τοπίου και της ολοένα και αυξανόμενης αποχής. Κατά την τριετία 2012 – 2015 το κόμμα μένει σταθερά πρώτο, με ποσοστά κοντά στο 35% με 40%, με καλύτερη επίδοση αυτή του Ιουνίου του 2012. Στις εκλογές του 2019 καταγράφει το υψηλότερο ποσοστό της (48,04%), ωστόσο σε απόλυτους αριθμούς η εκλογική της βάση πλησιάζει περισσότερο σε αυτή του Ιουνίου 2012, παρά του Οκτωβρίου 2009.

Πίνακας 10. Ποσοστά κομμάτων εξουσίας στην εκλογική περιφέρεια Σερρών 2009 - 2019

	Εκλογές 2009	Εκλογές 2012α	Εκλογές 2012β	Εκλογές 2015α	Εκλογές 2015β	Εκλογές 2019
ΠΑΣΟΚ/ΔΗΣΥ/ΚΙΝΑΛ	37,10 %	15,94 %	14,90 %	6,20 %	7,00 %	8,68 %
(Ποσοστό/Ψήφοι)	58.753	21.350	19.276	7.742	7.824	9.725
ΝΔ	46,77 %	30,06 %	40,14 %	37,44 %	35,21 %	48,04 %
(Ποσοστό/Ψήφοι)	74.061	40.251	51.947	46.785	39.370	53.839
ΣΥΡΙΖΑ	2,52 %	9,15 %	16,34 %	26,24 %	29,08 %	23,25 %
(Ποσοστό/Ψήφοι)	3.984	12.253	21.146	32.784	32.515	26.055

Σημείωση: Αναδημοσίευση και επεξεργασία δεδομένων από: <https://www.ypes.gr/apotelesmata-ethnikon-eklogon/>

Όσον αφορά την περίπτωση του ΠΑΣΟΚ, αυτή ακολουθεί το ίδιο μοτίβο, δηλαδή γνωρίζει σημαντική μείωση των ποσοστών του μεταξύ των εκλογών του 2009 και του Μαΐου του 2012. Έπειτα συνεχίζει την πτωτική πορεία μέχρι τις εκλογές του Ιανουαρίου του 2015, όπου καταγράφει απώλεια σχεδόν 12.000 ψηφοφόρων. Στις δεύτερες εκλογές του 2015 τα ποσοστά του είναι αρκετά σταθερά και παρόμοια με τον Ιανουάριο, ενώ τον Ιούλιο του 2019 καταγράφει άνοδο μόλις 2.000 ψηφοφόρων.

Όσον αφορά τον ΣΥΡΙΖΑ, εδώ, σε αντίθεση με άλλες εκλογικές περιφέρειες, καταγράφει τα μεγαλύτερά του ποσοστά το Σεπτέμβριο του 2015. Ωστόσο, σε απόλυτους αριθμούς και εδώ απέσπασε τους περισσότερους ψηφοφόρους τον Ιανουάριο της ίδιας χρονιάς, την ίδια στιγμή που το ΠΑΣΟΚ συγκέντρωνε τους

λιγότερους. Σημαντική στιγμή για το κόμμα της ριζοσπαστικής αριστεράς μπορεί να θεωρηθεί το αποτέλεσμα των εκλογών του Σεπτεμβρίου 2015, όπου μείωσε τη διαφορά με την προπορευόμενη Νέα Δημοκρατία στο 6.13% και στους 6.855 ψηφοφόρους, κάτι που δεν είχε καταφέρει ούτε το ΠΑΣΟΚ το 2009. Βέβαια, η διαφορά αυτή δεν κράτησε για πολύ καθώς εκτινάχθηκε τον Ιούλιο του 2019 στο 24,79% και σχεδόν διπλάσιους ψηφοφόρους για τη Νέα Δημοκρατία. Το γεγονός αυτό εξηγείται καθώς μεταξύ των δυο εκλογικών αναμετρήσεων μεσολάβησε η υπογραφή της «Συμφωνίας των Πρεσπών», που επηρέασε σε μεγάλο βαθμό την ψήφο των κατοίκων στις περιοχές της Μακεδονίας. (GPSG, 2029, σ.21, Κουστένης, 2020)

Για το τέλος, αφήσαμε τη μεγαλύτερη εκλογική περιφέρεια της χώρας, τη Β' Αθηνών, η οποία παρουσιάζει ισχυρά χαρακτηριστικά κοινωνικής, ταξικής και οικονομικής στρωμάτωσης της ψήφου και επιπλέον, έχει το χαρακτηριστικό της διάσπασης κατά τις τελευταίες εκλογές του Ιουλίου 2019.

Όπως φαίνεται και στον Πίνακα 11 το ΠΑΣΟΚ που ήταν κυρίαρχο στην εν λόγω περιφέρεια κατά τις εκλογές του 2009 συγκεντρώνοντας ένα ποσοστό (40,23%) κοντά στο εθνικό ποσοστό του, είδε τη δύναμή του να μειώνεται απότομα. Από 408.837 ψηφοφόρους το 2009, έφτασε στο ιστορικά χαμηλό 3,4% του Ιανουαρίου 2015 με 34.487 ψηφοφόρους. Η δημιουργία της Δημοκρατικής Συμπράταξης και η κάθοδος μαζί με τη ΔΗΜΑΡ στις εκλογές του Σεπτεμβρίου της ίδιας χρονιάς, δεν άλλαξαν την κατάσταση, αφού το ποσοστό αυξήθηκε μόλις 1,2% και οι εκλογείς κατά 10.000. Το 2019 (Πίνακας 12) το Κίνημα Αλλαγής, πλέον, κινήθηκε σε παρόμοια επίπεδα λαμβάνοντας κατά μέσο όρο ένα ποσοστό της τάξης του 6,65% και συνολικά 58.673 ψηφοφόρους και από τις 3 νέες εκλογικές περιφέρειες.

Πίνακας 11. Ποσοστά κομμάτων εξουσίας στην εκλογική περιφέρεια Β' Αθηνών 2009 – 2015β

	Εκλογές 2009	Εκλογές 2012α	Εκλογές 2012β	Εκλογές 2015α	Εκλογές 2015β
ΠΑΣΟΚ/ΔΗΣΥ (Ποσοστό/Ψήφοι)	40,23 % 408.837	9,07 % 92.897	8,54 % 85.342	3,40 % 34.887	4,64 % 41.446
ΝΔ (Ποσοστό/Ψήφοι)	26,62 % 270.562	12,40 % 126.944	26,22 % 261.917	25,66 % 263.441	27,38 % 244.480
ΣΥΡΙΖΑ (Ποσοστό/Ψήφοι)	7,40 % 75.251	21,82 % 223.411	31,43 % 313.956	37,09 % 380.701	35,21 % 314.376

Σημείωση: Αναδημοσίευση και επεξεργασία δεδομένων από: <https://www.ypes.gr/apotelesmata-ethnikon-eklogon/>

Αντίθετα, το κόμμα της Νέας Δημοκρατίας, ενώ είδε την εκλογική του βάση και τα ποσοστά του να μειώνονται σχεδόν στο ήμισυ μεταξύ των εκλογών του 2009 και του Μαΐου του 2012, γρήγορα ανέκαμψε και διατήρησε τη δύναμή του κοντά στο 25% (και συνακόλουθα κοντά στα επίπεδα του 2009) καθ' όλη τη διάρκεια της δεκαετίας της κρίσης. Όσον αφορά τις εκλογές του 2019 (Πίνακας 12), σημείωσε εκλογική εκτίναξη αφού έλαβε κατά μέσο όρο ένα ποσοστό κοντά στο 40% και συνολικούς εκλογείς 362.793. Εάν δεν είχε τριχοτομηθεί η εκλογική περιφέρεια, η Νέα Δημοκρατία θα ήταν πρώτη με διαφορά από τον ΣΥΡΙΖΑ περίπου 5%. Παρόλα αυτά, από τις 3 νέες εκλογικές περιφέρειες κυριάρχησε μόνο στις 2, στο Βόρειο και στο Νότιο τομέα Αθηνών, όπου στο μεν Βόρειο νίκησε κατά κράτος τον ΣΥΡΙΖΑ με μια διαφορά 17,59%, ενώ στο Νότιο τα ποσοστά των δυο κομμάτων ήταν αρκετά

Πίνακας 12. Ποσοστά κομμάτων εξουσίας στην εκλογική περιφέρεια Β' Αθηνών (B1-B2-B3) 2019

	B1' Βόρειου Τομέα	B2' Δυτικού Τομέα	B3' Νότιου Τομέα	Μ.Ο Ποσοστών
KINAA (Ποσοστό/Ψήφοι)	5,59 % 18.615	8,65 % 19.100	5,72 % 20.958	6,65 % 58.673
ΝΔ (Ποσοστό/Ψήφοι)	45,81 % 152.558	29,69 % 65.590	39,49 % 144.645	38,33% 362.793
ΣΥΡΙΖΑ (Ποσοστό/Ψήφοι)	28,22 % 93.992	38,60 % 85.268	32,03 % 117.296	32,95 % 296.556

Σημείωση: Αναδημοσίευση και επεξεργασία δεδομένων από: <https://www.ypes.gr/apotelesmata-ethnikon-eklogon/> κοντά. Το γεγονός αυτό, αποτελεί μια σαφή ταξική αποτύπωση της ψήφου, αφού τα κατά βάση λαϊκά και χαμηλότερου εισοδήματος κοινωνικά στρώματα που κατοικούν στις γειτονιές του Δυτικού τομέα, επέλεξαν ΣΥΡΙΖΑ με μια διαφορά 9%.

Η περίπτωση ΣΥΡΙΖΑ, παρουσιάζει και στο επίπεδο της Β' Αθήνας, αρκετό ενδιαφέρον, καθώς και εδώ, η άνοδος του ήταν ραγδαία. Από μια δεξαμενή 75.251 εκλογέων τον Οκτώβριο του 2009 έφτασε σταδιακά στους 380.701 τον Ιανουάριο του 2015 και στους 296.556 τον Ιούλιο του 2019. Όπως και στις προηγούμενες περιφέρειες, η άνοδος του είναι σχεδόν παράλληλη με την πτώση του ΠΑΣΟΚ, χωρίς όμως να έχει καταφέρει να ενσωματώσει την πλήρη δυναμική του κινήματος. Παρόλα αυτά η εισροή πρώην ψηφοφόρων του ΠΑΣΟΚ είναι αρκετά φανερή, όπως και η κυριαρχία του σε μια εκλογική περιφέρεια στην οποία το ΠΑΣΟΚ εμφανιζόταν

ιδιαίτερα ισχυρό, κυρίως στα Δυτικά προάστια. Επιπλέον, τον Ιανουάριο του 2015 καταγράφεται τόσο το μεγαλύτερο ποσοστό του ΣΥΡΙΖΑ (37,09%) στη Β' Αθήνας, όσο και το μικρότερο του ΠΑΣΟΚ (3,40%).

Όσον αφορά τις εκλογές του 2019, η πλήρης επικράτηση επί της Νέας Δημοκρατίας στις λαϊκές γειτονιές του λεκανοπεδίου έχει ιδιαίτερη σημασία για τη δυναμική του ΣΥΡΙΖΑ, καθώς και για τη θέση που καταλαμβάνει στον έτερο πόλο του δικομματισμού. Επιπλέον, η τριχοτόμηση της εκλογικής περιφέρειας, ενδεχομένως να βοήθησε τον ΣΥΡΙΖΑ από άποψη κατανομής των κοινοβουλευτικών εδρών, αφού αυτές δεν κατανεμήθηκαν σε μια ενιαία περιφέρεια αλλά σε τρεις, εκ των οποίων ο ΣΥΡΙΖΑ κέρδισε το Δυτικό Τομέα με διαφορά 9%. Τέλος, ένα ακόμα στοιχείο που ενισχύει την άποψη περί νέου δικομματισμού και αντικατάστασης του ΠΑΣΟΚ με τον ΣΥΡΙΖΑ, είναι και η παρόμοια κατανομή των ποσοστών των δυο κομμάτων. Συγκεκριμένα, στο Βόρειο Τομέα και τα δυο κόμματα συγκεντρώνουν το χαμηλότερο ποσοστό τους. Στο Νότιο τομέα, η επίδοση τους είναι λίγο καλύτερη, με τον ΣΥΡΙΖΑ να βρίσκεται αρκετά κοντά στη Νέα Δημοκρατία. Στο Δυτικό τομέα, όμως, ΣΥΡΙΖΑ και ΚΙΝΑΛ συγκεντρώνουν τα μεγαλύτερα ποσοστά τους εντός του λεκανοπεδίου, δείχνοντας έτσι την κατεύθυνση της ψήφου προς έναν πολιτικό χώρο που άλλοτε κυριαρχούσε το ΠΑΣΟΚ και τώρα τα ηνία έχει αναλάβει ο ΣΥΡΙΖΑ.

Με βάση την παραπάνω προσέγγιση και με αφορμή την παρόμοια κατανομή των ψήφων του ΣΥΡΙΖΑ και του ΠΑΣΟΚ, έναντι της Νέας Δημοκρατίας, σε συγκεκριμένες εκλογικές περιφέρειες, είναι εύκολο να επανέρθουμε στην άποψη που παρουσιάστηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο, σχετικά με την επικράτηση των κεντροαριστερών δυνάμεων έναντι των δεξιών, στη μακρά διάρκεια του ελληνικού πολιτικού συστήματος. (Μοσχονάς, 2021) Γι' αυτό το λόγο στους Πίνακες 13 και 14 προβαίνουμε στην εξής ποσοστιαία σύγκριση, στις υπό μελέτη εκλογικές περιφέρειες. Για να κατανοήσουμε τη δυναμική των έτερων πολιτικών χώρων, αλλά ενδεχομένως και τις τάσεις ιδεολογικής και πολιτικής σύγκλισης μεταξύ των κομμάτων, παρουσιάζουμε από τη μία τα ποσοστά της Νέας Δημοκρατίας ως κύριου εκπροσώπου της Δεξιάς, και το αθροιστικό ποσοστό του ΠΑΣΟΚ και του ΣΥΡΙΖΑ, τα οποία κινούνται σε συγγενείς πολιτικούς χώρους της κεντροαριστεράς, και όπως είδαμε οι περιοχές που παραδοσιακά εξέφραζε το ΠΑΣΟΚ τείνουν να περνάνε υπό την επιρροή του ΣΥΡΙΖΑ.

Πίνακας 13. Σύγκριση ποσοστών κομμάτων εξουσίας Δεξιάς (ΝΔ) – Αντι-δεξιάς (ΠΑΣΟΚ/ΔΗΣΥ/ΚΙΝΑΛ – ΣΥΡΙΖΑ) την περίοδο 2009-2019 στις υπό μελέτη εκλογικές περιφέρειες

	Εκλογές 2009		Εκλογές 2012α		Εκλογές 2012β		Εκλογές 2015α		Εκλογές 2015β		Εκλογές 2019	
	ΠΑΣΟΚ - ΣΥΡΙΖΑ	ΝΔ	ΠΑΣΟΚ - ΣΥΡΙΖΑ	ΝΔ	ΠΑΣΟΚ - ΣΥΡΙΖΑ	ΝΔ	ΠΑΣΟΚ - ΣΥΡΙΖΑ	ΝΔ	ΔΗΣΥ - ΣΥΡΙΖΑ	ΝΔ	ΚΙΝΑΛ - ΣΥΡΙΖΑ	ΝΔ
Επικράτεια	48,52%	33,47%	29,96%	18,85%	39,14%	29,66%	41,02%	27,81%	41,74%	28,09%	39,63%	39,85%
Ηρακλείου	66,45%	23,70%	35,13%	9,13%	52,22%	20,05%	53,76%	18,53%	54,93%	20,33%	54,60%	30,15%
Αχαΐας	56,54%	28,99%	35,93%	17,54%	45,66%	25,66%	46,96%	20,59%	49,10%	22,37%	49,18%	32,43%
Λακωνίας	39,31%	47,26%	26,23%	32,88%	32,07%	40,99%	37,51%	35,79%	35,48%	37,51%	31,02%	49,91%
Σερρών	39,62%	46,77%	25,09%	30,06%	31,24%	40,14%	32,44%	37,44%	36,08%	35,21%	31,93%	48,04%
Β' Αθήνας	47,70%	26,62%	30,89%	12,40%	39,97%	26,22%	40,49%	25,66%	39,85%	27,38%	*	*

Σημείωση: *Βλ. Πίνακα 14 Αναδημοσίευση και επεξεργασία δεδομένων από: <https://www.ypes.gr/apotelesmata-ethnikon-eklogon/>

Στον Πίνακα 13, λοιπόν, παρατηρούμε πως στο σύνολο, σχεδόν, των υπό μελέτη εκλογικών περιφερειών διαμορφώνεται ένα ισχυρό αντι-Δεξιό ρεύμα, το οποίο σε περίπτωση που συμμετείχε από κοινού στις εκλογές θα ήταν σε θέση να καθηλώσει τη Νέα Δημοκρατία στη δεύτερη θέση. Το γεγονός αυτό διαφαίνεται και από τα αθροιστικά ποσοστά του ΠΑΣΟΚ και του ΣΥΡΙΖΑ στην Επικράτεια, καθ' όλη τη διάρκεια της περιόδου 2009-2019, ακόμα και στις τρεις εκλογικές αναμετρήσεις τις οποίες εν τέλει κέρδισε η συντηρητική παράταξη. Η δυναμική της αντι-Δεξιάς αποτυπώνεται και στο εκλογικό αποτέλεσμα του Ιουλίου του 2019 όπου το ποσοστό της Νέας Δημοκρατίας είναι ελάχιστα υψηλότερο (+0,22%) από το αντίστοιχο άθροισμα των δυο άλλων κομμάτων. Μάλιστα, αν αναγάγουμε αυτή τη σύγκριση στο σύνολο του ελληνικού κοινοβουλίου, όπως αυτό διαμορφώθηκε μετά τις εκλογές του 2019, παρατηρούμε εύκολα πως τα κόμματα που κινούνται στα αριστερά της Νέας Δημοκρατίας συγκεντρώνουν μεγαλύτερο ποσοστό σε σχέση με την ευρύτερη Δεξιά. Επιπλέον, σε αυτό το σημείο αξίζει να αναφέρουμε, πως κατά τις εκλογές του 2019 και τα τρία κόμματα μαζί συγκέντρωσαν ποσοστό 79,48%, ποσοστό που είναι κατά 2% μεγαλύτερο από το ποσοστό του παλαιού δικομματισμού κατά τις εκλογές του 2009 καθώς και κατά περίπου 0,5% μικρότερο από το αντίστοιχο του 2007.

Όσον αφορά τις επιμέρους περιφέρειες και αρχικά την περιφέρεια Ηρακλείου, η κυριαρχία του αντι-Δεξιού αισθήματος και της Κεντροαριστεράς, γενικότερα, είναι ξεκάθαρη. Όπως είδαμε και προηγουμένως, η Νέα Δημοκρατία, σε όλη τη διάρκεια της περιόδου βρισκόταν στη δεύτερη θέση, με εξαίρεση τις εκλογές του Μαΐου του 2012, όπου κατέλαβε την τρίτη. Το ΠΑΣΟΚ και ο ΣΥΡΙΖΑ συγκέντρωσαν τη μεγαλύτερη διαφορά τους από τη Νέα Δημοκρατία στις εκλογές του 2009 (+42,75%), γεγονός που οφείλεται αποκλειστικά στην ευρεία νίκη και επικράτηση του ΠΑΣΟΚ και την αμέσως επόμενη, στις εκλογές του Ιανουάριου του 2015 (+35,23%), στις οποίες επικράτησε για πρώτη φορά ο ΣΥΡΙΖΑ. Συνολικά, βλέπουμε πως πρόκειται για μια περιφέρεια με ξεκάθαρη τοποθέτηση στον πολιτικό άξονα, όπου η κυριαρχία του κεντροαριστερού χώρου είναι αδιαμφισβήτητη, καθώς με εξαίρεση τις ιδιαίτερες εκλογές του Μαΐου του 2012, τα δυο κόμματα συγκεντρώνουν σταθερά ποσοστά άνω του 52%. Παρόμοια κατάσταση επικρατεί και στην περιφέρεια Αχαΐας, η οποία όπως είδαμε αποτελεί ιστορικό προπύργιο του ΠΑΣΟΚ και που στη συνέχεια η επιρροή του ΣΥΡΙΖΑ υπήρξε μεγάλη. Η διαφορά μεταξύ του αντι-Δεξιού και του Δεξιού πόλου, κυμαίνεται σε σταθερά επίπεδα σε όλη την περίοδο. Χαρακτηριστικά αναφέρουμε τη διαφορά +27,55% το 2009, +26,37% τον Ιανουάριο του 2015 και

+26,73% τον Σεπτέμβριο του 2015. Όπως είναι λογικό και σε αυτή τη περιφέρεια, ΠΑΣΟΚ και ΣΥΡΙΖΑ συγκεντρώνουν τα μεγαλύτερα ποσοστά τους κατά τις εκλογικές αναμετρήσεις στις οποίες είτε το ένα, είτε το άλλο κόμμα αναδείχθηκε νικητής. Επιπλέον, παρά τις αυξομειώσεις στα ποσοστά της ΝΔ και με εξαίρεση τις εκλογές του 2009 και 2012, τα αθροιστικά ποσοστά των δύο αντι-Δεξιών κομμάτων διαμορφώνονται σε 45-49%.

Στις περιφέρειες, όπου όπως είδαμε, κυριαρχεί παραδοσιακά η Νέα Δημοκρατία, τα πράγματα είναι διαφορετικά. Αρχικά, στην περιφέρεια Λακωνίας τα αθροιστικά ποσοστά του ΠΑΣΟΚ και του ΣΥΡΙΖΑ κυμαίνονται μεταξύ 31-39%, ωστόσο η ΝΔ επικρατεί με ποσοστά της τάξης άνω του 40% (49.91% το 2019), με εξαίρεση πάντα τις εκλογές του Μαΐου 2012, όπου τα ποσοστά και των δυο χώρων είναι συρρικνωμένα. Εντύπωση προκαλεί το γεγονός πως στις εκλογές του Ιανουαρίου του 2015, ο αντι-δεξιός «συνασπισμός» επικρατεί κατά περίπου 2%, ενώ στις αμέσως επόμενες εκλογές του Σεπτεμβρίου της ίδιας χρονιάς, τα ποσοστά αυτά αντιστρέφονται (σχεδόν πανομοιότυπα) υπέρ της Νέας Δημοκρατίας. Η μεγαλύτερη διαφορά υπέρ της Νέας Δημοκρατίας καταγράφεται στις εκλογές του 2019 (+18,89%). Ωστόσο, αξίζει να αναφέρουμε πως σε αντίθεση με τις προηγούμενες περιφέρειες της αδιαμφισβήτητης κυριαρχίας του ΠΑΣΟΚ και του ΣΥΡΙΖΑ, όπου η ποσοστιαία διαφορά μεταξύ των δυο κομμάτων και της ΝΔ ήταν πάντοτε διψήφια, στην περιφέρεια Λακωνίας η μεγαλύτερη διαφορά της Νέας Δημοκρατίας (με εξαίρεση το 2019) είναι μόλις το +8,92% στις εκλογές του Ιουνίου του 2012. Κατά τον ίδιο τρόπο, κινείται και η σύγκριση στην εκλογική περιφέρεια Σερρών. Συγκεκριμένα, ΠΑΣΟΚ και ΣΥΡΙΖΑ συγκεντρώνουν ποσοστά κοντά στο 30% με αποκορύφωμα το 2009 (39,62%) και το Σεπτέμβριο του 2015 (36,08%), δηλαδή σε εκλογές που επικράτησε είτε το ένα, είτε το άλλο κόμμα. Αντίθετα, η κυριαρχία της ΝΔ να μην υπάρχει, αλλά και σε αυτή την περίπτωση είναι εύθραυστη. Και σε αυτή την περιφέρεια έχουμε την οριακή επικράτηση του αντι-Δεξιού μετώπου στην αναμέτρηση του Σεπτεμβρίου του 2015 και το ρήγμα στην κυριαρχία της ΝΔ με 0,87%. Μπορεί το ποσοστό αυτό να είναι αμελητέο, ωστόσο έχει μεγάλη αξία αν συγκρίνουμε τη διαφορά των δυο χώρων στις περιφέρειες επικράτησης του ΠΑΣΟΚ και του ΣΥΡΙΖΑ, καθώς και ότι η περιφέρεια Σερρών αποτελεί προπύργιο της ΝΔ. Επιπλέον, και εδώ παρατηρούμε πως, με εξαίρεση το 2019 (+16,11%), η διαφορά της ΝΔ σε σχέση με το ποσοστιαίο άθροισμα των δυο αντιπάλων της, ανέρχεται σε μονοψήφια ποσοστά με υψηλότερο το +8,9% των εκλογών του Ιουνίου του 2012.

Η περίπτωση της Β' Αθήνας, είναι ιδιαίτερη, όπως ήδη έχει αναφερθεί, καθώς, πρώτον, αποτελεί τη μεγαλύτερη εκλογική περιφέρεια της χώρας και δεύτερον γιατί στις εκλογές του 2019 διασπάστηκε σε 3 μικρότερες περιφέρειες. Συνολικά, λοιπόν, από το 2009 έως και τις εκλογές του Σεπτεμβρίου του 2015, όπως φαίνεται στον πίνακα 13, το αθροιστικό ποσοστό του ΠΑΣΟΚ και του ΣΥΡΙΖΑ είναι σταθερά μεγαλύτερο από το αντίστοιχο της Νέας Δημοκρατίας. Το 2009, χρονιά της τελευταίας ευρείας νίκης του ΠΑΣΟΚ, τα δυο κεντροαριστερά κόμματα συγκεντρώνουν 47,70%, και με εξαίρεση μια πτώση το Μάιο του 2012 (30,89%), στις επόμενες εκλογικές αναμετρήσεις συγκεντρώνουν ποσοστά περίπου 40%. Η ΝΔ στις αντίστοιχες εκλογικές αναμετρήσεις συγκεντρώνει ποσοστά κοντά στο 27%. Η διαφορά των δυο χώρων είναι σταθερά διψήφια με τις μεγαλύτερες αποκλίσεις να καταγράφονται το 2009 (+20,78%) και το Μάιο του 2012 (+18,49%) υπέρ του ΠΑΣΟΚ και του ΣΥΡΙΖΑ.

Όσον αφορά τις εκλογές του 2019 και τις νέες διασπασμένες περιφέρειες, τα αποτελέσματα παρουσιάζονται στον πίνακα 14. Συγκεκριμένα, όπως παρατηρήσαμε και προηγουμένως, η ΝΔ είχε καλύτερη επίδοση στο Βόρειο τομέα ξεπερνώντας το αθροιστικό ποσοστό του ΠΑΣΟΚ και του ΣΥΡΙΖΑ κατά 12%. Δεν συνέβη, όμως το ίδιο και στους άλλους τομείς. Στο Νότιο βρέθηκε μπροστά μόλις για 1,74%, ενώ στο Δυτικό τομέα, όπως ήταν λογικό με βάση τα προηγούμενα, η ήττα της ήταν ξεκάθαρη και η διαφορά της με τα μη Δεξιά κόμματα της μελέτης ήταν και πάλι διψήφια και ανήλθε στο 17,56%. Στο σύνολο, ωστόσο της παλαιάς περιφέρειας της Β' Αθήνας, βλέπουμε πως η ΝΔ κατάφερε να βελτιώσει τα ποσοστά της ανεβαίνοντας στο

Πίνακας 14. Σύγκριση ποσοστών κομμάτων εξουσίας Δεξιάς (ΝΔ) – Αντι-δεξιάς (ΠΑΣΟΚ/ΔΗΣΥ/ΚΙΝΑΛ – ΣΥΡΙΖΑ) στην εκλογική περιφέρεια Β' Αθηνών (B1-B2-B3) 2019

	B1' Βόρειου Τομέα	B2' Δυτικού Τομέα	B3' Νότιου Τομέα	Μ.Ο Ποσοστών
ΚΙΝΑΛ - ΣΥΡΙΖΑ	33,81%	47,25%	37,75%	39,60%
ΝΔ	45,81%	29,69%	39,49%	38,33%

Σημείωση: Αναδημοσίευση και επεξεργασία δεδομένων από: <https://www.ypes.gr/apotelesmata-ethnikon-eklogon/>
38,33% (μέσος όρος των τριών νέων περιφερειών), σε αντίθεση με το ΠΑΣΟΚ και τον ΣΥΡΙΖΑ που κινήθηκαν και πάλι κοντά στο 40%.

Καταληκτικά, λοιπόν, εξετάζοντας τα στοιχεία από τις παραπάνω περιφέρειες είμαστε σε θέση να συμπεράνουμε, πως, αρχικά, η Νέα Δημοκρατία, παρά την αρχική πτώση της εκλογικής της δύναμης στις πρώτες εκλογές του 2012, κατάφερε να επανακάμψει διατηρώντας σταθερά τόσο τα εκλογικά της προπύργια, όσο και τα ποσοστά της κατά τις επόμενες εκλογικές αναμετρήσεις, σημειώνοντας εκλογική εκτίναξη κατά τις εκλογές του Ιουλίου του 2019. Αυτό εν μέρει δικαιολογείται και από την ιστορική εμπειρία, σύμφωνα με την οποία η Νέα Δημοκρατία σημειώνει τα καλύτερα ποσοστά της, όταν προεκλογικά έχει δημιουργηθεί ένα ρεύμα ή μια ρητορική κατά του αντιπάλου (Μοσχονάς, 2021), όπως το αντι-ΣΥΡΙΖΑ ρεύμα, στο οποίο αναφερθήκαμε στο τρίτο κεφάλαιο. Εύλογα, λοιπόν, μπορεί να χαρακτηριστεί ως ο μεγάλος επιζών της τελευταίας δεκαετίας και ένας κυρίαρχος παίκτης στο ελληνικό πολιτικό σύστημα.

Από την άλλη μεριά, παρατηρήσαμε πως, η άνοδος του ΣΥΡΙΖΑ ήταν παράλληλη με την πτώση του ΠΑΣΟΚ. Οι περιοχές που αποτελούσαν ιστορικά προπύργια του ΠΑΣΟΚ, σταδιακά πέρασαν στην κυριαρχία του ΣΥΡΙΖΑ. Το γεγονός αυτό αποτελεί και ένα πρώτο στάδιο της δυναμικής του ΣΥΡΙΖΑ μέσα στον πολιτικό χώρο τον οποίο εξέφραζε το ΠΑΣΟΚ. Επιπλέον, τα εκλογικά ποσοστά των δυο κομμάτων δείχνουν να έχουν μια συσχέτιση και να «τέμνονται» στις εκλογές του Ιανουαρίου του 2015, όπου παρατηρούνται τόσο τα μεγαλύτερα ποσοστά του ΣΥΡΙΖΑ, όσο και τα ασθενέστερα για το ΠΑΣΟΚ. Μετά από αυτό το χρονικό ορόσημο, στις επόμενες δυο εκλογικές αναμετρήσεις εισερχόμαστε σε μια πρώτη φάση σταθεροποίησης τόσο των ποσοστών τους, όσο και του αριθμού των εκλογέων τους. Η παραπάνω εξέλιξη, ομοιάζει σε μεγάλο βαθμό τόσο πρακτικά, όσο και χρονικά με τη διαδικασία της αποστοίχισης και επαναστοίχισης του ελληνικού κομματικού συστήματος, που περιγράψαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο. Έχουμε, λοιπόν, τις εκλογές αποστοίχισης του Μαΐου του 2012 όπου το ΠΑΣΟΚ καταγράφει πρωτοφανή πτώση και ο ΣΥΡΙΖΑ πρωτοφανή άνοδο, με τη μετακίνηση ψηφοφόρων μεταξύ των δυο κομμάτων να είναι έντονη. Στη συνέχεια, οι εκλογές του Ιανουαρίου του 2015 είναι οι εκλογές επαναστοίχισης, όπου καταγράφονται όπως είπαμε τα μεγαλύτερα αλλά και τα μικρότερα ποσοστά των δυο κομμάτων και τέλος οι εκλογές εμπέδωσης του 2019, κατά τις οποίες ο ΣΥΡΙΖΑ φαίνεται να σταθεροποιεί την εκλογική του δύναμη στον ένα πόλο του δικομματισμού, στον πολιτικό χώρο που κινούνταν το ΠΑΣΟΚ, ωστόσο, όμως, με μειωμένα ποσοστά και όχι με την ίδια δυναμική. Το τελευταίο αυτό γεγονός, αποδεικνύει και την αναφορά μας, πως τα

μεγάλα κόμματα στον ευρωπαϊκό χώρο τείνουν να μικραίνουν και πως η εποχή των ισχυρών κομματικών ταυτίσεων δείχνει να έχει περάσει ανεπιστρεπτή. (Βούλγαρης και Νικολακόπουλος, 2014, Μοσχονάς, 2021)

Κλείνοντας, σχετικά με τη σύγκριση των δυο διαφορετικών πολιτικών χώρων, της Δεξιάς με κύριο εκπρόσωπο την Νέα Δημοκρατία και του Αντι-Δεξιού/Κεντροαριστερού χώρου με εκπροσώπους το ΠΑΣΟΚ και τον ΣΥΡΙΖΑ, διακρίνουμε μια καθαρή κυριαρχία της Αντι-Δεξιάς, γεγονός που αποτελεί χαρακτηριστικό του ελληνικού πολιτικού συστήματος. (Μοσχονάς, 2021)

Συγκεκριμένα, με βάση τις υπο μελέτη περιφέρειες, συμπεραίνουμε πως στις περιοχές που αποτελούσαν προπύργια του ΠΑΣΟΚ και στη συνέχεια του ΣΥΡΙΖΑ, η διαφορά των ποσοστών των δυο κομμάτων σε σύγκριση με αυτό της ΝΔ, παραμένει διψήφια, ακόμη και στις εκλογές του 2019, στις οποίες επικράτησε η συντηρητική παράταξη. Αντίθετα, στις περιοχές κυριαρχίας της Νέας Δημοκρατίας, η διαφορά των δυο χώρων μπορεί να χαρακτηριστεί εύθραυστη, καθώς ανέρχεται σε μονοψήφια ποσοστά, με εξαίρεση τις τελευταίες εκλογές, ενώ μάλιστα σε δύο περιπτώσεις (α. Περιφέρεια Λακωνίας 2015^α, β. Περιφέρεια Σερρών 2015^β) το άθροισμα των ποσοστών του ΠΑΣΟΚ και του ΣΥΡΙΖΑ ήταν ελάχιστα μεγαλύτερο από αυτό της Νέας Δημοκρατίας. Το παραπάνω γεγονός είναι αξιοσημείωτο καθώς συνέβη σε περιοχή όπου κυριαρχεί παραδοσιακά το αντίπαλο κόμμα, ενώ η Νέα Δημοκρατία δεν κατάφερε κάτι αντίστοιχο, ούτε στις εκλογές του 2019, όπου συγκέντρωσε τα μεγαλύτερα ποσοστά της. Τέλος, σχετικά με την περιφέρεια της Β' Αθήνας στις εκλογές του 2019, επιβεβαιώθηκε για άλλη μια φορά, η κυριαρχία της Νέας Δημοκρατίας στο Βόρειο τομέα, και η επικράτηση του αντι-Δεξιού μετώπου στις λαϊκές γειτονιές των Δυτικών Προαστίων, γεγονός που αναδεικνύει τη σαφή κοινωνική και ταξική διάσπαση της μεγαλύτερης εκλογικής περιφέρειας της χώρας.

Συμπέρασμα

Η δεκαετία 2009-2019, αναμφίβολα αποτέλεσε μια δεκαετία κρίσης για το ελληνικό πολιτικό και κομματικό σύστημα της μεταπολίτευσης. Η δεδομένη πτώση του δικομματισμού, όπως τον γνωρίζαμε κυρίως από το 1981 και έπειτα, η κατάρρευση του ΠΑΣΟΚ καθώς και η εκλογική εκτίναξη του ΣΥΡΙΖΑ, ο οποίος, μετέπειτα κινήθηκε στον πολιτικό χώρο του πρώτου αποτέλεσαν χαρακτηριστικά γεγονότα της περιόδου. Στην παρούσα εργασία, με βάση τη χρονική περίοδο από τις εκλογές του 2009 έως και αυτές του 2019, έγινε προσπάθεια προσέγγισης της έννοιας του δικομματισμού και της εφαρμογής του στο ελληνικό πολιτικό σύστημα, με σκοπό την εξαγωγή συμπερασμάτων για το εάν, πλέον, υπάρχει μια νέα μορφή δικομματισμού, στη θέση του παλαιότερου. Στο παραπάνω πλαίσιο, δόθηκε έμφαση στις εκλογές του 2009, οι οποίες ήταν και οι τελευταίες όπου αναδείχθηκε ο παλιός δικομματισμός της μεταπολίτευσης και σε αυτές του 2019, οι οποίες όντας εκλογές «εμπέδωσης» με βάση τη διαδικασία αποστοίχισης και επαναστοίχισης του κομματικού συστήματος κατά την περίοδο 2012-2015, καθιέρωσαν έναν νέο τύπο δικομματισμού.

Αρχικά, λοιπόν, αφού παρουσιάσαμε πληθώρα απόψεων σχετικά με την έννοια του δικομματισμού, υιοθετήσαμε την άποψη του Sartori (2016), σύμφωνα με την οποία ο δικομματισμός κυριαρχεί σε ένα κομματικό σύστημα όταν τρίτα κόμματα δεν εμποδίζουν τα δυο μεγαλύτερα να σχηματίσουν αυτοδύναμες κυβερνήσεις, με βασική, όμως, προϋπόθεση, τη συχνή εναλλαγή τους στην εξουσία. Η παραπάνω θέση βρήκε εφαρμογή στην Ελλάδα, όπως είδαμε κατά την περίοδο 1981-2009 με κύριους πόλους τη Νέα Δημοκρατία και το ΠΑΣΟΚ. Ήδη, όμως από τις εκλογές του 2007, είχαν εμφανιστεί οι πρώτες ρωγμές στα θεμέλια του κραταιού δικομματισμού, γεγονός που επιβεβαιώθηκε και τα επόμενα χρόνια, και κυρίως στις διπλές εκλογές του 2012.

Οι εκλογές του Οκτωβρίου του 2009 ανέδειξαν νικητή το ΠΑΣΟΚ με μια εμφατική διαφορά δέκα ποσοστιαίων μονάδων από τη Νέα Δημοκρατία και αποτέλεσαν τις τελευταίες εκλογές όπου ο δικομματισμός συγκέντρωσε ένα ποσοστό αρκετά κοντά στο 80% (77,39%). Οι επόμενες εκλογές που διενεργήθηκαν το Μάιο του 2012 τάραξαν τα νερά του ελληνικού κομματικού συστήματος και μαζί με τις επόμενες του Ιουνίου τις ίδιες χρονιάς, χαρακτηρίστηκαν ως «εκλογές σεισμός». Σε αυτές τις εκλογές, ο δικομματισμός ηττήθηκε κατά κράτος. Η Νέα Δημοκρατία, απλώς, κατάφερε, να διατηρήσει κάποιες δυνάμεις, ενώ το ΠΑΣΟΚ, μόλις, τρία

χρόνια μετά την ανάληψη της εξουσίας κατέρρευσε. Σε εκείνες τις εκλογές ξεκίνησε η σταδιακή άνοδος ενός παλαιού μεν κόμματος, το οποίο όμως θα εξελισσόταν σε βασικό παίχτη του πολιτικού συστήματος τα επόμενα χρόνια. Από ένα κόμμα κινηματικού και αντι-συστημικού χαρακτήρα, που σε προηγούμενες εκλογικές αναμετρήσεις κύριο στόχο είχε την εξασφάλιση της εισόδου του στη Βουλή, ο ΣΥΡΙΖΑ κατάφερε να γίνει πρωταγωνιστής των πολιτικών εξελίξεων και εν δυνάμει κυβερνητικός παίχτης. Κύριος λόγος ανόδου του κόμματος της ριζοσπαστικής Αριστεράς, αποτέλεσε η φθορά και η αποδυνάμωση του ΠΑΣΟΚ, τόσο λόγω των πολιτικών λιτότητας που ακολούθησε στα πλαίσια του πρώτου Μνημονίου, όσο και της κυβερνητικής συνεργασίας με τη Νέα Δημοκρατία στην κυβέρνηση Παπαδήμου.

Η ανοδική πορεία του ΣΥΡΙΖΑ συνεχίστηκε, με αποκορύφωμα τις εκλογές του Ιανουαρίου του 2015, τις οποίες και κέρδισε με ένα ποσοστό 36,34%. Η δυναμική του αυτή επιβεβαιώθηκε, με ελάχιστη πτώση, και στις εκλογές του Σεπτεμβρίου της ίδιας χρονιάς, παρά τις εσωκομματικές τριβές και διασπάσεις μετά την αλλαγή της λαϊκής ετυμηγορίας του Δημοψηφίσματος του Ιουλίου. Κινούμενοι προς τις εκλογές του 2019, οι οποίες, όπως αναφέραμε, παρουσίασαν αρκετές ομοιότητες με αυτές του 2009, η ρητορική και η θέση του ΣΥΡΙΖΑ είχε υποστεί φθορά, γεγονός που εκμεταλλεύτηκε η Νέα Δημοκρατία και επέστρεψε στην εξουσία, σχηματίζοντας αυτοδύναμη κυβέρνηση. Ο ΣΥΡΙΖΑ ναι μεν υπέστη φθορά, ωστόσο κάθε άλλο παρά αυτή οδήγησε στην πλήρη κατάρρευση του κόμματος. Η διατήρηση ενός ποσοστού άνω του 30% αποδεικνύει την καθιέρωσή του στο ελληνικό πολιτικό σύστημα και δείχνει την αντικατάσταση του ΠΑΣΟΚ στον έναν πόλο του δικομματισμού, στο κεντροαριστερό φάσμα της πολιτικής σκηνής της χώρας μας.

Οι παραπάνω μεταβολές, έλαβαν χώρα, στη βάση της διαδικασίας αποστοίχισης και επαναστοίχισης του κομματικού συστήματος, η οποία οδήγησε στην ανάδυση του νέου δικομματισμού. Συγκεκριμένα κατά τη διαδικασία της αποστοίχισης, οι εκλογείς ενός κόμματος χάνουν την ταύτισή τους με το κόμμα αυτό και οδηγούνται (κατά την διαδικασία επαναστοίχισης) στην υποστήριξη ενός άλλου κόμματος. Ο κύκλος αυτός κλείνει με τις εκλογές εμπέδωσης, οι οποίες επιβεβαιώνουν τις αλλαγές που δημιούργησαν οι παραπάνω διαδικασίες. Επομένως, στην περίπτωση της Ελλάδας έχουμε τις εκλογές αποστοίχισης το 2012 όπου καταρρέει το ΠΑΣΟΚ και σταδιακά αυξάνεται η εκλογική δυναμική του ΣΥΡΙΖΑ, κυρίως με πρώην δυσαρεστημένους ψηφοφόρους του ΠΑΣΟΚ. Στην συνέχεια οι εκλογές επαναστοίχισης του 2015, οριστικοποίησαν τη μετάβαση από το ΠΑΣΟΚ

στον ΣΥΡΙΖΑ, καθώς ο δεύτερος κατέκτησε την εξουσία. Τέλος, οι εκλογές εμπέδωσαν του 2019, σταθεροποίησαν το σύστημα, καθιέρωσαν τα ποσοστά και τη θέση του ΣΥΡΙΖΑ και ανέδειξαν έναν νέο δικομματισμό, μεταξύ Νέας Δημοκρατίας και ΣΥΡΙΖΑ με ένα ποσοστό 71,38%.

Το κύριο ερώτημα που γεννήθηκε, λοιπόν, σε αυτό το σημείο και αποτέλεσε το κυρίαρχο καθ' όλη την έκταση της εργασίας μας ήταν το κατά πόσο δημιουργείται μια νέα κατάσταση δικομματισμού στην Ελλάδα και εάν έχει σχέση με το δικομματισμό που κατέρρευσε το 2009.

Αρχικά, οφείλουμε να αναφέρουμε πως πρόκειται για ένα ερώτημα, το οποίο λόγω εγγύτητας χρόνου και μετά από μόλις μια εκλογική αναμέτρηση, δεν είναι σε θέση να απαντηθεί οριστικά. Το πώς θα εξελιχθεί ο δικομματισμός μεταξύ Νέας Δημοκρατίας και ΣΥΡΙΖΑ θα πρέπει να εξεταστεί και στη μακρά διάρκεια, σε βάθος χρόνου και μετά από μια, δυο, ακόμα και τρεις εκλογικές αναμετρήσεις. Με βάση όμως τα δεδομένα που έχουμε στα χέρια μας και τις απόψεις, τα στοιχεία, ιστορικά και εκλογικά, που παρουσιάστηκαν αναλυτικά στην παρούσα εργασία, είμαστε σε θέση να εξάγουμε το εξής συμπέρασμα.

Ο νέος δικομματισμός τόσο από άποψη ποσοστών, όσο και από άποψη πόλωσης και δυναμικής, διαφέρει σε μεγάλο βαθμό από το παλιό δικομματισμό. Το 71,38% του 2019 σε καμία περίπτωση δεν προσεγγίζει, ακόμη και σε βαρύτητα τα ποσοστά του δικομματισμού προηγούμενων δεκαετιών (1980-1990), αλλά είναι αρκετά κοντά στο ποσοστό του 2009. Επιπλέον, η δυναμική του ΣΥΡΙΖΑ σε καμία περίπτωση δεν είναι ίδια με τη δυναμική του ΠΑΣΟΚ. Μπορεί να έχει καταφέρει να κερδίσει μερίδιο της εκλογικής βάσης του άλλοτε κραταιού ΠΑΣΟΚ και να εκφράζει πλέον τον πολιτικό του χώρο, ως ο κυρίαρχος πολιτικός παράγοντας της κεντροαριστεράς, αλλά όπως είδαμε και στο πέμπτο κεφάλαιο, τα ποσοστά του δεν είναι τόσο ισχυρά.

Ένα ακόμα στοιχείο άξιο προβληματισμού, είναι το γεγονός ότι ένα δικομματικό σύστημα, όπως είδαμε και στο πρώτο κεφάλαιο, προϋποθέτει τον εκλογικό ανταγωνισμό μεταξύ δυο κομμάτων με στόχο την εξασφάλιση της πλειοψηφίας, για δημιουργία αυτοδύναμων κυβερνήσεων, οι οποίες θα εναλλάσσονται. Ωστόσο, με βάση την έως τώρα εμπειρία μας, ο ΣΥΡΙΖΑ δεν έχει καταφέρει να δημιουργήσει αυτοδύναμη κυβέρνηση, φτάνοντας ωστόσο αρκετά κοντά τον Ιανουάριο του 2015 (149 έδρες). Στα πλαίσια της παραπάνω παραδοχής, γεννιέται η συζήτηση που, επίσης, αναφέραμε περί ύπαρξης δικομματισμού

«ενάμιση» κόμματος ή συστήματος «επικυρίαρχου κόμματος». Παρόλα αυτά και με βάση, όσα αναφέρθηκαν, κατά κύριο λόγο στο τέταρτο κεφάλαιο, δεν υιοθετούμε την παραπάνω άποψη. Κατά τα φαινόμενα, μπορεί ο ΣΥΡΙΖΑ να μην κατάφερε να δημιουργήσει αυτοδύναμη κυβέρνηση, ωστόσο η δυναμική που απέκτησε και η καθιέρωσή του στο κοινοτικό σύστημα με ένα ποσοστό άνω του 30%, καθώς επίσης και η γενικότερη φύση του νέου δικομματισμού σε κατώτερα και μικρότερα ποσοστά σε σχέση με τον παλαιότερο, μας προδιαθέτει για ένα αρκετά πετυχημένο μέλλον.

Συμπερασματικά, λοιπόν, καταλήγουμε πως μέσα από τη διαδικασία αποστοίχισης και επαναστοίχισης του ελληνικού κοινοτικού συστήματος, την οποία περιγράψαμε εκτενώς, εισερχόμαστε σε μια νέα εποχή, εντελώς διαφορετική από τα όσα γνωρίζαμε στο παρελθόν. Ο νέος δικομματισμός έχει γεννηθεί και βρίσκεται σε διαδικασία εξέλιξης και ανάπτυξης, την οποία θα είμαστε σε θέση να μελετήσουμε σε βάθος χρόνου, μετά από μερικές ακόμα εκλογικές αναμετρήσεις. Η αίσθηση που αποκομίζουμε με βάση τα δεδομένα που παρουσιάστηκαν και τη διεθνή εμπειρία, σχετικά με τη συρρίκνωση των μεγάλων ευρωπαϊκών κομμάτων, είναι ότι το ελληνικό πολιτικό σύστημα, σταθεροποιείται στη βάση ενός νέου δικομματισμού. Στον έναν πόλο βρίσκεται ο ΣΥΡΙΖΑ, ο οποίος διαδέχθηκε το ΠΑΣΟΚ στην έκφραση της πλειοψηφίας των ψηφοφόρων που κινούνται στο χώρο της κεντροαριστεράς, και στον άλλο η Νέα Δημοκρατία, η οποία, για την ώρα, κινείται σε τροχιά κεντρικού πόλου, ενώ, αντίθετα, ο ΣΥΡΙΖΑ αποτελεί εν δυνάμει κόμμα εξουσίας. Δεν θα πρέπει να βασίζουμε, όμως, την εμφάνιση και λειτουργία του νέου δικομματικού συστήματος, στα δεδομένα του παλαιού καθώς, αρχικά η ιδεολογική και κοινοτική ταύτιση στο εσωτερικό των δυο πόλων είναι σημαντικά μικρότερη, γεγονός που αιτιολογεί και το χαμηλότερο δείκτη δικομματισμού. Επιπλέον, τα τελευταία χρόνια παρατηρείται μια αυξανόμενη τάση αποχής και αποστροφής από το πολιτικό γίγνεσθαι, που εν μέρει συνηγορεί στα χαμηλά ποσοστά. Επομένως, μπορούμε να υποστηρίξουμε πως υπάρχει ένας νέος δικομματισμός, ο οποίος, πέρα από τη συμμετοχή της Νέας Δημοκρατίας στον έναν πόλο, δεν ομοιάζει στον παλιό και όπως πολύ σωστά αναφέρει ο Μαραντζίδης (2021), λόγω μεγέθους, μπορεί να χαρακτηριστεί «καχεκτικός».

Βιβλιογραφία

- Ball, A. R., Peters, G. B., (2001). *Σύγχρονη Πολιτική και Διακυβέρνηση*, Αθήνα: Παπαζήσης
- Βαρδουλάκης, Ε. (2020). Ο ρόλος της στρατηγικής και της επικοινωνίας στις πρόσφατες εκλογικές αναμετρήσεις στο Ιωαννίδης, Π., Τσαουσάκης Η. (2020), *2019 - Οι πρώτες εκλογές μετά το μνημόνιο*, Αθήνα: Παπαζήσης
- Βενετή, Α. (2020). Μια σύντομη σημειολογική προσέγγιση της σύνθεσης της εικόνας των πολιτικών αρχηγών μέσα από τις πολιτικές διαφημίσεις των εθνικών εκλογών του 2019 στο Ιωαννίδης, Π., Τσαουσάκης Η. (2020), *2019 - Οι πρώτες εκλογές μετά το μνημόνιο*, Αθήνα: Παπαζήσης
- Bowler, S., Blais, A., Grofman, B.. (2009). *Duverger's Law of Plurality Voting: The Logic of Party Competition in Canada, India, the United Kingdom and the United States*. New York: Springer
- Βούλγαρης, Γ., Νικολακόπουλος, Η. (2014), Εισαγωγή: Ο εκλογικός σεισμός του 2012 στο Βούλγαρης, Γ., Νικολακόπουλος, Η. (επιμ.) (2014). *2012: Ο διπλός εκλογικός σεισμός*, Αθήνα: Θεμέλιο
- Γεράκης, Θ. (2020). Οι εκλογές της 7^{ης} Ιουλίου: Νικητές και Ηττημένοι στο Ιωαννίδης, Π., Τσαουσάκης Η. (2020), *2019 - Οι πρώτες εκλογές μετά το μνημόνιο*, Αθήνα: Παπαζήσης
- Γερούλανος, Π. (2017). Προοίμιο από τον Παύλο Γερούλانو στο Ιωαννίδης Π. (2017), *2009 – Οι τελευταίες εκλογές της μεταπολίτευσης*, Αθήνα: Athens Voice Books
- Γεωργιάδου, Β., Καφέ, Α. (2018). *Εκλογική Συμπεριφορά*. Αθήνα: Παπαδόπουλος
- Γεωργιάδου, Β. (2009). Τιμωρία για Καραμανλή και Νέα Δημοκρατία, *Ελευθεροτυπία* (Έντυπη έκδοση), 6/10/2009. Διαθέσιμο στο: <http://www.enet.gr/?i=issue.el.home&date=06/10/2009&id=88902>
- Crouch, C. (2006). *Μεταδημοκρατία*, Αθήνα: Εκκρεμές
- Διαμαντόπουλος, Θ. (2020). Επιλέγοντας σύστημα αντιπροσώπευσης: Προβληματισμοί από τον εκλογικό νόμο της ΝΔ, *Syntagmawatch.gr*, 02/07/2020, Διαθέσιμο στο: <https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/epilegodas-systima-antiprosopesis-provlimatismoi-apo-ton-eklogiko-nomo-tis-nd/>

- Ελευθερίου, Κ. (2015). Η ελληνική ριζοσπαστική αριστερά και η κρίση (2010-2015): Όψεις μια μεγάλης ανατροπής, *Σύγχρονα Θέματα*, 130-131, σ. 61-73
- Ελευθερίου, Κ. (2018). ΠΑΣΟΚ και Α(α)ριστερά: Στοιχεία για μια πολυκύμαντη σχέση (1974-2009) στο Ασημακόπουλος, Β., Τάσσης, Χ. (2018). *ΠΑΣΟΚ: 1974-2018, Πολιτική οργάνωση, Ιδεολογικές μετατοπίσεις, κυβερνητικές πολιτικές*, Αθήνα: Gutenberg
- Ελευθερίου, Κ., Τάσσης, Χ. (2013), *ΠΑΣΟΚ: Η άνοδος και η πτώση (;) ενός ηγεμονικού κόμματος*, Αθήνα: Σαββάλας
- Downs, A., (1957). *An Economic Theory of Democracy*. New York: Harper
- Gerbaudo, P. (2019), *The Digital party: Political organization and Online Democracy*, London: Pluto Press
- GPSG (Greek Politics Specialist Group). (2019), *First Thoughts on the 7th July Elections in Greece*, UK: GPSG
- Hague, R. and Harrop, M. (2011), *Συγκριτική πολιτική και διακυβέρνηση*, Αθήνα: Κριτική
- Heywood, A. (2006), *Εισαγωγή στην Πολιτική*, Αθήνα: Πόλις
- Ιωαννίδης Π. (2017), *2009 – Οι τελευταίες εκλογές της μεταπολίτευσης*, Αθήνα: Athens Voice Books
- Ιωαννίδης, Π., Τσαουσάκης Η. (2020). *2019 - Οι πρώτες εκλογές μετά το μνημόνιο*, Αθήνα: Παπαζήσης
- Ιωάννου, Χ. (2019). Η δεκαετία του πολιτικού big bang, *Η Εφημερίδα των Συντακτών*, 24/06/2019 διαθέσιμο στο: https://www.efsyn.gr/politiki/200891_i-dekaetia-toy-politikoy-big-bang
- Καραϊσκάκη, Τ. (2019). Ο δικομματισμός επιστρέφει, *Η Καθημερινή*, 09/07/2019. Διαθέσιμο στο: <https://www.kathimerini.gr/politics/1032811/o-dikommatismos-epistrefei/>
- Katz, R. S., & Mair, P. (1995). Changing Models of Party Organization and Party Democracy: The Emergence of the Cartel Party. *Party Politics*, 1(1), 5–28. DOI: <https://doi.org/10.1177/1354068895001001001>
- Κουστένης Π. (2019α). Η εκλογική αναστοίχιση 2012-2015: Από το ΠΑΣΟΚ στον ΣΥΡΙΖΑ στο Μπαλαμπανίδης, Γ. (2019). *ΣΥΡΙΖΑ, ένα κόμμα εν κινήσει*. Αθήνα: Θεμέλιο

- Κουστένης Π. (2019β). «Η εκλογική ταλάντωση του ΣΥΡΙΖΑ στις διπλές εκλογές του 2019», *Ενθέματα της Κυριακάτικης Αυγής*, 14/7/2019
- Κουστένης, Π. (2020). Οι διπλές εκλογές του 2019, Η συγκρότηση του νέου δικομματισμού στο Ιωαννίδης, Π., Τσαουσάκης Η. (2020), *2019 - Οι πρώτες εκλογές μετά το μνημόνιο*, Αθήνα: Παπαζήσης
- Κουστένης, Π. (2018). Στο λυκόφως (;) του Πράσινου Ήλιου: Συγκρότηση και Μετεξέλιξη της εκλογικής Βάσης του ΠΑΣΟΚ 1974-2015 στο Ασημακόπουλος, Β., Τάσσης, Χ. (2018). *ΠΑΣΟΚ: 1974-2018, Πολιτική οργάνωση, Ιδεολογικές μετατοπίσεις, κυβερνητικές πολιτικές*, Αθήνα: Gutenberg
- Kyriazi, A. (2019). *The general elections in Greece 2019*, Dresden: MIDEM
- Λογοθέτης, Β. (2020). Οικονομία και Πολιτικές Στρατηγικές στις εκλογές του 2019 στο Ιωαννίδης, Π., Τσαουσάκης Η. (2020), *2019 - Οι πρώτες εκλογές μετά το μνημόνιο*, Αθήνα: Παπαζήσης
- Μαραντζίδης, Ν. (2021). *ΝΔ – ΣΥΡΙΖΑ: Ανταγωνισμός, Φυσιγνωμία, Προοπτικές*. Διαδικτυακή συζήτηση, διαθέσιμη στο https://www.youtube.com/watch?v=paNwxgbu5mE&feature=emb_title
- Μαυρής, Γ. (2016). Άνοδος και πτώση: Η εκλογική επιρροή του ΣΥΡΙΖΑ πριν και μετά το Δημοψήφισμα της 5^{ης} Ιουλίου 2015, *Τετράδια*, 66-67, Φθινόπωρο-Χειμώνας 2016-2017
- Μαυρής, Γ. (2019). «ΣΥΡΙΖΑ, Κόμμα, Κράτος: Μετά τη διακυβέρνηση, τι;» Διαθέσιμο στο: <https://www.mavris.gr/6019/syriza-party-state/>
- Μαυρής, Γ. (2020). Οι πρώτες εκλογές μετά το Μνημόνιο στο Ιωαννίδης, Π., Τσαουσάκης Η. (2020), *2019 - Οι πρώτες εκλογές μετά το μνημόνιο*, Αθήνα: Παπαζήσης
- Mavrogordatos, G. Th. (1983). *The Rise of the Green Sun; The Greek Election of 1981, Occasional Paper no. 1*, London: Centre of Contemporary Greek Studies, King's College
- Meny, Y. (1995). *Συγκριτική πολιτική (τόμος Α')*, Αθήνα: Παπαζήσης
- Μοσχονάς, Γ. (2014). Η μεταπολίτευση των κομμάτων: το έλλειμα συνεκτικών ιδεολογιών, *Χρόνος*, 17, Αύγουστος 2014

- Μοσχονάς, Γ. (2015). «Κρίσιμες εκλογές» και η ερμηνεία των εκλογών του Σεπτεμβρίου 2015, *Σύγχρονα Θέματα*, 130-131, σ. 26-28, Ιούλιος-Δεκέμβριος 2015
- Μοσχονάς, Γ. (2021). *ΝΔ – ΣΥΡΙΖΑ: Ανταγωνισμός, Φυσιολογία, Προοπτικές*. Διαδικτυακή συζήτηση, διαθέσιμη στο https://www.youtube.com/watch?v=paNwxgbu5mE&feature=emb_title
- Μοσχονάς, Γ. (2019^α). «ΝΔ, ΣΥΡΙΖΑ και το σκοτεινό σημείο της ψήφου», *Το Βήμα*, 28/7/2020
- Μοσχονάς, Γ. (2019^β). «ΣΥΡΙΖΑ: Ισχύς, λάθη, προοπτικές», *Το Βήμα*, 4/8/2019
- Moschonas, G. (2015). The Greek Debt Crisis and PASOK: Lessons for European Social Democracy in Stetter, E., Duffek K., Skrzypek, A. (2015). *Next Left – For a Connecting Progressive Agenda*, Poland: Renner Institut
- Μπαλαμάτση, Α. (2020). Ο ρόλος των νέων μέσων στις πρόσφατες εκλογικές αναμετρήσεις στο Ιωαννίδης, Π., Τσαουσάκης Η. (2020), *2019 - Οι πρώτες εκλογές μετά το μνημόνιο*, Αθήνα: Παπαζήσης
- Νικολακόπουλος, Η., Κουστένης, Π. (2015). Πως μετασχηματίζεται ο νέος δικομματισμός, *Τα Νέα*, 25/09/2015 διαθέσιμο στο: <https://www.tanea.gr/2015/09/25/politics/pws-metaximatizetai-o-neos-dikommatismos/>
- Nicolacopoulos, E., Martin, I. (2015). “Syriza and the new party system in Greece”, Διαθέσιμο στο: <https://www.theeconomyjournal.eu/texto-diario/mostrar/591244/syriza-and-the-new-party-system-in-greece>
- Παππάς, Τ. Σ. (2020). Δικομματισμός; Όχι, βέβαια. (22/09/2020) διαθέσιμο στο: <https://pappaspopulism.com/%CE%B4%CE%B9%CE%BA%CE%BF%CE%BC%CE%BC%CE%B1%CF%84%CE%B9%CF%83%CE%BC%CF%8C%CF%82-%CF%8C%CF%87%CE%B9-%CE%B2%CE%AD%CE%B2%CE%B1%CE%B9%CE%B1/>
- Παππάς, Τ. Σ. (2001). Κομματικό σύστημα και πολιτικός ανταγωνισμός στην Ελλάδα, 1981-2001. *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 17, 71-102. DOI: <https://doi.org/10.12681/hpsa.15195>
- Παππάς, Τ. Σ. (2017). *Σε τεντωμένο σκοινί*, Αθήνα: Ίκαρος
- Pappas, T. S., (2003). *Depolarization, Cleavage Liquidation, and Two-Partyism: The Declining Role of Ideology in Postwar Greek Politics*, Edinburgh: ECPR Joint Sessions of Workshops

Pinkney, R. (1986). Dealignment, Realignment or just Alignment: A mid-term report, *Parliamentary Affairs*, 39, p. 47-62. DOI: <https://doi.org/10.1093/oxfordjournals.pa.a052029>

Πρετεντέρης, Γ. (2019), *Ο δικομματισμός στην Ελλάδα (1977-2012)*, Αθήνα: Εστία

Σακελλαρόπουλος, Σ. (2014). *Κρίση και κοινωνική διαστρωμάτωση στην Ελλάδα του 21^{ου} αιώνα*, Αθήνα: Εκδόσεις Τόπος

Sartori, G. (2016). *Parties and party systems*, Oxford: ECPR Press

Σεφεριάδης, Σ. (2018), Κόμματα και κινήματα χωρίς την πολιτική; Το μοντέλο του "κόμματος καρτέλ" υπό το φως της εμπειρίας ΣΥΡΙΖΑ στο Σερντεδάκις Ν., Τομπάζος, Σ. (2018), *Όψεις της ελληνικής Κρίσης*, Αθήνα: Gutenberg

Σκευοφύλαξ, Π. (2019). Από την πολιτική άνοδο στην εκλογική ήττα: πολιτικές και κοινωνικές προϋποθέσεις ανασυγκρότησης του ΣΥΡΙΖΑ στο ΕΝΑ (2019), *Ο ΣΥΡΙΖΑ μετά τις εκλογές του 2019: Εμπειρίες, όροι και προϋποθέσεις ανασυγκρότησης*, Αθήνα: ΕΝΑ

Σταθόπουλος, Π., (2009), Βουλευτικές εκλογές 2009: Διαπιστώσεις και απορίες, *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 34, 125-140

Τεπέρογλου, Ε. (2016). *Οι άλλες Εθνικές Εκλογές: Αναλύοντας τις Ευρωεκλογές στην Ελλάδα, 1981-2014*. Αθήνα: Παπαζήσης

Van der Brug, W., Rekker, R. (2020) Dealignment, realignment and generational differences in The Netherlands, *West European Politics*, 44:4, 776-801, DOI: [10.1080/01402382.2020.1774203](https://doi.org/10.1080/01402382.2020.1774203)

Όλα τα εκλογικά αποτελέσματα που χρησιμοποιήθηκαν στην εργασία λήφθηκαν από την επίσημη ιστοσελίδα του Υπουργείου Εσωτερικών και είναι διαθέσιμα εδώ: <https://www.ypes.gr/apotelesmata-ethnikon-eklogon/>